

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВІ ПРАЦІ

СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Випуск 14

**Кам'янець-Подільський
2017**

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

Друкується згідно рішення Вченої ради Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка.
Протокол № 12 від 30 листопада 2017 р.

Рецензенти:

О.Є.Лисенко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Другої світової
війни Інституту історії України (м.Київ)
В.Л.Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії
Подільського державного аграрно-технічного університету
(м.Кам'янець-Подільський)

Редакційна колегія:

С.А. Копилов, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор);
В.В.Газін, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
Л.В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
В.П. Газін, доктор історичних наук, професор;
В.А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;
В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор;
О.М.Федьков, кандидат історичних наук, доцент;
В.С. Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
А.Г.Філінюк, доктор історичних наук, професор, академік АНВО.

**Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка.** / [редкол.: С.А.Копилов (відп.ред.) та ін.] – Кам'янець-
Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка, 2017. Вип.14. – 140 с.

У чотирнадцятому випуску збірника увійшли наукові статті студентів та
магістрантів історичного факультету з наукових проблем, які обговорювалися у ході
звітної конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка в 2016 році.

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)

Автори статей, 2017

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ви тримаєте в руках черговий випуск «Наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». Його видання стало можливим завдяки копіткій та цілеспрямованій роботі деканату та кафедр історичного факультету, студентського наукового товариства, а головне – активній позиції самих студентів. Адже студентська науково-дослідна робота уже традиційно стала одним з провідних напрямків діяльності факультету. Фактично, студенти протягом усього часу навчання, починаючи уже з першого курсу, залучаються до наукової роботи. Вони беруть участь в роботі наукових гуртків та проблемних груп, які працюють на факультеті, займаються написанням курсових та дипломних робіт, готують доповіді на науково-практичні конференції, беруть участь у різноманітних конкурсах наукових робіт. Вони мають можливість обрати дослідницьку тему й опрацювати її в ході навчання на факультеті. Такий підхід дає можливість отримати доволі якісний кінцевий продукт, а самим студентам – безцінний досвід наукової роботи. При цьому спостерігається стале зростання інтересу до наукової роботи в середовищі студентів історичного факультету. Як наслідок, можемо констатувати, очевидне зростання якості наукових статей, які представлені в останньому (14) випуску, в порівнянні з першими номерами нашого видання.

Вітаючи вихід у світ чергового випуску наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету, закликаємо наше шановне студентство і надалі проявляти активність у науковій роботі, бути гідними продовжувачами славних наукових традицій історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Редакційна колегія чекає цікаві та змістовні матеріали для формування наступних випусків даного збірника.

Редакційна колегія

ЗМІСТ

<i>С. Атаманчук</i> , Іван Огієнко – міністр ісповідань української народної республіки (1919-1922 рр.).....	6
<i>Ю. Бех</i> , Початок промислового перевороту в Україні.....	12
<i>К. Братік</i> , Місто Проскурів в роки Української революції(1919-1920 рр.).....	17
<i>В. Вужицька</i> , Становлення Української Центральної Ради в березні-квітні 1917 р. та її значення для українського національно-визвольного руху.....	22
<i>К. Горіцька</i> Єврейські погроми в Україні у 1919 році (за часописом «Україна»).....	28
<i>А. Грачов</i> , Стратегічний задум дарданельської операції.....	32
<i>А. Дмитрук</i> , Військовий потенціал Кримського Ханства на середину XVII століття.....	36
<i>М.Дужев</i> , Становище української автокефальної православної церкви на Поділлі в 1920-х роках.....	42
<i>А. Жондло</i> , Внесок сучасного українського історика В. Ф. Верстюка у дослідження історії Української революції 1917-1921 рр.....	47
<i>А. Ковальчук</i> , Відносини між Англією та Німеччиною в 1890-1897 рр.: загострення суперництва в світовій політиці.....	52
<i>Д. Крисяк</i> , Фінансово-економічна криза 1997-1998 рр. в республіці Корея та її наслідки.....	58
<i>О.Кушнірова</i> , Місто Вінниця в роки Української революції: державно-політичний і військовий аспекти (1918-1920 рр.).....	65
<i>А. Магера</i> , Роль Михайла Грушевського в українському державотворенні 1917-1919 рр.....	71
<i>М. Марціник</i> , Проблема прийняття турецької протекції (1668 – березень 1669 р.).....	75
<i>Ю. Назарчук</i> , Створення та діяльність інституту Головноуповноваженого уряду УНР: умови, завдання, послідовність.....	80
<i>Т. Пелехацька</i> , Роль Володимира Винниченка в українському державотворенні 1917-1919 рр.....	84
<i>Т. Петрук</i> , Проблема відкриття другого фронту.....	89
<i>Ю. Простак</i> , До питання про початок московсько-української війни 1658 – 1659 рр.....	93
<i>М. Скочко</i> , Українська Центральна Рада і Російський Тимчасовий уряд: політичні взаємини та їх вплив на розвиток національно-визвольного руху в Україні (березень-жовтень 1917 р.).....	96
<i>В. Станчук</i> , Структура українського козацького війська періоду Північної війни (1700 - 1721 рр.).....	102
<i>Д. Суховій</i> , Синя дивізія Ф. Франко (1941-1943 рр.).....	107
<i>С. Татарніков</i> , Репресії нацистського режиму проти населення Хмельниччини в роки Другої світової війни.....	112
<i>Н. Ткачук</i> , Збройна боротьба за українську державність на Поділлі у 1919-1920 рр.: хід, масштаби і наслідки.....	116
<i>М. Тютюнник</i> , Військові походи султана Сулеймана і законодавця до Південно-Східної та Центральної Європи в 20-х рр. XVI ст.....	120

О. Черняк , “Українське питання” в політиці Відня як протипага польському руху.....	126
Б. Швед , Реформування загальноосвітньої школи за директорії УНР (на прикладі міста Кам'янця-Подільського).....	129
Т.Юрчак , Внесок сучасного українського історика О.П. Реєнта у дослідження визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні.....	134

ІВАН ОГІЄНКО – МІНІСТР ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1919-1922 РР.)

У розвідці аналізуються заходи міністра ісповідань Івана Огієнка щодо відродження та зміцнення УПЦ, створення сприятливо-дружньої атмосфери для діяльності релігійних установ інших конфесій.

***Ключові слова:** Іван Огієнко, УПЦ, міністерство ісповідань, Директорія, Українська революція.*

Процес духовного, національного відродження українського народу від року до року стає все повнішим, багатограннішим, всеохоплюючим. Із небуття широкому колу читачів повертаються сотні і тисячі раритетів минулого, які таять в собі величезний потенціал правди, гідності, самоусвідомлення і самоствердження кожного з нас як представника достойної нації, які були десятки літ під особливою увагою і забороною сталінського тоталітарного режиму. Водночас відбувається надзвичайно болісний і суперечливий, але разом з тим такий одухотворюючий процес переоцінки, переосмислення драматичних подій і явищ тих часів. Відбувається також повернення багатьох імен духовних провідників української нації, діяльність і помисли яких були сфальсифіковані, передоручено, несправедливо оговорені або ж подано тенденційно чи зосереджено радянською офіційною пропагандою. Серед таких несправедливо забутих величезних імен, які уособлюють собою хресний шлях українського народу до незалежності, демократичності, соборності, омріяний і вистражданий багатьма поколіннями українців, ім'я Івана Івановича Огієнка – міністра ісповідань УНР.

Міністерство ісповідань було створено на весні 1918 р. Дещо змінюючи свою назву, - спочатку воно називалося Міністерством ісповідань, на початку 1919 р. – Міністерством культів, а потім – Міністерством віросповідань, - воно проіснувало до кінця 1922 р. В різні часи міністрами цього міністерства були І. Липа, В. Зінківський, М. Воронович, К. Мишовик [11, с. 789].

На кінець літа 1919 р. ситуація в УНР значно погіршилася, зростали непорозуміння в середовищі її керівництва, що викликало досить часті зміни уряду. Внаслідок чергової реорганізації уряду УНР восени 1919 р., з 15 вересня Міністром культів став Іван Огієнко [2, с. 86]. Обрання його на цю посаду в складі уряду І. Мазепи затвердив С. Петлюра, а 14 жовтня І. Огієнко склав присягу на вірність Україні [4, с. 71].

Міністерство ісповідань являло собою державний орган, який мав спрямовувати церковно-релігійне життя з точки зору його відповідальності законам і інтересам Української держави. Керівник міністерства та його заступники мали бути православного визнання. Міністр ісповідань здійснював верховний державний нагляд над «суміжною з цивільно-політичними інтересами стороною життя всіх церков та віросповідань громад». Крім того, щодо Православної Церкви міністрові належали права присутності особисто або через уповноваженого на засіданнях найвищого органу управління Православною

Церквою в Україні та ін. Ці та інші завдання, права й обов'язки урядовців були сформульовані в «Положенні про Міністерство ісповідань та органи Міністерства ісповідань на місцях» [12, с. 6].

Ставши Міністром ісповідань, І.Огієнко особливу увагу приділяв організаційній стороні справи в галузі церковно-релігійної діяльності. При очолюванні ним Міністерстві ісповідань було створено колегіальний дорадчий орган – спеціальна Рада міністерства [13, с. 87]. На кожному засіданні розглядалося від одного до восьми питань щодо українізації церковної служби, розбудови та визнання законодавчого оформлення автокефалії національної православної церкви, налагодження та розвитку міжконфесійних і міжнародних взаємин, допомоги співвітчизникам-емігрантам, військовополоненим та ін. Так, протягом 17 вересня 1919 – 28 грудня 1921 рр. було обговорено 153 питання порядку денного. Серед них 66 разів Рада поверталася до обговорення церковного життя та автокефалії, 10 – становища українізації служби Божої та діловодства духовних установ, 6 – духовної освіти та ін. [7, с. 110].

У своєму листі-наказі 17 вересня 1919 р. до всіх Преосвящених єпископів і архієпископів в Україні він повідомив про своє призначення міністром ісповідань і просив архіпастирських молитов для допомоги в його «благочинних починаннях» і щоб Бог направив його стопи «по путі правди на славу Божу і користь України». Далі в листі читаємо: «Ласкаво прошу Вас допомогти зберегти в чистоті стародавні наші українські церковні звичаї і обряди. Служба Божа по старому нашому звичаю має правитися з українською вимовою, Святе Євангеліє най читається українською мовою, най невидимо Спаситель благовістить до змученого народу нашого рідного йому українською мовою! Проповідь церковна най провадиться українською мовою пастві на користь, Богові на славу!» [3, с. 123].

Тоді ж І.Огієнко звернувся до народу. У програмному листі-зверненні «До українського народу від міністра ісповідань» він закликав до повного братства, що щирого єднання і до одностайної допомоги в збудуванні нашої Народної Української Республіки і її автокефальної Церкви. Він нагадував, що «коли вся Україна, а з нею й Українська Православна Церква були вільними і ні від якої чужої влади не залежали», «тоді українська воля і українська державність міцно будувалися і на церковному ґрунті». Церковну працю вело тоді все українське громадянство, гуртуючись у церковні братства (селяни, міщани, робітники) і утворюючи великі культурно-освітні й благодійні вогнища, що підносили і зміцнювали самосвідомість українського народу. Українське духовенство працювало на користь України, йшло разом з народом, жило його мріями, страждало його стражданнями. Активну церковну працю проводило й козацтво, що міцно захищало православну віру і Боголюбиву Україну [10, с. 76].

Наступного дня, 18 вересня 1919 р., Огієнко звернувся до всіх Преосвящених єпископів і архієпископів в Україні з таким наказом: «По закону Директорії Української Народної Республіки від 1-го січня 1919 р. державною мовою на Україні єсть мова українська. Тому: 1) Все діловодство по всіх церковно-державних установах, все діловодство й офіційне листування благочинних і приходських священників, всі записи метричні, всі резолюції і написи на офіційному листуванні повинно провадитися виключно державною українською мовою. 2) Всі написи на установах духовного відомства, на вівісках,

бляшках, штемпелях і печатках, всі бланки метричні і інших церковних документів повинні бути виключно українською мовою, і, де слід, з державним українським гербом. Попереджувалося, що за їх невиконання винуватих буде позбавлено їхньої посади і притягнуто до судової відповідальності»[3, с. 123-124].

Щоб подолати шалений опір антиукраїнськи налаштованих церковників, І.Огієнко розробив законопроект «Про інспекторів Міністерства ісповідань при духовних консисторіях», який мав запровадити суворий контроль наддіяльністю цих епархіальних органів, які згодом було перетворені в Церковні Ради. За наполяганням міністра ісповідань 22 вересня 1919 р. було оголошено наказ Подільської Духовної Консисторії до духовенства про переведення діловодства на українську мову[6, с. 90].

Наказом від 14 вересня 1919 р. міністр ісповідань пропонував, щоб Святе Євангеліє читалося українською мовою, по перекладу, надрукованому з благословення російського Синоду в 1906 році, щоб проповіді в церквах виголошувалися обов'язково державною українською мовою, а виголошення промов іншою мовою провадити за дозволом єпископа в порозумінні з Міністерством Ісповідань.

Міністр ісповідань просив Преосвященства надалі рукополагати й призначати на церковні й інші посади духовного відомства тільки осіб, що знають українську мову. Усі духовні школи – вищі, середні і нижчі – повинні були негайно, з дня одержання наказу, перейти в читанні слов'янського письма і в церковних співах на українську вимову. Закононавчителі по школах Міністерства освіти повинні були дотримуватися тієї ж вимови. Українську мову мали «заводити поступово й лагідно, і сама вимова повинна бути милозвучною». Останній термін переходу на українську вимову був призначений на 24 жовтня 1919 року. Особи, які ухилялися від виконання цього наказу або умисно виконували його не якісно, позбавлялися посад і мали притягатися до судової відповідальності[3, с. 125].

Але, на жаль, накази в багатьох випадках залишалися наказами на папері. Не було того, хто б ці накази реалізовував. А «слуги церкви» говорили: «начхать мы хотели на такие приказанія». Ворожа агітація й надалі проводилася в церквах проти української держави та проти її уряду.

І.Огієнко як міністр ісповідань вживав заходів до інституалізації УАПЦ та утворення її ієрархії на чолі з Церковним Синодом, на який покладався обов'язок ретельно стежити за чистотою Віри православної і за відродженням Української церкви.[7, с. 112].

Значні сподівання, не зважаючи на надзвичайно складну ситуацію, покладалися на скликання Українського Священного Синоду, який мав прийняти рішення про відродження Української церкви. Напередодні його скликання, 7 жовтня 1919 р., було прийнято Декрет Директорії Української Народної Республіки. Піклуючись про найкращий стан Української Святої Православної Церкви, уряд УНР цим декретом підтвердив виданий 1-го січня 1919 р. закон, що православна церква Українська автокефальна, ні від московського, ні від якого другого церковного уряду незалежна. Вищою Православною Церковною Владою в Українській Республіці визнавався лише Церковний Собор Української Православної Церкви. Декретом передбачалося скликати Український Синод не пізніше 14 жовтня 1919 р. Повний статут Синоду мав виробити сам Священний

Синод разом з міністром ісповідань і керувати ним до Всеукраїнського Церковного Собору. 14 жовтня 1919 р. відбулося відкриття Священного Українського Синоду. Спочатку було зачитано згаданий Декрет Дирекції УНР та її універсал від 7 жовтня 1919 р. до українського народу про заснування цього органу[10, с. 77].

Завдання Святого Синоду полягало в тому щоб, бути найвищою церковною владою в Україні, діяти спільно з урядом УНР і для цього в його складі мусив бути представник державної влади. Таким представником був сам міністр ісповідань, що викликало незадоволення з боку таких діячів церковного руху як В.Липківський та В.Чехівський. Щоб створити сприятливі умови для дерусифікації і відродження Української Церкви, Рада міністерства, враховуючи досвід західних держав, 18 жовтня 1919 р. розмежувала функції Міністерства і Синоду[3, с. 127].

Необхідно зазначити, що, зважаючи на неоднорідність вірувань громадян, І.Огієнко постійно тримав у полі зору питання особистих контактів між різними конфесіями, особливого значення надавав налагодженню поміж віруючими толерантних стосунків. Враховуючи специфіку західних регіонів, певні непорозуміння в ставленні різних гілок християнства до ідеї національної церкви, зумовлені історичним розвитком соціальних та духовних відносин в Україні, прагнучи досягти їх єдності, Іван Огієнко ще 20 вересня 1919 р. запровадив нову структуру – відділ у справах уніатської церкви. Під опіку І.Огієнка потрапили знедолені біженці греко-католицького віросповідання. Він порушив клопотання перед Директорією УНР про надання їм у Кам'янці-Подільському церкви, зайнявся їх розселенням, працевлаштуванням, побутом [9, с. 384].

Не залишалися поза увагою міністра і римо-католики, долю яких, як і побратимів православних, безжально калічила війна. Він сприяв будівництву поляками в м.Гайсині нового костьолу, турбувався про умови релігійних відправ. Завдяки його наполегливим зусиллям отримав іменне забезпечення по старості римо-католицький єпископ Антоній Церру, надавалася грошова допомога пасторам. Позитивно вирішив міністр питання про утворення в Україні Євангелійсько-Лютеранської консисторії, дозволено діяльність священиків-лютеран. Він приходить на допомогу десяткам іудеїв, видаючи їм посвідчення громадських равинів тощо.

Прикладів толерантності, істинно християнської дієвої доброзичливості міністра Івана Огієнка, спрямованої на рішучу допомогу кожному, хто її потребував, безліч. Не зважаючи на те, що функції Священного Синоду і Міністерства ісповідань були розмежовані і були створені для їх діяльності більш сприятливі умови, робота Священного Синоду, за відсутністю в його складі архієрея, не могла бути інтенсивною й обмежувалася другорядними справами. До його доробку слід віднести ухвалу формули поминання в церквах уряду УНР, накреслення статуту братств в Україні, загального плану перетворення духовних шкіл на братські колегії, початок підготовчої роботи над складанням парафіяльного статуту, розгляд справи архімандрита Давида (в Шаргородському монастирі), який виголосив ворожу до української справи проповідь. До всіх цих справ був причетний І.Огієнко і як міністр ісповідань, і як член Святого Синоду[7, с. 110].

Поряд з цим І.Огієнко розробляв акти у справі визнання автокефалії Української церкви, зовнішніх зносин міністерства, зокрема з вселенським патріархом у Константинополі, з польською владою в справі призначення нею вікарного єпископа Володимира головою Православної Церкви в Польщі.

Міністр надавав неабиякого значення духовній освіті, забезпеченню діяльності пастирських курсів, духовних навчальних закладів. Він піклувався про організацію культурно-освітньої роботи серед українського духовенства за кордоном. Зусилля міністерства були спрямовані й на допомогу ново висвяченим на православних священників. Опікувалися урядовці міністерства й іншими віровизнаннями, в тому числі і римокатоликами, і штундистами [12, с. 7].

Тогочасні складні обставини диктували специфічні функції міністерства. Так, воно послало на Холмщину та Підляшшя, які контролювалися Польщею, 50 православних притчів для задоволення релігійних потреб місцевого українського населення. На засіданнях Ради Народних Міністрів УНР досить часто обговорювалися серед інших й питання життя церкви [1, с. 13].

Неодноразово міністр ісповідань І.Огієнко доповідав про церковні справи. Йдеться про них і в його листах до Державного секретаря, прем'єр-міністра, зокрема про проведення Волинського єпархіального з'їзду православного духовенства та церковної наради в Крем'янці. Дуже важливою за тодішніх умов була й видавнича діяльність міністерства ісповідань. Є свідчення про те, що уряд України фінансував їх. Кілька брошур Івана Огієнка, присвячених викриттю політики Москви щодо Української Церкви, було надруковано коштом Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.. Він організував видавництво «Українська автокефальна церква», що згуртовувало навколо себе прихильників автокефалії. Його заходами при міністерстві ісповідань було утворено Комісію з перекладу Святого Письма українською мовою. Згодом він сам переклав священні книги православ'я, віддавши цьому 21 рік життя, зокрема Новий Заповіт, богослужбові тексти, написав поетичні твори на релігійні сюжети. Очевидно, більш підходящої людини на посаду міністра ісповідань, ніж Іван Огієнко, не варто було і шукати. Він мав енциклопедичні знання, широку ерудицію, високу культуру спілкування, був толерантним у ставленні до представників різних релігій, конфесій [9, с. 385].

Професор В.Заїкін писав про І.Огієнка: «... Над усіма його заслугами і титулами яскраво відзначаються дві найкращі прикмети – його гарячий патріотизм і правдива християнська релігійність, які осяють його діяльність і надають найвищі зміст і красу всій його багатобічній творчості. Проте, маючи такий послужний список, І.Огієнко в тогочасних умовах і за такий короткий час не міг довести до логічного завершення ідею автокефалії Української Православної Церкви» [8, с. 14].

В 1921 р. уже в еміграції в Тарнові (Польща) за дорученням міністра ісповідань І.Огієнка професор В.Біднов склав історичну записку про Святий Синод, копії якої були направлені Головному отаману, Раді Республіки і Раді Міністрів [3, с. 125].

Таким чином, українська революція в особі Івана Огієнка знайшла послідовного борця за відродження Української православної церкви.

В добу Директорії УНР, особливо коли Міністерство ісповідань очолив Іван Огієнко (вересень 1919 р.), було створено керівний орган УАПЦ, - Священний Синод, який тісно співпрацював з Українською державою.

Але, на жаль, ідею автокефалії Української православної церкви втілити в життя не вдалося, оскільки українська революція потерпіла поразки внаслідок чого до влади прийшли більшовики, які не визнавали церкви.

Певна частина задумів щодо дерусифікації та відродженню УАПЦ була реалізована завдяки І.Огієнку. Він приділяв особливу увагу організаційній стороні в галузі церковно-релігійної діяльності. При Міністерстві ісповідань було створено колегіальний дорадчий орган – спеціальну Раду, яка складалася з фахівців і допомагала міністру орієнтуватися в ситуації при обговоренні поточних, злободенних проблем, визначати пріоритети у діяльності відомства. Ставши міністром ісповідань, І.Огієнко закликав до повного братства, до широкого єднання і до одностайної допомоги в збудуванні УНР і її автокефальної Церкви, до єдності УАПЦ і УГКЦ. Виходячи із закону Директорії УНР від 1 січня 1919 р. про державну українську мову міністр домагався її запровадження у всіх церковно-державних установах, у всіх написах на установах духовного відомства, на вивісках, штемпелях і печатках, в усіх офіційних виданнях церковного відомства тощо. Долаючи шалений опір антиукраїнськи налаштованих церковників, І.Огієнко розробив законопроект «Про інспекторів Міністерства ісповідань при духовних консисторіях», який мав запровадити суворий контроль над діяльністю єпархіальних органів, які згодом були перетворені в Церковні Ради. Міністр ісповідань вживав енергійних заходів інституалізації УАПЦ та утворення її ієрархії на чолі з Церковним Синодом, на який покладався обов'язок ретельно стежити за чистотою віри православної і за відродженням Української церкви.

Список використаних джерел та літератури

1. Білан А. Іван Огієнко / А. Білан // Українська культура. – 1992. - №1. – С.12-13
2. Гай-Нижник П. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.) / П. Гай-Нижник, О. Лейберов. – Ніжин, 2013. – 214 с.
3. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. / О. Доценко – Київ - Львів, 1923.– Т.ІІ. – Кн.4. 1917-1923 – 364 с.
4. Завальнюк О. Державна співпраця І.Огієнка і С.Петлюри у 1919-1920 рр. / О. Завальнюк // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С.71-74.
5. Завальнюк О. Міністерство ісповідань УНР за І. І. Огієнка: формування і спроби реалізації державно-церковної політики (листопад 1919 – листопад 1920 рр.) / О. Завальнюк // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: пошуковий вісник з проблем регіональної історії. - Хмельницький, 2014. – ч. 2 – С. 358- 368
6. Лозовий В. Діяльність І.Огієнка в кам'янецький період Директорії УНР. / А. Лозовий // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. - Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. — С.89-92.
7. Ляхоцький В. На чолі Міністерства ісповідань / В. Ляхоцький // Пам'ять століть. – 1998. - №2. – С.106-115.
8. Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект. / А. А. Марушкевич – Київ, 1996. – 128 с.
9. Мироненко О. Проблеми автокефалії церкви в Українській державі /

10. О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович. // Українське державотворення. – Київ, 1997. – С.383-387.
11. Огієнко І. До українського народу від міністра ісповідань // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. - Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С.76-79.
12. Солдатенко В. Українська революція: Історичний нарис / В. Солдатенко – Київ, 1999. – 976с.
13. Соловей С. “Служити народові – то служити богові” /С. Соловей // Старожитності. – 1992. – Ч.4. – С. 6-10.
14. Тимошик М. Весь вік, весь труд віддав Україні / М. Тимошик // Пам'ять століть. – 1997. - №1. – С.87-89.

This article analyzes the measures isповidan Minister John James to revive and strengthen the UPC, creating a positive, friendly atmosphere for the activities of religious institutions of other denominations.

Keywords: Jan Kazimierz King, UPC, Ministry isповidan Directory, Ukrainian revolution

УДК 94(477)"183/184"

Ю. Бех, магістрантка

Науковий керівник: Задорожнюк А. Б., к.і.н., доцент

ПОЧАТОК ПРОМИСЛОВОГО ПЕРЕВОРОТУ В УКРАЇНІ.

У статті йдеться про початок промислового перевороту в Україні. Акцентується увага, що Росія проводила цілеспрямовану політику на утвердження колоніального статусу економіки України.

Ключові слова: промисловий переворот, промисловість, Україна.

Історія розвитку промислового перевороту в Україні у розрізі ХІХ ст. має багато нюансів та аспектів. В історіографії останніх років відзначилися роботи Г. Казьмирчук та Т. Соловйової, які на основі нововиявлених архівних матеріалів, публікацій в періодичній пресі, наукових праць, відтворили соціально-економічний розвиток Правобережної України у першій чверті ХІХ ст.[9]. І. Довжук в своїх публікаціях розглянув стан, в якому перебувала вугільно-металургійна промисловість Донецького регіону[6]. Відзначимо монографічні праці М. Москалюка[14], О. Доніка[7], О. Машкіна[13], що акцентували увагу на процесах капіталістичного розвитку губерній Російської імперії. О. Реєнт, О. Сердюк проаналізували особливості розвитку сільського господарства України та його інтеграції в світовий продовольчий ринок у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.[18]. Дослідник К. Єлесін[8], Ю. Чекушина[22], М. Онопрієнко[15] досліджують проблеми присвячені певним галузям промисловості ХІХ ст. Окремо слід виділити ряд праць, присвячених торгово-промисловій політиці та промислому законодавству уряду Російської імперії. Це коло проблем висвітлювали Н. Ковалева[11], В. Орлик[16], Ю. Рибаків[19], Л. Степанов[21], О. Пилипенко[17], Т. Валетов[2], Ю. Кисловський[10] та інші.

У своєму розвитку промисловість проходить декілька стадій. Дрібнотоварне виробництво змінює капіталістична мануфактура. На зміну мануфактурі, де використовується ручна праця, приходить фабрика (завод), в якій виробництво

побудоване на застосуванні машин, спочатку парових. Перехід до машинного виробництва й називають промисловим переворотом.

Перші машини в Україні почали використовувати вже наприкінці XVIII ст. Від 30-х рр. кількість фабрик стала збільшуватися такими темпами, що можна було вже говорити про початок промислового перевороту.

Перша половина XIX ст. характеризувалася досить швидкими темпами розвитку промисловості. Якщо у кінці XVIII ст. налічувалося 200 промислових підприємств, то в 1860 р.- 2150. Візитною карткою тогочасної української промисловості стало перш за все цукроваріння. Видатними організаторами цукрової промисловості України були сім'ї Яхненків і Симиренків. Ці дві родини колишніх кріпаків заснували в 1815 р. торговий дім, котрий згодом став відомим не тільки в імперії, а й у Європі. Нагромадивши кошти на торгових операціях, вони у 40-х рр. першими в Російській імперії заснували парове цукрове виробництво, обладнали машинобудівний завод, утримували ціле робітниче містечко з технічним училищем, бібліотекою, театром, лікарнею та церквою. На середину XIX ст. в Україні діяло майже 70% цукрових заводів імперії, вони забезпечували понад 80% загальноросійського виробництва цукру.[4]

Група підприємств України виробляла полотно. Але полотняна промисловість в 40-50-ті рр. зникла зовсім, не витримавши конкуренції з боку бавовняної промисловості центральних губерній Росії, яку щедро підтримував російський уряд. [5]

У першій половині XIX ст. виникла і почала швидко розвиватися кам'яновугільна промисловість (Донбас). На середину XIX ст. за кількістю видобутого вугілля Донбас вийшов на друге місце в імперії, поступаючись лише Сілезії (Польща).

Промисловість, яка розвивалася в Україні в першій половині XIX ст., мала багатогалузевий характер. Але вже тоді виявилось, що ряд важливих виробництв, зокрема, текстильне й металообробне, при активній підтримці царського уряду зосереджуються, головним чином, в Центральній Росії - Московській, Володимирській, Ярославській і в деяких інших губерніях. В Україні створювалися штучні перепони для інтенсивного розвитку цих галузей.

Зворотною стороною кризи кріпосницької системи в Україні було зародження ринкових відносин. У сільському господарстві це проявлялося у швидкому рості товарності (тобто збільшенні частки продукції, призначеної на продаж), впровадженні технічних культур, раціоналізації (технічному вдосконаленні, використанні машин, досягнень агрохімії і т.д.), використанні найманої праці. Але більшість поміщиків вела господарство традиційним способом, посилюючи експлуатацію кріпаків.

Одним з наслідків кризи кріпосницьких відносин і зародження ринкових було поширення селянських промислів. Деякі селяни перетворювалися у великих підприємців. [12,с.135]

Особливістю соціально-економічного розвитку першої половини XIX ст. був швидкий занепад феодально-кріпосницької системи господарювання, що проявлялось: у розвитку товарно-грошових відносин і проникненні капіталістичних відносин у сільське господарство; у руйнації селянських господарств; у занепаді кріпосницької мануфактури, поглибленні розшарування

селянства і дедалі ширшому застосуванні вільнонайманої праці та машин, у поступовому формуванні нових соціальних верств: підприємців та найманих робітників; у дальшому формуванні загальноімперського внутрішнього ринку.

Наслідком кризи феодално-кріпосницької системи господарювання було зростання товарності сільського господарства, поглиблення спеціалізації окремих районів України у сільськогосподарському виробництві, розшарування поміщицьких господарств, зростання долі банкрутуючих поміщицьких маєтностей і господарств, які поступово почали набувати торговельного характеру та запроваджувати використання нових сільськогосподарських технологій, техніки. [4]

Переважає більшість українських поміщиків вбачала можливості підвищення прибутків не в поліпшенні методів господарювання, а в посиленні економічного та позаекономічного гноблення кріпаків (збільшувала панську рілля, переселяла кріпаків з однієї маєтності до іншої, вводила нові форми відробітків та податків тощо).

У 1817 р. уряд почав створювати в Україні військові поселення, першими мешканцями яких стали селяни 13 селищ Зміївського та Волчанського повітів Слобожанщини. У військові поселенці призначали переважно заможних козаків та селян, а незаможних переводили за межі військових поселень або призначали до тимчасових робочих рот. Мешканці військових поселень не мали права на земельну власність та особистих прав. У поселеннях обмежувалась торгівля, робочий день поселенця регламентувався, за особистим життям здійснювався суворий нагляд. Створення військових поселень підривало зацікавленість у виробництві. Вони виявились малоефективними та не вигідними. [12]

Розвиток промисловості в Україні першої половини ХІХ ст. проходив в умовах технічного перевороту, який розпочався в 30-40-х рр. і завершився в 60-70-х рр. Наслідком перевороту стало утвердження фабрично-заводського виробництва. На середину ХІХ ст. воно утверджується в металообробній, текстильній, тютюновій, складувній, паперовій та інших галузях.

У першій половині ХІХ ст. в Україні розвивається військова промисловість. Одним з найбільших заводів цієї галузі був завод "Арсенал" у Києві. Серед інших військових підприємств слід відзначити пороховий завод у Чернігівській губернії, Луганський чавуноливарний завод, канатний завод та корабельню у Миколаєві.

Особливістю мануфактурного виробництва в Україні першої половини ХІХ ст. було те, що основна кількість капіталістичних підприємств розташовувалась у селах (72%); в губернських містах їх було 10%, у повітових – 18%. Виняток становила Південна Україна, де промислові підприємства були розташовані тільки у містах. [5]

Важливу роль у розвитку промисловості відіграла торгівля. При цьому, 75% хліба, який вивозився з України через азовські та чорноморські порти за кордон, транспортували чумаки. Разом з чумакуванням розвивався водний транспорт. У 1823 р. на Дніпрі з'явився перший пароплав, а в 1838 р. вже була створена Дніпровська судноплавна компанія, в якій налічувалось наприкінці 50-х рр. 17 пароплавів. [3]

В той же час на західноукраїнських землях, що входили до складу Австрійської імперії, панував не менш жорстокий колоніально-кріпосницький

режим.

У першій половині XIX ст. значно прискорився процес обезземелення західноукраїнського селянства, збільшилися повинності, що їх виконувало селянство: панщина, данина, чинші, повинності на користь держави. Жорстока експлуатація поєднувалася з насильством й сваволею поміщиків та адміністрації маєтків.

Розвиток капіталістичних відносин в аграрному секторі економіки розпочався після реформи 1848 р., за якою було скасовано феодальні повинності селян. Скасування кріпосного права відбулося шляхом викупу, який селяни сплачували додатково до прямих податків. Важливою ознакою утвердження капіталістичних відносин на селі було зростання товарності продукції сільського господарства, поширення нових методів землеробства.

Промисловість на західноукраїнських землях розвивалась надто повільними темпами, насамперед через вузькість внутрішнього ринку, обумовлену пануванням феодально-кріпосницьких відносин. Купці, що наживали великі прибутки на лихварстві та спекуляції, не були зацікавлені у вкладанні капіталу в промисловість. В основному розвивались традиційні галузі промисловості: соляна, залізорудна, тютюнова, лісова, сірчана. У 1834 р. на Буковині діяло 29 водяних лісопилень. [1]

Реформа 1848 р. створила певні умови й для розвитку капіталістичних відносин у промисловості: почалося використання механічних двигунів, відбувалося становлення фабрично-заводської промисловості, започатковувався розвиток нафтової промисловості та залізничного транспорту.

Розвиток капіталістичної промисловості супроводжувався створенням ринку найманої сили. Цьому сприяло і розшарування селянства В умовах становлення товарного виробництва відбувалося зародження нових класів: буржуазії та найманих робітників. Кадри робітників формувалися на цей час переважно із селянського середовища. Буржуазні прошарки рекрутувалися з різних соціальних станів: дворян, селян, міщан, купців, що йшли шляхом підприємництва. [20]

Товарно-грошові відносини, які проникали в усі сфери виробництва, до певного часу лише стримували розвиток кріпосного господарства. Згодом товарне виробництво починає підривати підвалини кріпосницької системи. На цій основі загострюються соціальні суперечності, які з особливою силою проявилися в кінці 50-х – на початку 60-х років. Перед країною постала нагальна потреба відміни кріпосницької системи, що дедалі більше гальмувала економічний прогрес.

Розвиток машинобудування зумовив промисловий переворот в Україні; як і в Росії, він розпочався з 30-х років XIX ст. і мав свої особливості. Так, якщо в Росії він розпочався у бавовняному виробництві, то в Україні — у горілчаній і цукровій галузях промисловості. Відмінність полягала також і в тому, що в Росії промисловий переворот охопив спочатку купецьку мануфактуру, а в Україні — поміщицьку. У 1841 р. поміщик Кандиба побудував на Чернігівщині завод сільськогосподарських машин, парових котлів, ткацьких верстатів тощо. У 40-х роках заможні купці побудували машинобудівні заводи в Києві, Млієві, Херсонській губернії. [4]

Разом з тим, промисловий переворот в Україні відбувався повільно. Його гальмувала існуюча феодально-кріпосницька система. Повільно йшло

нагромадження капіталу, тому що робітниками на підприємствах були в більшості кріпаки, відпущені на чинш. Підприємець мусив платити робітнику не тільки суму прожиткового мінімуму, але й суму, що йшла на чинш. Кріпосне право звужувало ринок робочої сили, адже 59,7 % усього селянства становили селяни-кріпаки. Ця ж обставина звужувала і внутрішній ринок. А оскільки сільське господарство знаходилось у стані кризи, не досить широким був ринок сировини для промисловості. [12]

Проте, промисловий переворот зумовив утворення основних класів капіталістичного суспільства — буржуазії і пролетаріату.

Отже, основним змістом промислового розвитку України першої половини XIX ст. був розклад феодально-кріпосницької системи і формування в її надрах нового суспільного укладу. В сільському господарстві це проявилось перш за все у спрямованості поміщицьких і заможних селянських господарств виробляти продукцію на ринок. Крім того, свій зв'язок із ринком вони закріплюють організацією переробки сільськогосподарської сировини, тобто засновують промислові підприємства. Проте капіталістичні зрушення в сільському господарстві до 1861 р. були ще слабкими. Основною сферою, де формувався новий спосіб виробництва, була промисловість. З кінця XVIII ст. на базі розвитку дрібнотоварного виробництва виникає капіталістична мануфактура, а згодом і фабрика. Провідну роль у промисловому будівництві відігравали купецькі капітали.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буковина-її минуле і сучасне... С 23.
2. Валетов Т.Я. Фабрично-законодательство в России до Октябрьской революции / Т.Я. Валетов // Экономическая история. Обзорение. – Вып. 13. – М., 2007.
3. Гордуновський О. М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. // УДЖ. – 2000. – № 1. – С. 61-62.
4. Дерев'янкін Т.І Промисловий переворот на Україні : питання теорії та історії / Тимофій Іванович Дерев'янкін. – Київ : Наукова думка, 1975 . – 279 с.
5. Дерев'янкін Т.І Мануфактура на Україні в кінці XVIII - першій половині XIX ст. Текстильне виробництво / Тимофій Іванович Дерев'янкін. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1960 . – 127 с. - Бібліогр.: С.119-125 . – На укр. яз.
6. Довжук І.В. Індустріальний Донбас в історії розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / І.В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 364 с.
7. Донік О.М. Промислове підприємництво дворянства в Україні (1861–1900 рр.) / О.М. Донік // Пробл. історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 12. – С. 103–118.
8. Єлесіна К.О. Розвиток цукровиробництва на Середньому Подніпров'ї в кінці 1830-х – 1860-х рр. у промислових та суспільних ініціативах О.О. Бобринського / К.О. Єлесіна // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 32. – С. 138–142.
9. Казьмирчук Г.Д., Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття / Г.Д. Казьмирчук, Т.М. Соловійова. – Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 174 с.
10. Кисловский Ю.Г. История таможенного дела и таможенной политики России. – 3-е изд., доп. / Под общ. ред. А.Е. Жерихова. – Москва : РУСИНА-ПРЕСС, 2004. – 592 с.
11. Ковалева Н.В. Торгово-промышленная политика и промышленное законодательство Российской империи XIX – начала XX века / Н.В. Ковалева // История государства и права. – 2010. – № 1. – С. 16–18.
12. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні: (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / НАН України. Ін-т історії України. – Київ: Інститут історії НАН України, 1999. – 282 с. – С. 135.

13. Машкін О.М. Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII – першої половини XIX ст. / О.М. Машкін. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 450 с.
14. Москалюк М.М. Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття : монографія / Микола Москалюк. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – 299 с.
15. Онопрієнко М.В. Технічні знання і науки в контексті промислової революції: методологічний аспект / М.В. Онопрієнко // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. – 2013. – № 1. – С. 48–52.
16. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період / В.М. Орлик. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2007. – 631 с.
17. Пилипенко О.Є. З історії правового регулювання підприємницької діяльності в Росії та Україні у XVIII–XIX ст. / О.Є. Пилипенко // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2012. – Вип. 2. – С. 221–226.
18. Ресєт О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) Сердюк О.В. / НАН України. Інститут історії України. – Київ : Ін-т історії України, 2011. – 365 с.
19. Рыбаков Ю.Я. Промышленное законодательство России первой половины XIX века / Ю.Я. Рыбаков. – М., 1986. – 216 с.
20. Слабеев І. С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII-XIX ст.) / Ігор Семенович Слабеев . – Київ : Наукова думка, 1964 . – 138 с.
21. Степанов В.Л. От фритредерства к протекционизму: Эволюция таможенной политики России в XIX в. / В.Л. Степанов // Торговля, купечество и таможенное дело в России в XVI–XIX вв. : сб. мате-риалов Второй междунар. науч. конф. (Курск, 2009 г.) / сост. А.И. Раздорский. – Курск, 2009. – С. 220–224.
22. Чекушина Ю.М. Промисловий розвиток та інженерне підприємство Донецько-Придніпровського регіону (1880–1917 рр.) : монографія / Ю.М. Чекушина, А.Г. Перетокін; ДВНЗ «Нац. гірн. ун-т». – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – 119 с.

This article about beginning of the industrial revolution in Ukraine. The attention that Russia has pursued a deliberate policy on the establishment of the colonial economy status to Ukraine.

Keywords: *industrial revolution, industry, Ukraine.*

УДК 94(477.43):323.3"1919-1920"

К. Братік, студентка 4 курсу
Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н, професор

МІСТО ПРОСКУРІВ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ(1919-1920 рр.)

У статті робиться спроба проаналізувати історію міста Проскурів у роки діяльності Української Центральної Ради. Акцентується особлива увага на діяльності громадських діячів, організації з'їздів, мітингів, виборі делегованих представників до Центральної Ради тощо.

Ключові слова: *Проскурів, Українська революція, демократія.*

Вивчення періоду Української революції (1917-1921 рр.) дає змогу простежити хід боротьби за здобуття державності українським народом в різних регіонах, зокрема на Поділлі. Важливу роль у цьому процесі відігравали міста, до якого відноситься й Проскурів, що набув неабиякого значення через воєнні події 1914-1917 рр.

Метою роботи є спроба висвітлення національно-визвольного руху і утвердження органів УНР у повітовому центрі Подільської губернії – Проскуріві в 1917-1918 рр.

Загальне розуміння становища Проскурівського повіту з його адміністративним центром дають мемуари джерел.

У своїх спогадах «Початки національної революції на Проскурівщині» Наталія Вікторівна Дорошенко-Савченко висвітлює перші кроки українського національного руху в Проскуріві у 1917 році. Спогади були віддруковані в часописі «Свобода» (Нью-Йорк). Початки національної революції на Проскурівщині «...Я мешкала в Проскуріві від серпня 1913 р. до кінця червня 1917 р., брала близьку участь у національному житті по революції 1917 року... Гадаю, що для майбутнього історика, а може і для нашого громадянства не байдужим буде довідатися, як то відбулася українська революція в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт... Після поділу Польщі, Подільська земля перейшла до Російської імперії. Населення її по селах в більшості було українське, але дідичі – переважно поляки. Католицьке духовенство всіма засобами силкувалося спольщити українське селянство, для чого використовувало у випадках мішаного подружжя також жінок-польок. Матеріальне становище нашого селянства було здебільше убоге, пригноблене. Бідняки-селяни залежали від пана, поляка, до якого ходили на заробітки. Було воно й мало свідоме національно. Щодо інтелігенції, то перед революцією 1917 р., в загальному тяжко було зорієнтуватися, хто тут був свідомий українець, всі бо мушили ховатися за маску російських патріотів. Треба сказати, що Поділля, зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час першої світової війни. До того ж, на Правобережжі «Земства» (органи місцевого самоврядування), з'явилися значно пізніше як на Лівобережжі. До того ж, на Поділлі діяв розпорядок про «обрусеніє краю». По школах вчителі одержували до своєї платні оцей додаток на «обрусеніє краю»... Дрібна торгівля по селах була в руках жидів» [4, с. 2].

Перед першою світовою війною Проскурів налічував 47 000 мешканців, з яких більш як половина були євреї. Далі йшли поляки, росіяни й, нарешті, українці. Більшість чужинців робила місто назовні російським [6, с. 16]. Правда, тут було декілька свідомих українців в самому місті, на думку Дорошенко-Савченко, це: «директор хлоп'ячої віділової школи Василь Богацький, який зі страху перед пильним оком жандармерії та й перед своїми таки підлеглими вчителями, передплачував «ЛНВ» на ім'я своєї куховарки, до речі, неписьменної. Але він і за революції не був активним громадським діячем. Другий, зате свідомий українець, це був Кость Місевич, здається, перед революцією телефоніст на станції Проскурів. За революції ідейний, самовідданий громадський діяч, а пізніше, на еміграції, відомий бандурист, якого в часі другої світової війни німці розстріляли на Волині. Дуже приємно було відпочити душею в привітній сім'ї Місевичів, де всі говорили виключно українською мовою. Мала донечка, Галочка, гарно декламувала патріотичні українські вірші й танцювала козачка, під акомпанімент бандури батька. Маленький, добре утримуваний садочок, оточував малу хатину Місевичів серед безлічі пахучих квіток – замилювання пані Місевич, –

мрійливо гули бджілки, бо в саду була й невеличка пасіка. Це було в с. Лезнево, п'ять верств від Проскурова. Туди треба було йти весь час болотом, через яке були прокладені кладки з поручнями. У тому ж селі була свідомо українка, вчителька п. К-на. Серед персоналу дівочої й хлоп'ячої виділових шкіл було також декілька свідомих українців [4, с. 3-4].

На початку березня 1917 р., на вулицях міста Проскурова з'явилися хлопці, які бігали й кричали: «революція, революція в Росії...». Всі кидаються купувати бюлетені. Жадібно читаю ці перші вістки про довгождану подію, а думка свердлує мозок: «як то тут з українською справою виступати, до кого звертатися?» [6, с. 21].

Яка ж то була велика радість, коли, за згаданим джерелом, через пару днів з'явилось оголошення про те, що «...закликають українців прийти на збори тоді то і тоді, туди то й туди. В призначений час іду з завмиранням серця... На моє приємне здивування бачу повнісіньку залу. Серед публіки досить солдатських шинелей, зауважую й дві уніформи військових лікарів...» [4, с. 4].

На цьому зібранні обрали керівний орган місцевої української громади.

Її членами стали: Трохим Верхола, Кость Місевич, двоє вчителів народних шкіл, з них вчителька Осецька, а також Наталія Дорошенко. Новообрана управа зібралася наступного дня і намітила програму праці. Відразу Т. Верхола став душею Громади. Це був чоловік невсипучої енергії, надзвичайно рухливий, а до того ж відданий справі. Був він ще й видатним артистом-маляром. Крім того, він користувався популярністю серед селян Проскурівщини, бо сам походив із селян Сатанова. До нього добре ставилося єврейське населення [10, с. 7].

Першим кроком Громади було улаштування української маніфестації «Це сталося у середині березня – згадували учасники, – більшість крамниць у Проскурові належала євреям, особливо галянтерійні. Вони були зачинені в суботу, але Верхола завдяки своїм зв'язкам роздобув усе потрібне. Протягом ночі вони виготовили українські синьо-жовті прапори тощо. На ранок усе було готове. Був гарний весняний день. Маніфестанти вишикувалися струнками рядами, на чолі з управою. Весело лопотіли національні прапори на весняному вітрі, нашвидку зорганізований хор співав український гімн, «Заповіт» та інші патріотичні пісні. До маніфестації приєднувалося все більше й більше народу, так що коли прямували головною, Олександрівською вулицею, маніфестація набрала вже поважного вигляду. Учасники приєднувались до хору. На рогах вулиці пані в українських одягах причіпляли маніфестантам національні кокарди... Особливо зворушливо було бачити солдатів із українськими відзнаками, що дехто з них причіпляв до кашкетів» [2, с. 32].

Скоро після того організувалася «Просвіта», при якій запрацювала бібліотека. Українські книжки для неї придбали в київських книгарнях. Один міський суддя, якого до того часу вважали чорносотенцем, несподівано для українців дав у користування української Громади дві кімнати, в одній з яких розмістилася бібліотека [7].

Стараннями Української Громади в місті було відправлено делегата на Український національний конгрес у Києві, проведено учительський з'їзд, який прийняв рішення про запровадження обов'язкової початкової школи з українською мовою навчання, заснував Українську вчительську спілку. Але найважливішою справою українська громада вважала перевибори управи, яку

контролювали росіяни і поляки. За спогадами Н. Дорошенко-Савченко, «На нашу пропозицію блоку поляки й буржуазні єврейські кола відмовилися, бо, мовляв, йдуть з росіянами, їх кандидатом на голову нової управи Земства був попередній голова, дідич Сергій Кисильов, російський к-де (конституційно-демократична партія). Вже всі паркани кричали про це афішами й закликами підтримувати кандидатуру Кисильова. Стало відомо також, що вчительство середніх шкіл буде підтримувати згадану кандидатуру. Почалася моральна сугестія, що, мовляв, тільки Кисильов переможе, бо за ним «усе громадянство». Та ми не здавалися. Почалася, по модному кажучи, «холодна війна», яку ми й виграли, завдяки винятковій енергії й винахідливості Т. Верхоли [8, с. 161].

XII Проскурівські повітові земські збори 23 квітня 1917 р. був обрали головою управи М. Стаховського, це була перемога української фракції. У зв'язку з цим С. Кисельов 25 квітня 1917 р. склав з себе обов'язки голови управи. Незабаром його обрали головою Проскурівського відділу Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості [11, с. 637]. 23 червня 1917 р. як голова цього товариства він звернувся до губернського комісара з проханням відмінити розпорядження Проскурівського повітового виконавчого комітету об'єднаних організацій від 12 червня 1917 р., яке встановлювало обов'язкові ціни на робочі руки (від 2 до 5 крб.) за 8 годин роботи, що могло призвести до підвищення цін або до залишення землевласниками своїх полів без збору врожаю, що було неприйнятно державі і армії [12, с. 14].

У цей час, внаслідок провалу наступу російських військ на фронті, наприкінці червня 1917 р. було проведено евакуацію установ з Проскурова (восени 1917 р. частину з них було повернуто). Австрійці захопили значну територію – аж до Волочиська та Кам'янця-Подільського. Неконтрольований відхід російських частин вилився у масові заворушення: підпали поміщицьких маєтків, розкрадання реманенту тощо. З другої половини 1917 р. С. Кисельов здебільшого виконував обов'язки повітового комісара, намагаючись у цей складний момент спинити безладдя, що панувало у повіті [11, с. 637].

У телеграмі Проскурівського повітового комісара та начальника повітової міліції Г. Круликовським Подільському губернському комісару від 26 жовтня 1917 р. стверджувалось: «В селах Нафтулівка, Хмелівка, Баламутівка, Москалівка та інших місцях повіту селянами і солдатами поміщицькі маєтки розграбовані, спалені. Погромщики йдуть на Проскурів. Прошу негайних розпоряджень». Лише організованість Проскурівської міліції та особисті контакти С. Кисельова, що зумів умовити генерала П. Скоропадського надати для підтримки повітового центру одну з найдисциплінованіших частин свого 1-го Українського корпусу (стояв у Меджибожі), запобігти погрому Проскурова у жовтні 1917 р. Але зупинити хвилю анархії не вдалося. На початку листопада 1917 р. в повіті було зруйновано 24 маєтки [10, с. 42].

Прихід в Петрограді до влади більшовиків, проголошення 7 листопада 1917 р. УНР, початок війни з нею з боку Радянської Росії активізували місцеві прокомуністичні сили. 28 січня 1918 р. Проскурівський повітовий комісар С. Кисельов повідомив Подільському губернському комісару Г. Степури: «...Проскурівська Рада робітничих, солдатських та селянських депутатів, вирішивши скасувати Проскурівський повіт комісаріат, як орган Центральної

Ради, явно для них небажаний, відрядила для цього 27 січня в приміщення повіт комісаріату озброєних своїх членів, які ім'ям Ради депутатів припинили діяльність комісаріату» [5, с. 70].

Радянська влада в Проскуріві проіснувала менше місяця. Виконуючи умови Брестської угоди на допомогу УНР в боротьбі з більшовиками, на Україну 18 лютого 1918 р. вступили війська австро-німецького блоку. 20 лютого 1918 р. українські і австро-угорські підрозділи зайняли Проскурів. На думку С. Єсюніна, С. Кисельов повернувся до виконання обов'язків повітового комісара, всебічно підтримав упровадження з березня 1918 р. в дію нового плану організації української армії на основі територіального набору, надав посильну допомогу у забезпеченні продуктами харчування та одягом новоствореної Проскурівської охоронної сотні, організації добровільного набору козаків з сіл повіту. З іншого боку, архівні матеріали ЦДАВОУ засвідчують, що у квітні 1918 р. Проскурівським повітовим комісаром був Т. Верхола [9, с. 164].

Отже, під впливом революційних подій 1917 р. українська інтелігенція Проскурова розгорнула національно-визвольних рух. Стараннями біолога Івана Розгона, лікаря Миколи Стаховського, військового Трохима Верхоли, бандуриста Костя Місевича, вчительки Наталії Дорошенко-Савченко зорганізувалася Українська громада міста, було відкрито філію «Просвіти» у Проскуріві, яка видавала книжки з історії України, мала бібліотеку і книгарню для українського населення. Після цього голову «Просвіти» Трохима Верхолу було відправлено делегатом на Український національний конгрес у Києві і проведено Всеукраїнський учительський з'їзд, який взяв курс на перетворення національної школи, а також засновано Українську вчительську спілку. Українці після III універсалу розгорнули роботу із творення своєї держави, проте, на жаль, цей рух був зупинений більшовицькими військами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонишин А. П. Реформа органів місцевого самоврядування на Поділлі 1918 року / А. П. Антонишин // Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки: Зб. наук. праць. – Хмельницький, 2008. – С. 53–60.
2. Боротьба за владу Рад на Поділлі : документи і матеріали. – Хмельницький, 1984. – 158 с.
3. В боях за Жовтень : спогади учасників революційної боротьби на Поділлі / Під ред. І. С. Зеленюка – Хмельницький, 1958. – 123 с.
4. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині (Спогад) / Н. Дорошенко-Савченко // Сводоба. Український щоденник. – 1955. – №249. – 28 грудня. – С. 2-10.
5. Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі / І. С. Зеленюк. – Львів : Каменяр, 1966. – 186 с.
6. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом : історичні нариси / С. Єсюнін. – Хмельницький : Мельник А. А., 2008. – 168 с.
7. Єсюнін С. Спогади очевидців : 1917 рік на Проскурівщині / С. Єсюнін // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: https://ye.ua/news/news_6547.html
8. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 220 с.
9. Исследование борьбы за власть Советов на Подолии // Историография Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 159-167
10. Історія міста Хмельницького : документи і матеріали / Упорядник С. М. Єсюнін. – Хмельницький, 2006. – 80 с.
11. Кравчук О. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) / О. Кравчук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 636-648.

12. Лозовий В. С. Політико-адміністративні заходи подільського губернського старости С. Кисельова по стабілізації ситуації на селі (1918 р.) / В. Лозовий // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22-23 листопада 2007 р.). – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С 12-22.

Influenced by the events of 1917 Ukrainian intelligentsia Proskuriv launched a national liberation movement. Through the efforts of biologist John acceleration doctor Nikolay Stakhovsky, military Trofim Verkhola, bandura Kostya Misevycha, teacher Natalia Doroshenko, Savchenko zorhanizovalasya Ukrainian community, opened a branch "Enlightenment" in Proskuriv who published a book on the history of Ukraine, small library and bookstore for the Ukrainian population . Then head "Enlightenment" Trofim Verkhola sent a delegate to the Ukrainian National Congress held in Kiev and the Ukrainian Congress teacher who took a course to transform the national school, and established Ukrainian teachers' union. Ukrainians after the third wagon launched work on the creation of the state, but unfortunately, this movement was stopped by Bolshevik troops.

Key words: Proskuriv Ukrainian revolution, democracy.

УДК94(477):323.25"1917"

*В. Вужицька, студентка 4 курсу
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В БЕРЕЗНІ-КВІТНІ 1917 Р. ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

У статті висвітлюються події становлення УЦР в березні-квітні 1917 року, процес її легітимізації в суспільстві. Робиться спроба проаналізувати наявні теорії про громадські сили, що утворили цей орган та спрямовували його вектор політичних рішень навесні 1917 року.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, М. Грушевський, революція, політична партія, національно-визвольний рух.

Цього року Україна відзначає 100-річчя початку Української революції, яка спричинила кардинальний рух у державотворчому напрямку. До 1917 р. терміни «Україна» і «українець» не використовували в офіційному вжитку, а після – вже обов'язково. Саме початок Української революції 1917-1921 рр. прискорив перехід нашого етносу у найвищу форму об'єднання – політичну націю. На порядок денний було поставлено питання національного визволення. Українська Центральна Рада була ключовою силою у політичній боротьбі українців за право самим вирішувати свої внутрішні та зовнішні питання.

Над дослідженням цієї тематики працювали такі відомі науковці як С. Кульчицький, В. Верстюк, І. Хміль, В. Солдатенко, Ф. Турченко, Д. Яневський, О. Кудлай та ін.

Метою статті є дослідження етапу встановлення Центральної Ради та з'ясування значення її діяльності для розвитку українського національно-визвольного руху у 1917 р.

Військові невдачі, наростання опозиційних сил, політична криза і важке економічне становище, яке з кожним днем погіршувалося, стали важливими причинами до виникнення стихійної, хоча й одночасно закономірної революції, яка завершила правління Романових і відкинула монархічну форму правління.

Іншої точки зору притримується російський політолог, громадський і політичний діяч М. Стариков, який стверджує, що союзникам Російської імперії не було вигідно, щоб вона здобула перемогу на Східному фронті і саме покращення ситуації на цьому фронті (планувалося провести Босфорську десантну операцію у березні-квітні 1917 р.) призвело до лютого перевороту [1, с. 30-32]. На нашу думку, правильніше було б говорити про комплекс причин, які засвідчили, що монархічна форма правління відійшла у минуле і на порядку денному мала постати інша модель державного управління.

Розтривожений «вулик» у Петрограді, що складався із доведених до відчаю робітників і солдат, які чекали відправлення на фронт, не витримав перебоїв з постачання продуктів, і протягом лютого 1917 р. організував демонстрації, що переростали у сутички з поліцією. Враховуючи те, що діяльність Державної Думи було призупинено, 27 лютого протестуючі організували Тимчасовий Комітет на чолі з М. Родзянком [2, с. 29].

У революційних подіях в столиці одну із ключових ролей відіграв «український демос в особі жовнірства», що долучився до повстання [3, с. 256]. На початку березня був утворений Тимчасовий український революційний комітет. Він закликав українців боротися за свої національно-політичні права, які повинні бути пронизані свідомістю національних інтересів [4, с. 65]. Свідомі сили інтелігенції, робітництва, офіцерства, студентства і усіх українських громадян повинні дати напівсвідомій українській масі «гасло боротьби за національну волю українського народу» і об'єднати під його знамена «незоровані й розкидані українські демократичні маси», щоб побудувати «федеративну демократичну республіку» [5, с. 57].

В Україні після повідомлень про падіння самодержавства почали з'являтися нові і виходити з тіні старі організації, утворюватися комітети, ради, проводилися мітинги, маніфестації, зібрання [6, с. 21]. Редакція «Променя», покладаючи великі надії на зміни у суспільно-політичному житті після лютевих подій, в останньому номері звернулася до українців із закликом «боротися не тільки з забобонами чужих, але й з власною темнотою, яку століттями нагнічувало над нашою нацією панування царського самодержавія» [7, с. 1-2].

П. Христюк згадував, що з перших днів революції «активні сили українського руху поставили на порядок денний питання про утворення українського національно-культурного і політичного центру». З ініціативи членів ТУП (у якій перевагу мали соціалісти-федералісти) «...було утворено в Києві...Українську Центральну Раду» [8, с. 15]. На сьогодні відомо про декілька альтернативних схем конструювання Центральної Ради.

Прихильники погляду П. Мірчука вважають, що 3 (16) березня М. Міхновський зібрав у м. Києві своїх товаришів по ідеї і закликав їх утворити «Українську центральну раду» як орган тимчасового державного правління самостійної України [9, с. 55].

Р. Млиновецький висловив ідею, що 2 (15) березня самостійниками (Братство самостійників) було створено «Українську Центральну Раду», для «очолення і координування боротьби за відновлення української державності та започаткування творення власних збройних сил» [10, с. 98].

Солідаризуючись із думкою В. Солдатенка про джерельну необґрунтованість «самостійницьких варіантів» та про визначну роль ТУП в утворенні УЦР [11, с. 96], можна припустити, що згадані автори вирішили надумати події, щоб підкреслити значення самостійників у цьому русі.

Як з'ясував Ф. Турченко, вже 1 березня деякі члени ТУП знали про ситуацію в країні і активно її обговорювали. Лише 3 березня у пресі з'явилася інформація про революцію та зміну влади. 4 березня у міській думі м. Києва представники громадських організацій і політичних партій провели збори, на яких було обрано виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій у складі 12 осіб. Українські організації були представлені також в губернському виконавчому комітеті при губернському комісарі М.Суковкіну [12, с. 64-66]. В умовах загального піднесення та активізації суспільної свідомості відбулося утворення Центральної Ради.

Посилаючись на спогади Є. Чикаленка, відтворимо панораму подій, що призвели до появи Центральної Ради. Вони зводилися до наступного. На другому чи третьому засіданні прийшли представники від соціалістичних організацій і запропонували об'єднатися, щоб не утворювати двох Рад. Члени ТУП вирішили погодитись на цю пропозицію [35, с. 10-11].

Ранковий випуск «Киевской мысли» від 4 березня повідомив читачів про збори громадськості міста, в ході яких 3 березня було створено Центральну раду [14, с. 11]. Наступного дня, за тим же джерелом, стало відомо, що «вчора [4 березня. – Авт.] було багатолюдне зібрання членів різних українських організацій, на якому усі організації об'єдналися і увійшли у склад комітету «Центральної Ради» [15, с. 37]. М. Грушевський [16, с. 6] та Б. Мартос [17, с. 99] вважають днем заснування 7 березня. Найпоширенішою і загально визнаною серед більшості науковців версією її утворення є 4 березня, яку запропонував Д. Дорошенко [18, с. 70].

Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського (заочно), заступниками голови були Ф. Крижановський, представник кооперативних організацій Київщини, Д. Дорошенко від ТУПу та Д. Антонович від соціал-демократів, також було обрано секретаря та скарбника Ради [19, с. 66]. Організація діловодства відбулася 9 березня, коли обговорювалися питання про виготовлення печатки УЦР, передачу останній будинку Педагогічного музею, створення агітаційної школи при відповідній комісії ради тощо. До приїзду голови вів засідання товариш голови київський адвокат Ф. Крижанівський. Сам же голова – М. Грушевський – вперше виступив у цій ролі лише 15 березня. [20, с. 11].

На думку В. Винниченка, Центральна Рада була «висловом усієї нації, це не тільки координоване сполучене співробітництво всіх українських партій і впливових організацій, а виразний, необхідний прояв існування української нації. Вона мусіла бути як певний організм, мати єдиний вираз, єдиний орган свого прояву» [21, с. 79-80].

Як вважав М. Ковалевський, Центральна Рада була політичним центром, але організація його була дуже повільною. Складалася вона з «представників українських громадських і політичних організацій» і була «органом, репрезентуючим політичну опінію України. Однак, це не був ще політичний центр у точному розумінні слова – центр, який б взяв провід політичної боротьби

українського народу в свої руки. Це була скоріше організаційна комісія, яка підготовляла створення такого проводу» [22, с. 263]. Виходить, що Центральна Рада утворилася, по суті, як орган місцевого представництва м. Києва, проте із амбіціями представляти загальноукраїнські інтереси, які підігривали її представництва у інших містах ті видатні особистості, що входили до її складу.

В історіографії більшість схиляються до думки, що в перші місяці Центральна Рада не претендувала на керівний орган українського визвольного руху, навіть куди більше, не змогла виробити власної політичної програми, а може і не бажала [4, с. 66]. Аналіз першої відозви «До українського народу!» свідчить про закликальний, інформаційний характер із елементами виділення основних проблем, за які слід боротися, проте автори всіляко ухилялися від окреслення ролі Центральної Ради у цих нових реаліях життя [23, с. 38].

Перші протоколи засідання лише зайвий раз підтверджують зазначене і мають надзвичайно стислий характер, із них вона більше схожа на організаційну комісію, яка переймається справами приміщення, рекомендаціями на посади, зв'язками з пресою, національним фондом та підготовкою до проведення української маніфестації, ніж на політичну інституцію [24, с. 326-335].

Суспільне життя в Україні у березні-квітні характеризувалося мітингами і зібраннями. М. Галаган так описував тогочасну київську дійсність: «...в усіх, мабуть, більших помешканнях по всьому місті функціонували всякі громадські, політичні, професійні організації... Словом, життя зовсім інше» [25, с. 101]. «Кожний громадянин робив що хотів і як хотів. На вулицях і площах Києва, а навіть в самому будинку Центральної ради, відбувались безперестанно мітинги і дебати, Україна стала найдемократичнішою державою в світі» [26, с. 16].

Повертаючись до подій березня, слід зазначити, що важливим рішенням для збільшення впливу Центральної Ради було провести мітинг 19 березня. Маніфестація під жовто-блакитними прапорами, яка пройшла вулицями Києва, підтримала резолюцію Центральної Ради щодо боротьби за автономію [4, с. 67]. Д. Дорошенко так описав свої враження від цієї події: «Українська маніфестація була переломовим моментом в розвитку українського руху в Києві: тепер відразу, і свої і чужі побачили, що українство – сила, що за ним маси, а не якісь окремі гуртки і купки. Ми всі почули вперше твердий ґрунт під ногами, почули себе господарями в своїй хаті...» [27, с. 90].

ТУП у заклик до українців вказувало, що «велика історична хвилина вимагає й великого напруження та жертв. Покажімо ж, що ми достойно зустріли цю хвилину, що ми свідомо беремо страшну відповідальність, яку на плечі наші складає історія. Доля України – в руках її синів, її народу...» [28, с. 146]. Наприклад, кооперативний з'їзд у Києві 14-15 березня оголосив про цілковиту підтримку новій владі [28, с. 148-149]. Є. Чикаленко у своїх «Споминах» згадував, що тут промовці говорили про кооперативний рух, час воскресіння України, що на посади необхідно обирати українців, впровадження української мови у школах. Міхновський закликав навіть до організації своєї армії. А коли хор заспівав «Ще не вмерла Україна», то усіх «...охопив невидимий мною в житті ентузіазм: усі цілувалися, деякі плакали з радощів. Я...благословляв долю, що мені довелося дожити до такого щасливого дня. Я...радів в душі, що йшов вірною дорогою» [21, с. 14].

Вже багатотисячна національна маніфестація у Києві 1 квітня 1917 р., за влучним висловом голови Центральної Ради М. Грушевського, показала, що «українство – се не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків- інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає й підіймає» [16, с. 25]. Учасники маніфестації постановили всіляко підтримувати Тимчасовий уряд Росії та домагатися від уряду офіційної декларації про надання Україні національно-територіальної автономії [29, с. 216].

Український національний конгрес відбувся у Києві 6-8 квітня 1917 р. Присутніми на ньому були понад 1500 чоловік, у тому числі й близько 900 уповноважених делегатів, що представляли на конгресі практично всі регіони Наддніпрянської України. «Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу, з'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі», – йшлося в ухваленій конгресом резолюції [30, с. 136]. Делегати також постановили, що лише перетворення Росії на демократичну федеративну республіку може забезпечити національні права народів, що її населяють [5, с. 62]. Згідно з демократичними організаційними принципами, вищим органом Центральної Ради визнавалися її загальні збори. У наказі від 23 квітня говорилося, що вони «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР». Чергові збори мали бути скликані не рідше, як один раз на місяць, крім того, в разі нагальної потреби могли бути скликані екстрені збори, які вважалися чинними за будь-якої кількості присутніх. За весь період існування Центральної Ради збиралося дев'ять загальних зборів [31, с. 117].

Отже, навесні в Україні не було жодної політичної сили, що могла б протистояти Центральній Раді, яка утворилася із активних громадсько-політичних сил, що на той час вже мали свої осередки, бачення майбутнього України, досвід політичної боротьби тощо. Тому цілком логічним та правильним, на нашу думку, є легітимізація Центральної Ради, яка відбулася у березні-квітні 1917 р. через привітання або листи з підтримкою, а також численні з'їзди та маніфестації. Національний конгрес (6-8 квітня 1917 р.) завершив етап організаційного становлення українського руху. Поповнена його делегатами Центральна Рада перетворилася на дуже важливий, перший повноважний представницький орган українського народу. Гасло національно-територіальної автономії України остаточно стало ідейно-політичним підґрунтям українського руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стариков Н. Разгадка «русской» революции / Н. Стариков. – Санкт-Петербург : Питер, 2012. – 416 с.
2. Україна крізь віки: В 15 т. / Загальна ред. В. Смолій. – Київ : Альтернатива, 1999. – Т. 10.: Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О. Рубльов, О. Реєнт. – 320 с.
3. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : документи і матеріали: В 3 т. / Ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Б. м : Сучасність, 1983. – Т.1. – 510 с.
4. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради / В. Верстюк// Укр. іст. журн. – 1995. – № 2. – С. 65-78.
5. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ : Наукова думка. – Т. 1 : 4 березня-9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк та ін. – 1996. – 589 с.

6. Хміль І. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6-8 квітня 1917 р.) / І. Хміль. – Київ : Ін-т іст. Укр., 1994. – 62 с.
7. З новим життям! // Промінь. – 1917. – № 3-4. – С. 1-2.
8. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.: В 4 кн. / П. Христюк. – Нью-Йорк, 1921. – Кн.1. – 152 с.
9. Мірчук П. Міхновський апостол української державності / П. Мірчук. – Філадельфія, 1960. – 136 с.
10. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що історія мовчить) / Р. Млиновський. – Торонто: Чужина, 1970. – 573 с.
11. Солдатенко В. Нові підходи в осмисленні історичного досвіду та уроків революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Солдатенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 93-103.
12. Турченко Ф. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретація / Ф. Турченко // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С.63-77.
13. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. / Є. Чикаленко. – Прага: Видання Фонду ім. Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1932. – 56 с.
14. Яневський Д. Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності (березень-листопад 1917 р.) / Д. Яневський // Минуле України: відновлені сторінки / Ред. кол.: І. М. Хворостяний; ред.: В. О. Сліпачук. – Київ : Наукова думка, 1991. – С. 5-25.
15. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ : Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня-9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк та ін. – 589 с.
16. Грушевський М. Хтотакі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – Київ : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
17. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради / Б. Мартос // Український історик. – Нью-Йорк, 1973. – № 3/4 (39/40). – С. 99-112.
18. Дорошенко Д. Історія України 1917-1920 рр.: В 2 т. / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т. 1: Доба Центральної Ради. – 460 с.
19. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради / В. Верстюк // Укр. іст. журн. – 1995. – № 2. – С. 65-78.
20. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради (Продовження) / В. Верстюк // Укр. іст. журн. – 1995. – № 5. – С. 79-88.
21. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. / Є. Чикаленко. – Прага: видання Фонду ім. Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1932. – 56 с.
22. Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Іннсбрук, 1960. – 716 с.
23. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ : Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня-9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк та ін. – 589 с.
24. Кудлай О. Протоколи засідань Комітету Української Центральної Ради (квітень 1917 р.) / О. Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Київ : Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2013. – № 9. – С. 320-383.
25. Галаган М.. З моїх споминів (1880-ті - 1920р.): Документально-художнє видання / Передм.: Т. Осташко, В. Соловйова. – Київ : Темпора, 2005. – 656 с.
26. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917-1920 рр. / О. Самінов – Торонто, 1966. – 187 с.
27. Дорошенко Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 529 с.
28. Вісти з Української Центральної Ради // Український історик. – березень 1917. – № 1. – С. 140-159.
29. Ковальчук М. Український національний рух у квітні 1917 року / М. Ковальчук // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 215-223.
30. Вісти з Української Центральної Ради // Український історик. – квітень 1917. – № 3. – С. 134-144.

31. Нариси історії української революції 1917-1921 років: В 2 кн. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 1 / В. Верстюк (кер.) та ін. – 2011. – 390 с.

This article highlights the events of formation of Ukrainian Central Rada in March-April 1917, the process of its illegitimacy in society. A special attempt is made to analyze the existing theories about the social forces that formed the Central Council and directed the vector of its policy decisions in the spring of 1917.

Keywords: *Ukrainian Central Rada, M. Hrushevskyi, revolution, political parties, the national liberation movement.*

УДК 94: 322. 281 (477) «1919»

К. Горіцька, магістрантка

Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор

ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ В УКРАЇНІ У 1919 році (ЗА ЧАСОПИСОМ «УКРАЇНА»)

У статті на основі матеріалів часопису «Україна» висвітлюються події 1919 року в Україні, пов'язані з єврейськими погромами. Вказано на політичні заходи уряду С. Петлюри, спрямовані на недопущення насилля проти українських євреїв.

Ключові слова: *Директорія УНР, С. Петлюра, єврейська меншина, погроми, Головна команда військ УНР.*

Періодична преса доби національно-визвольної революції в Україні є цінним джерелом у дослідженні подій тих буремних років. Крім обширного матеріалу із вивчення боротьби за українську державність, періодика з властивою їй специфікою подає конкретні факти про насильницькі дії проти мирного населення в Україні, зокрема євреїв.

Проблема єврейських погромів у зазначений період у різній мірі представлена у працях А. Гошуляка, Т. Гунчака, Г. Кривошії, Е. Костишина, С. Литвина, М. Лазаровича, В. Сергійчука, В. Солдатенка, В. Устименка. Вони накопичили фактичний матеріал, який проливає світло на перебіг тих трагічних подій.

Метою нашої статті є висвітлення єврейських погромів в Україні у 1919 році через призму офіційних і журналістських матеріалів вміщених у газеті «Україна».

Як свідчать наукові розвідки, апогей єврейських погромів в Україні сягнув 1918-1920 рр. На думку письменника А. Солженіцина, "за масштабом, чисельністю і жорстокістю ці погроми перейшли всі межі" [1]. Відомий історик Ю. Ларін писав у 20-ті рр. минулого століття, що в Україні відбулася "величезна кількість погромів єврейського населення, які перевершили всі раніше бачені за кількістю жертв і учасників" [2].

Єврейські погроми у 1919-1920 рр., тобто за Директорії УНР набули нечуваного розмаху про що свідчить, зокрема часопис «Україна», на його сторінках вміщено багато повідомлень про ці події. В одному з номерів знаходимо розповідь про причетність до них більшовицького війська: «В липні місяці 1919 року стояли більшовики в 6-ти верстах від Теофіполя в с. Каторжинець. 28 липня організувався загін ... для боротьби з більшовиками. В отряд вступили 200 селян і сто євреїв з Теофіполя. Почалася битва, і більшовики мусили відступити. 5-й

Таращанський більшовицький полк увірвався у Теофіполь і почав помсту. Він зробив страшний єврейський погром, який продовжувався 10 днів. Забито 76 євреїв, покалічено 35 та знищено 176 єврейських будинків. З залишившихся домів всі розграбовані до щенту» [3].

Розповідалося і про ті насильницькі дії проти євреїв, які вчинили денікінські війська. У вересні 1919 року газета повідомляла, що «Генералу Бредову була представлена докладна записка ... в якій зазначалося про ті нечисленні жидівські погроми, які трапилися під владою денікінців, а також як боротися з цими погромами та реквізіціями» [4].

Знаходимо інформацію про погром у Львові: «На Львівському вокзалі знов відбулася болюча подія. Кілька днів тому переїзжають через Львів жидівські біженці, які прогнані з Чехії, і вертають додом.

Біженці сі, вичікуючи транспортних возів, мусять бути часто довгий час на вокзалі. В часі їх побуту спеціальний комітет єврейських справі опікується біженцями.

Одного дня по полудні озброєні банди напали на біженців, при чому 19 обтяте в поганий спосіб їх бороиди.

Не помогли тут преконування присутніх тут жінок. Тільки інтервенція місцевої військової команди вдалося повернути лад» [5].

Трохи пізніше часопис конкретизував участь добровольців у антиєврейських заходах, що мали місце у Білій Церкві, Василькові і Фастові. Деталі насилля просто шокують. Читаємо: «В Білій Церкві був жидівський погром, який улаштували добровольці. Будинки жидівські майже цілком зруйновані, багато чоловіків і жінок забито, а дітей топили в криницях. Такий же погром був і в м. Василькові» [6].

В часописі за 9 жовтня повідомлялося про погром у Фастові такого змісту: «в ніч під 22 вересня містечко було зайнято невеликим загоном більшовиків, який потім був відбитий добровольчою кіннотою і до Фастова вступили добровольці, які розпочали страшний погром євреїв, якого ще не знало до цього часу ні одно місто. Добровольці вчинили повне знищення єврейського населення по обвинуваченню його в більшовизмі неприхильному відношенні до добровольців. Два дні в Фастові проводилися грабунки: ходили з хати в хату, все забирали, або руйнували, ламали стіни, підлоги, пічки, шукаючи золота й срібла. Вечором на другий день почалися вбивства, гвалтування жінок. В Фастові стояв справжній ад: нещасних розстрілювали і кололи штиками в кімнатах і на вулицях, решта живих жидів зібралася в синагогу і чекала своєї смерті. Добровольці хотіли підпалити синагогу.

Зараз до Фастова сходяться живі євреї, які з початку погрома повтікали в ліси і провалля. Слідча комісія приблизно підрахувала кількість жертв, яких офіційно зареєстровано до 1800 чоловік. Приступлено до похорону вбитих і згорівших в будинках. Євреї збираються на пеплища. Населення голодує вже кілька днів. Вчора відкрито продовольчий пункт. Від Фастовського населення виїхала делегація до Києва, де відвідала губернатора А. Г. Чернявського, який обіцяв припинити погрома. З Києва прибула до Фастова охоронна сотня.» [7].

Добровольча слідча комісія, яка прибула до Фастова для з'ясування обставин, погрому у місті, в офіційному рапорті зазначила, що «ці дії вчинили якісь окремі частини»[7].

Часопис повідомляв і про погром добровольців у містечку Бук Уманського повіту, стверджуючи, що «він був величезних розмірів» [8].

Дещо меншими за масштабами виявились погромні дії у м. Ступачі. За цим же джерелом «декілька євреїв забито, а багацько поранено. Коли місто українськими військами було звільнено від добровольців то війська що знайшли поранених під час погрому євреїв дали їм медичну допомогу, чим єврейське населення було надзвичайно задоволено і висловило штабу військ щире подяку» [9].

У листопаді 1919 року денікінці познущалися над київськими євреями. Насилля вчинили підрозділи дикої дивізії. Газета повідомляла: «Ніхто з мешканців [євреїв – Авт.] не сміє появлятися на вулицях, по яких розкидано товари та домашнє знаряддя. На краях міста щоденно погроми жидівської бідноти» [10].

Єврейські погроми мали місце на підконтрольній Українській владі території. До цього явища державні структури управління ставилися негативно, намагалася боротися проти цього зла всіма доступними засобами. Ще в листопаді 1917 р., перебуваючи на посаді генерального секретаря, С. Петлюра, дав дозвіл на формування в УНР єврейських бойових дружин для захисту євреїв від погромів.

Засуджуючи саму ідею насилля до єврейського населення часопис розмістив Наказ Головної Команди військ Української Народної Республіки від 26 серпня 1919 року, який закликав українське військо, старшин та козацтво рішуче боротися проти злочинців, які розпалюють ненависть до євреїв, закликають до погромів чи чинять насильства над євреями. У наказі Головного Отамана зазначалося: «... темні люде чорносотенці і червоносотенці – одна згряя. І ріжні провокатори, кинувши зброю, повилазили зі своїх закутків і розпочали свою ганебну працю на иншомугрунті. Вони завзято снують своє ганебне павутиння провокації, провокуючи – погроми єврейської нації і, часом, підбурюючи на це страшне діло й деякі несталі елементи нашого Війська. В такий спосіб вони ладнують ся оплямити перед усім цесним миром нашу боротьбу за волю і загубити нашу національну справу.

Старшина і козацтво! Час нам знати, що єврейство так само, як більшість нашого українського населення зазнала лиха від большевицько-комуністичного навалу і зрозуміло вже, де правда. Найкращі єврейські партії, як ось: «Бунд», «Об'єднанці», «Поалей-Ціон», «Фолкс-Партей» - рішуче стали на бік Української Самостійної Держави і руч-об-руч з нами працюють на користь їй.

Час вже нам зрозуміти, що мирне єврейське населення, їхні діти, їхні жінки так само, як і ми, були поневолені і позбавлені своєї національної волі. Йому нікуди йти від нас, воно залишається з нами з давніх давен, поділяючи з нами долю й недолю нашу.

Лицарське військо, що несе всім націям України братерство, рівність і волю, не повинно спокійно слухати всяких пройдисвітів і провокаторів жадаючих людського мяса. Так саме воно не може спричинитися до тяжкої неволі євреїв. Хто-ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадником і ворогом нашого краю і мусить бути усунений від людського співжиття.

Старшини й козацтво. Весь світ дивиться і не надивується на ваші визвольні подвиги. Не плямуйте їх хоча б і випадково, ганебним ділом і не завдавайте нашій Державі пекучого сорому не весь світ. Наші численні зовнішні і внутрішні вороги вже використовують погромні події; вони вже тичуть в нас пальцями і цькують нас, ніби ми не гідні на незалежне державне існування, а мусимо знов запрягтися в ярмо неволі.

Я, Ваш Головний Отаман, кажу вам, що як раз на міжнародному суді розглядається справа – бути чи не бути нашому державному незалежному життю.

Старшина й козацтво. У ваших руках ця справа. Творіть її зброєю проти справжнього ворога і пам'ятайте, що наше чисте діло вимагає і чистих рук. Будьте певні, що всіх ворогів Краю застане сувора законна кара народнього суду, а помста, часто-густо необміркована – це не козацьке діло. Всіх же, що підбурюватимуть вас на погроми рішуче наказую викидати геть з Вашого війська і віддавати під суд, яко зрадників Вітчизни. Суд же нехай судить їх по їхнім вчинкам, не жаліючи для злочинців найсуворіших кар закону.

Уряд Української Народної Республіки, розуміючи всю шкоду для Держави від погромів, видав до військового населення Краю відозву протистати всім заходам ворогів, що підіймають погроми єврейського населення.

Наказую всім вояцтву пильно прислухатися до цієї відозви і що ширше розповсюджувати її серед населення та серед товариства.

Наказ цей прочитати у всіх дівізіях, бригадах, полках, курінях та сотнях, як Надніпрянської і Надністрянської армії, так і серед повстанських частин» [11].

Цей наказ Головного Отамана засвідчує те, що уряд Директорії не залишав поза увагою погромне питання і робив все що його силах щоб вирішити якомсь цю проблему. Але зупинити погромну стихію українській владі не вдавалося. За неповними підрахунками з січня по вересень 1919 року в погромах в Україні загинуло понад 50 тис. євреїв і сотні тисяч було поранено. [12, с. 290]. Чимало з них пішли з життя від української зброї.

Отже, проблема єврейських погромів в Україні і заходи уряду Директорії УНР, спрямовані проти цього ганебного явища, знайшли широке відображення в часописі «Україна», який виходив у м. Кам'янець-Подільський протягом серпня-листопада 1919 року. В часописі знаходимо багато повідомлень про погроми в різних містах України. Велику увагу редакція «України» приділяла запобіганню таких дій, розмістивши на шпальтах газети повний текст наказу Головної команди військ УНР від 26 серпня 1919 року, спрямованого проти погромників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Солженицын А. Двести лет вместе : В 2 ч. Ч. 2. / А. М. Солженицын. – Москва : Русский путь, 2002. – 512 с.
2. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР / Ю. Ларин. – Москва; Ленинград : ГИЗ, 1929. – 75 с.
3. Боротьба з большевиками // Україна. – 1919. – 7 вересня. – С. 2.
4. Жидівські погроми денікінців // Україна. – 1919. - 5 вересня. – Ч. 37. – С. 3.
5. Єврейський погром у Львові // Україна. – 1919. – 25 вересня. – Ч. 37. – С. 3.
6. Жидівський погром // Україна. – 1919. – 2 жовтня. – Ч. 42. – С. 2.
7. До погрома в Фастові // Україна. – 1919. – 9 жовтня. – Ч. 48. – С. 3.
8. Єврейський погром // Україна. – 1919. – 14 жовтня. – Ч. 51. – С. 4.
9. Єврейський погром // Україна. – 1919. – 16 жовтня. – Ч. 53. – С. 3.
10. Жидівські погроми у Києві // Україна. – 1919. – 4 листопада. – Ч. 69. – С. 2.

11. Наказ Головної Команди військ УНР 26 серпня 1919 // Україна. – 1919. – 4 вересня. – Ч. 21. – С. 1.
12. Левітас Ф. Українсько-єврейські відносини 1919-1920 рр.: подолання стереотипів національної пам'яті / Ф. Левітас // Наукові записки ІПіЕНДім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2011. – Вип. 5 (55). – С. 390.

On the basis of newspaper material magazine "Ukraine" covers events of 1919 in Ukraine related to the Jewish pogroms. Highlights policies Petliura government aimed at stopping pogroms.

Keywords: Directory UNR, Petliura, Jewish minority, pogroms, Home Team orders troops UPR.

УДК 94:355.48(560)“1915”

А. Грачов, магістрант

Науковий керівник: Боровець І. І., к.і.н., доцент

СТРАТЕГІЧНИЙ ЗАДУМ ДАРДАНЕЛЬСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ

Стаття присвячена ролі Дарданельської операції 1915 р. в стратегії командування Антанти й пошуках ним вирішення проблеми позиційної війни. Проаналізовано точки зору політичного та військового керівництва держав Антанти на ідею завдання удару на другорядних фронтах, перспективи цієї ідеї та чинники, що вплинули на провал операції на Галліполі.

Ключові слова: Галліполі, Дарданелли, Дарданельська операція, десантна операція, Перша світова війна.

Перша світова війна докладно досліджена зарубіжними істориками. Однак, вітчизняною наукою її досвід майже не вивчено. Має місце парадоксальна ситуація, коли одна з найбільш яскравих та трагічних сторінок людської історії висвітлена здебільшого на рівні окремих глав шкільних чи університетських підручників. В той же час, вона може дати дуже багато цінних уроків. До числа таких уроків й належить Дарданельська операція, що демонструє наслідки недбалості, недосвідченості, недалекоглядності й зволікання у прийнятті рішень, та ціну, якої можуть коштувати такі помилки.

Тематика статті не досліджувалася вітчизняною історичною наукою. Окремі праці були видані в Радянському Союзі та Росії. Широкий відгук проблема Дарданелльської операції знайшла у західній історіографії – в ХХ ст. було видано багато робіт, насамперед авторами з Великої Британії, США та Австралії. До їх числа слід віднести роботу Г. Ліддел-Гарта [7], окремі публікації в журналах [1, 2, 3], присвячених історії або військовій справі. В радянській історіографії слід відзначити двотомне видання А. Зайончковського [6], працю А. Строкова, присвячену військовому мистецтву Першої світової [10], та роботу про Велику війну загалом авторського колективу на чолі з І. Ростуновим [5].

Джерельна база роботи представлена мемуарами британського дипломата, посла Великої Британії у Парижі Ф. Л. Берті [4], міністра фінансів (на момент Дарданельської операції) Д. Ллойд-Джорджа [8], президента Франції Р. Пуанкаре [9] й першого лорда Адміралтейства У. Черчилля [12], а також збіркою листів радника президента США Е. Хауза [11].

Мета статті – проаналізувати місце Дарданельської операції в стратегічних планах Антанти й пошуках виходу з позиційної війни.

У результаті пошуків командуванням Антанти вирішення проблеми позиційної війни виникло два табори — західний та східний. До перших належав насамперед командувач французьких військ Ж. Жофр. Перемогу у війні він бачив винятково у прямому протистоянні із Німеччиною на Західному фронті, що потребувало зосередження усіх сил саме там. Його підтримував Дж. Френч, командувач британськими силами у Франції [7].

До другої групи входили британський військовий міністр Г. Кітченер, секретар комітету імперської оборони М. Ханкі, Д. Ллойд-Джордж, французький генерал Ж. Галлієні. Близьку позицію займав Перший морський лорд Дж. Фішер. В східному таборі бачили рішення в здійсненні не прямого удару, а в тому, щоб завдати поразки на слабких ділянках Центральних держав, адже фронт позиційної війни у Франції вони вважали невразливим для прямих ударів [7]. Так, президент Франції Р. Пуанкаре писав про Кітченера: «Він не вірить, що ми можемо прорвати фронт німців, і сам не проти втримати у себе в резерві декілька своїх дивізій, щоб при нагоді послати їх на Балкани чи на Дарданелли» [9, с. 495].

Можливостей для такого удару було декілька. По-перше, впродовж 1914 р. успішно тримала оборону Сербія, якій вдалося зупинити наступ австро-угорського війська. Забезпечення її зброєю та припасами, відрядження до Сербії військ Антанти з метою утримати Балканський фронт, а в перспективі розвинути наступ, обіцяло відволікання значної частини сил Центральних держав від Західного та Східного фронтів й вирішення питання із позицією Болгарії та Греції. Пуанкаре згадував: «...вся увага Італії, як і Греції та Болгарії, була тепер спрямована на Дарданели, вона вичікує результату операцій союзників» [9, с. 505].

По-друге, виведення з війни Туреччини відрізало б Німеччину від Близького Сходу та вирішило б на користь Британії питання про її зв'язок із азійськими колоніями, насамперед Індією, а також про зв'язок із Росією [6, с. 345; 10, с. 333]. У. Черчилль писав: «Поява на сцені цього нового ворога [Туреччини] несе з собою не лише небезпеки, але й вигоди. Вона відкриває собою вразливий фланг [...] Швидше, швидше, союзники! Нехай великі сухопутні армії підстерігають одна одну в окопах, нехай великі флоти палають взаємною ненавистю [...]. Накиньтесь на цього нового, слабкого супротивника, поки він ще не встиг стати на ноги, завдайте йому рішучого удару на суші та на морі; прорвіться через Дарданелли зі своїм флотом та армією, захопіть Константинополь, з'єднайтесь із Росією, приєднайте Балкани, залучіть на свій бік Італію [...]. Все це знову ж таки дуже просто, і знову ж таки дуже важко!» [12, с. 306]. Такої ж думки дотримувався граф Берті, британський посол у Франції: «Якщо це [успіх операції у Дарданеллах] станеться, то відбудуться великі зміни. Болгарія, Греція та Румунія, як голодні вовки, накинуться на помираючого турка, щоб підхопити собі клаптик, а турки повернуть фронт та зрадять своїх друзів-гуннів» [4, с. 49].

В січні 1915 р. лорд Кітченер також запропонував здійснити десант в Александреттській затоці (на півдні сучасної Туреччини) й розірвати зв'язок Туреччини та Близького сходу. Британський військовий історик Ліддел-Гарт, досліджуючи повоєнні коментарі П. фон Гінденбурга та Енвер-паші, прийшов до висновку, що ця операція змогла б паралізувати Туреччину, але ширшого значення

отримати не змогла [7] – на відміну від дій у Дарданеллах, що відкривали можливість не лише вивести Османську імперію з війни, але й наступати на Австро-Угорщину та вирішити питання про участь у війні Греції, Болгарії, Румунії та Італії.

Рішення щодо удару в обхід Західного та Східного фронтів гальмувалося незгодою французького генштабу на чолі з Жоффром, якого підтримував Френч. Все той же Ліддел-Гарт подав їм красномовну характеристику: «Вивчення документів приводить до висновку, що рідко можна знайти таку трійцю оптимістів, як Жоффр, Фош – його представник у Франції – та Френч (хоча останній меншою мірою), в яких був би настільки сильний розлад між здоровим глуздом та безпідставними надіями» [7].

Щодо балканського варіанту — відрядження сил на підтримку Сербії та наступу на Австро-Угорщину, то його пропонував Девід Ллойд-Джордж. Згаданий Галлієні висловився на користь висадки десанту у Салоніках, що стали б відправною точкою для наступу на Константинополь, а після цього наступу – спільні військові операції із Румунією проти Австро-Угорщини [7].

До наступу на Сході логічно було б залучити Росію. Відповідна пропозиція подобалась обом сторонам. Атака на Дарданели дозволила б відтягнути турецькі сили з Кавказу, в свою чергу атаки російського Чорноморського флоту могли б послабити оборону Дарданел [1, с. 97]. Але дійти згоди з Російською імперією не вдалося через питання про те, кому, в разі успіху, буде належати Константинополь [5, с. 106]. Берті писав: «Взагалі, питання про розпорядження Константинополем та протоками буде каменем спотикання, коли настане час для обговорення подібних предметів [...] Тут все більше нарастають підозри стосовно намірів Росії щодо Константинополя. Вважають доцільним, щоб Англія та Франція [...] зайняли Константинополь швидше Росії, щоб московит не мав можливості цілком самостійно вирішувати питання про майбутнє цього міста та проток – Дарданелл та Босфору» [4, с. 39, 50].

Результатом усіх цих суперечок було рішення наступати на Константинополь, подане адміралом Карденом на військовій раді 13 січня 1915 р. [7]. Однак уже першопочатковий задум щодо операції містив серйозну помилку. Командування Антанти, вочевидь, зваживши на втрати у Франції та спротив французького командування тому, щоб відправити куди-небудь, крім Франції, хоча б одного солдата, вирішило знешкодити Туреччину силами одного тільки флоту. Не виключено, що зіграла свою роль самовпевненість командування Антанти щодо їх можливостей. Флоту Антанти слід було обстріляти берегові укріплення турків, зайти до Проток та обстріляти Константинополь та згадані заводи боєприпасів. Передбачалося, що така рішуча операція викличе хаос в столиці Османської імперії та змусить її капітулювати [2, с. 102].

Морська операція була здійснена впродовж 19 лютого – 18 березня 1915 р. В результаті флот Антанти не зміг завдати супротивнику серйозних втрат, а передбачуваний переворот в Стамбулі так і не відбувся. Було вирішено здійснити наземну операцію (її очолив генерал Ян Гамільтон). Вона тривала з 25 квітня 1915 р. до 9 січня 1916 р. й не досягла своєї мети [5, с. 108].

Проте операція мала хороші перспективи. Обстріл з моря не спровокував перевороту в Туреччині, але деморалізував турецьке командування, яке було впевнене, що слідом за обстрілом з моря почнеться наземна операція.

З нею, проте, зволікали. Командуючий турецькими військами, німецький офіцер Ліман фон Сандерс, як цитує його Ліддел-Гарт, своєму підлеглому Гансу Каннегіссеру говорив: «Якби лише англійці залишили мене у спокої на вісім днів!» – маючи на увазі час для підготовки до оборони. «Вони не чіпали його протягом чотирьох тижнів!» – пише про це Ліддел-Гарт. В лютому 1915 р. на Галліполі було дві турецьких дивізії, у березні – чотири, під час десанту у квітні – вісім [7]. З гіркотою про зволікання командування згадував Д. Ллойд-Джордж: «Фатальна затримка у висадці військ дозволила туркам підвести підкріплення [...] Невдача дарданельської операції пояснювалась не стільки поспішністю Черчилля, скільки повільністю лорда Кітченера та Асквіта» [8, с. 55, 180]. «Полковник Хауз», радник президента США В. Вільсона, 18 липня 1915 р. надіслав тому листа: «...[Кардинальна помилка] – це спроба взяти Дарданелли тільки з боку моря. Це виявилось неможливим, і перш ніж вони [Антанта] встигли послати велику армію для десантних дій на допомогу флоту, турки під керівництвом німецьких офіцерів встигли настільки укріпити протоки, що вони стали майже неприступними» [11, с. 218].

Наступ на Константинополь не вдалося здійснити. Інтенсивні бої тривали у квітні-травні 1915 р., після чого війна на Галліполі набула позиційного характеру. Спроба наступу відбулася у серпні, однак вона не принесла результату. Зрештою, командування Антанти змушене було прийняти рішення про евакуацію, яка розпочалася в грудні та тривала до початку січня 1916 р. За іронією долі, вона була проведена настільки майстерно, що експедиційні сили майже не зазнали втрат.

Отже, Дарданельська операція – приклад хорошої теорії та поганої практики. В умовах позиційної війни дуже доцільною думкою було шукати рішення ударом на другорядних фронтах, й вірне рішення вдалося знайти. Його реалізація страждала від хвороби, якої Антанта позбавилась лише у 1918 р. – відсутності єдиного командування. Ще з 1914 р. лунали пропозиції про такий удар, і аж до початку 1915 р. тривали суперечки. Коли ж настав час діяти, часу, власне, й не вистачило – і навіть недоліки в підготовці операції могли б не призвести до її провалу, якби не помилки уже після десанту 25 квітня.

Список використаних джерел та літератури

1. Adams Raymond. The Gallipoli Campaign. Learning from a Mismatch of Strategic Ends and Means // JFQ 79, 4th Quarter 2015. — P. 96-101
2. Meilinger, Phillip S. Second Fronts. Factors in Success and Failure and Implication for the Future // JFQ 70, 3rd Quarter 2013. — P. 100-107
3. Roberts, Chris. Ther ANZAC Landings – a Failure in Command // The Gallipolian. — No 137. — SPRING 2015. — P. 13-20
4. Берти Ф. Л. За кулисами Антанти. Дневник Британского посла в Париже. 1914-1919. / Ф. Л. Берти. — Москва-Ленинград: Госиздат, 1927. — 232 с.
5. История Первой мировой войны 1914—1918 гг. / под редакцией И. И. Ростунова. — Москва : Наука, 1975. — Т. 2. — 608 с.
6. Зайончковский А. М. Первая мировая война 1914-1918. Т. 1. Кампания 1914-1915 гг. / А. М. Зайончковский. — Москва, 1938. — 382 с.

7. Лиддел Гарт Г. Б. 1914. Правда о Первой мировой / Г. Б. Лиддел Гарт. — Москва: Эксмо, 2009. — 480 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.e-reading.link/book.php?book=147083>
8. Ллойд Джордж Д. Военные мемуары / Давид Ллойд Джордж; пер. с англ. И. Завича ; с предисл. Ф. А. Ротштейна. — Т. 1-2. — Москва, 1934. — 679 с.
9. Пуанкаре Р. На службе Франции 1914-1915: Воспоминания. Мемуары / Р. Пуанкаре. — Москва : АСТ, Минск : Харвест, 2002. — 784 с.
10. Строков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне / А. А. Строков. — Москва : Воениздат, 1974. — 616 с.
11. Хауз Э. Архив полковника Хауза / Подгот. к печати проф. истории Иэйлского ун-та Чарлзом Сеймуром. — Том 1. — Москва : Соцэкгиз, 1937. — 220 с.
12. Черчилль В. Мировой кризис. / В. Черчилль. Пер. с англ.; с предисл. И. Минца. — Москва; Ленинград : Государственное военное издательство, 1932. — 328 с.

This article analyzes the role of Dardanelles Campaign 1915 in strategy of Entente powers and their search of solution for trench warfare problem. There were analyzed viewpoints of political and military leaders of the Entente about idea of strike on secondary fronts, perspectives and reasons of failure of the Gallipoli operations.

Keywords: Gallipoli, Dardanelles, Dardanelles Campaign, landing operation, First World War.

УДК 94:355(477.75) «16»

*А. Дмитрук, магістрантка
Науковий керівник: Степанков В. С. д.і.н., професор*

ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА НА СЕРЕДИНУ XVII СТОЛІТТЯ

У статті охарактеризовано військовий потенціал татарського війська в контексті світового військового мистецтва середини XVII століття.

Ключові слова: тактика, військова стратегія, аскери, війна, кіннота.

Сьогодні в Україні є великий запит на будь-яку інформацію про Крим і кримських татар. Зазначу, що взаємини українців і кримських татар мають тривалу і багату історію, але познайомитися з нею, справжньою, у відкритих джерелах або прочитати про це у шкільних підручниках непросто.

Наприклад, у розділі з « Історії України», відносини між Кримським Ханством та козацькою державою, зводяться до того, що кримські татари недорозвинений народ, що воював «каменем і палицею», зраджував козаків, і жив лиш за рахунок грабежу та ясиру з українських невільників.

Проте, Кримське Ханство представляло собою потужну державу, що відстоювала свої інтереси, розвивала економіку та міжнародні зв'язки, в цей час реальна вага держави в системі політичних відносин визначається, перш за все розмірами його військового потенціалу, і це потрібно враховувати.

Тому, дана робота присвячена аналізу військового потенціалу Кримського Ханства. Це можливість спростувати той пропагандистський негатив, який протягом десятиліть виливався на кримських татар, точніше – просто на татар, слово "кримські" при цьому часто випадало. Радянська історіографія створила образ кримськотатарського війська як "тьми" погано озброєних вершників, не організованих диких кочівників, що знаходиться в явному протиріччі з тією

важливою роллю, яку відіграло Кримське ханство в історії Східної і Південно-Східної Європи раннього Нового часу.

Головними завданнями дослідження є аналіз джерел, що дозволять виокремити особливості кримськотатарського військового мистецтва; спроба характеризувати військовий потенціал Ханства; розширити уявлення про кримськотатарське військо як авторитетну організовану силу в регіоні.

Щодо методів, що використовувалися при написанні роботи, то це принцип історизму, що вимагає дослідження всебічного поетапного розвитку кримськотатарського військового мистецтва XV-XVII ст. Термінологічний метод дозволяє нам ознайомитися з автентичними назвами кримськотатарської військової справи, специфічними тюркськими термінами і співставити їх з традиційними назвами української воячини. Синхронний метод передбачає одночасне вивчення подій, що відбуваються в суспільно-економічній та науково-технічній сферах. Хронологічний метод передбачає викладення історичного матеріалу в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку історичного явища.

Важливими джерелами до написання роботи є записи подорожніх, мандрівників, військових теоретиків, описи послів та очевидців подій. Знаменитими є щоденні записи Г. Боплана, Б. Віженера, С. Герберштейна, Ж. Шерера; хроніки Сенаї, М. Литвина, та О. Гваньїні. Важливими є роботи безпосередніх дослідників військового мистецтва кримських татар С. Іщенко, Л. Боброва, С. Гізера та І. Стороженка. Доповнюють образ татарських аскерів, загальні факти, з досліджень М. Броневського, В. Смирнова, О. Галенка, Г. Абдулаєвої, Галіля Іналджика.

Приступаючи до аналізу особливостей розвитку військової справи Кримського ханства, гадаю, доцільно звернутися до визначення структури військової могутності держави, сформульованого американським дослідником С. Хантінгтоном. Він писав, що остання «... має чотири виміри: кількісне - кількість людей, зброї, техніки та ресурсів; технологічне – ефективність, ступінь досконалості озброєння і техніки; організація, дисципліна, навченість і моральний дух військ, а також ефективність командування і управління; і суспільна здатність і бажання суспільства ефективно застосовувати військову силу». [17 с. 126].

Зі спроби визначити кількісні параметри військового потенціалу Кримського ханства ми і почнемо. Норми, за якими Гіраї набирали своє військо, відомі. Турецький дослідник Іналджик відзначав, що коли хан збирався в похід, «... то кожні сім осіб виставляють одного і виділяють пару коней ...» [14, с. 117]. Більшість сучасних спеціалістів сходяться на тому, що для кочівників у разі тотальної мобілізації співвідношення кількості виставлених воїнів до загальної чисельності населення становило приблизно 1 до 5 [11,с.23]. Литовський дипломат і публіцист XVI ст Михалон Литвин писав, що хан за тотальної мобілізації усіх чоловіків, здатних тримати в руках зброю, «може виставити військо у 30 тис. вершників»[5,с.89]. Відомо, що кожен татарський воїн, виступаючи в похід, вів за собою не менше двох запасних коней [1 с. 231]. Згідно з даними, наведеними дослідником В. Остапчуком, який посилався на татарську хроніку Реммаля Ходжі, в «1539 року під час походу на Кубань чиновники хана Сахіб-Гірея занесли в списки 40 тис.воїнів»[15,с.391]. Османський історик Ібрахім Ефенді Печеві,

оповідаючи про участь татар в угорській кампанії 1594 р писав, що «з ним до османського табору прибуло не більше 30-40 тис. вершників» [15 с. 405; 16, с. 333]. Таким чином, наведена деякими авторами першої половини XVII ст. цифра в 40-60 тис. воїнів (з урахуванням союзників і васалів), якими могли розпоряджатися кримські Гіраї у великих походах є реальною.

Щодо технологічного аспекту військової могутності Кримського ханства, то збереглося чимало свідчень сучасників щодо озброєння і зовнішнього вигляду воїнів. «Зброя їх складається з лука та стріл, спис у них рідкість ...» [4, с. 26], - писав на початку XVI ст. австрійський посол С. Герберштейн і далі він підкреслював, що «татари ухиляються від ближнього бою, не витримуючи його, ... не маючи ні щита, ні списи, ні шолома ...» [4, с. 27]. Через кілька десятиліть після Герберштейна Литвин, теж критикує раніше зазначену характеристику татарського війська. Він повідомляв, що в нього «... за звичаєм своїм, а саме - багато беззбройних, і навряд чи у десятого чи двадцятого з них був при собі сагайдак або дротик, а в панцирах було їх ще менше; але одні принаймні були озброєні кістяними, інші - дерев'яними палицями, треті - з порожніми піхвами на поясі. Щитів і списів та іншої подібної зброї вони і зовсім не відають ...» [5, с. 111]. Італієць Гваніні писав: «Вони ... і виїжджають на конях і не мають при собі нічого, крім лука, сагайдака зі стрілами і кривої шаблі на манер турецької ... Деякі крім іншої зброї беруть з собою піки, схожі на рогатини, з якими ходять на ведмедів. Простий воїн не носить іншої зброї, крім свого звичайного одягу ... Але мурзи, або дворяни, наслідують туркам і в одязі, і в озброєнні ...» [3, с. 21]. Нарешті, ще через півстоліття француз Г.Л. де Боплан, описуючи вигляд татарських воїнів, підкреслив, що «... озброєні вони шаблею, луком з сагайдаком, забезпеченим 18-20 стрілами, за поясом ніж ... Тільки найбагатші носять кольчуги, інші ж, через брак таких, відправляються на війну [вважай] голими...» [3, с. 24; 1, с. 219; 4, с. 27; 5, с. 66].

Всі сучасники підкреслювали надзвичайну легкість озброєння рядового воїна і разом з тим прагнення знатних і багатих з поміж них слідувати турецькій традиції у використанні зброї. Нечисленною у кримських татар була, за класифікацією російського історика Л.А. Боброва, важка кіннота, спорядження якої характерне для середньо- і центральноазіатських армій того часу [9, с. 34]. Проте, у татар важка кіннота у значній кількості була відсутня і основою війська залишалася легка кіннота стрільців з лука. Стандартний комплект озброєння рядового воїна становили, судячи з усього, сагайдак, шабля і ніж, а для захисту використовувалися швидше за все м'які, стьогані обладунки. Знатні воїни з ханської свити озброювалися, як було зазначено вище, за турецьким зразком. Можливо, що в окремих випадках знатні і багаті воїни могли використовувати й кінський обладунок і маски. Полегшений комплекс озброєння воїнів, очевидно, виник не випадково. Процес завершення створення Кримського ханства практично збігся в часі зі стрімким розвитком вогнепальної зброї й падінням значення протиударного обладунку. Це вело до його полегшення і повного зникнення. Найкращим захистом від зростаючої військової потужності головних супротивників стала рухливість і маневреність кінноти.

Вогнепальна зброя в розглянутий період не отримало серед татар широкого поширення. Звичайно, думати, як це робить Дж. Горсей, що татари зовсім не знали

його, було б помилково. Воюючи з сусідами, вони були чудово обізнані про те, що таке гармати, аркебузи і мушкети і в чому перевага тих, хто ними володіє, над тими, у кого їх немає. Уже при Сахіб-Гіраю у I половині XVI ст, до складу гвардії були включені загони піхотинців (тюфенгчі), що набирали із рабів-черкесів і місцевого осілого населення, загальною чисельністю від 200 до 1000 чоловік. Вони були озброєні і навчені за зразком турецьких яничар. Підрозділи найманих стрільців з цього часу стали обов'язковим компонентом війська ханів [10, с. 265; 15, с. 391; 6, с. 32; 7, с. 24]. Приблизно у цей час до складу ханського війська включається і легка польова артилерія [10, с. 267] Вона з'явилася ще при Менглі-Гіраю у II половині XV ст. Правда, артилерія, колісні аркебузи, мушкети і пістолети, зайнявши чільне місце в арміях Західної, Центральної та Східної Європи, були дуже громіздкі, ненадійні у порівнянні з традиційним луком, вони не настільки перевершували його по пробивній силі, щоб можна було відмовитися від його застосування.

Традиційний лук за ефективністю щонайменше нітрохи не поступався, якщо не перевищував, ручну вогнепальну зброю. У всякому разі Г. де Боплан відзначав майстерність татарських стрільців, які «... стріляють так влучно з лука, що на відстані 60-100 кроків не дають промаху, а при навісній залпової стрільби посилають свої стріли на дистанцію, вдвічі більшу, ніж досяжність козацьких рушниць». [1, с.245]. Істотно вищою була скорострільність лучників, особливо в раптових сутичках. Єдиною на той час перевагою мушкета перед луком була можливість швидше підготувати хорошого стрільця, тоді як для того, щоб стати відмінним лучником, потрібні були роки наполегливої праці і регулярних тренувань. Але це не лякало татар, бо за словами дослідника Іщенко С., «... широке використання лука, наявність великого контингенту хороших лучників можливе перш за все в суспільстві, в якому розвинено полювання і кочове скотарства, а суспільні відносини відрізняються досить високим ступенем свободи індивідуума, що дозволяло йому мати дозвілля для тренувань, полювання та ін. ...»[13, с. 36].

Проаналізувавши технічну сторону татарського військової справи, зупинимося також на організаційній складовій війська. Структура кримського війська залишалася цілком традиційною. Судячи з усього, армія включала в себе три основних компоненти: особисту ханську гвардію, до якої входили як османський контингент, так і рекрути з населення Криму, загони лучників, артилерія та ополчення, яке скликалося в разі великого походу з числа рядових татар-чоловіків у віці від 15 до 70 років. До власне татарського війська долучався також контингент, що виставлявся васалами хана [10,с. 267;16, с. 307]. Організація війська була заснована на десятковому принципі [1, с. 223].

Аналіз джерел показує, що тактика кримчаків була складнішою, ніж зазвичай ми можемо собі уявити, і разом з тим вона відрізнялася від ординської моделі XIV - початку XV ст. Тому гадаю, що слова С.А. Іщенко про те, що кримські хани зберегли майже без змін ординські традиції, пов'язані зі специфікою військових дій [13 с.38], видається не зовсім коректною. Зміни були, і вони носили досить серйозний характер. Відшліфована століттями традиційна схема дій кінноти на полі бою, що включала в себе три основні фази - лучний бій, раптовий удар тяжкої кінноти "в списи" і добивання противника холодною зброєю [9, с.37], вже не

працювала, так як склад наступального і оборонного озброєння татар змінився. У кращому випадку з трьох фаз залишилося тільки дві - перша і остання. Та ж сама татарська кіннота швидше за все діяла на полі бою в змішаних бойових порядках - першу шеренгу бойового строю займали краще озброєні і захищені воїни, а решта - розміщувалася за ними [9 с. 39]. Разом з тим під впливом турків, вони в кінці XVI ст. прийняли на озброєння класичний османський Дестур-і-Румі - бойовий порядок, ядром якого був вагенбургський табір з возів (зарбузан арабалари), оснащений легкою артилерією (фальконетами-зарбузан), всередині якого знаходилися лучники-тюфенгчі [15, с. 402-403].

Важливим є те, що османи, залучаючи татар з другої половини XVI ст. до участі в битвах, відводили їм роль озброєних вершників-акинджи, в завдання яких входило насамперед розвідка і спустошення ворожих територій. Для цього Дестур-і-Румі і великий обоз були не потрібні. Очевидно, не випадково в XVII ст. ставка була остаточно зроблена на швидкість, маневр і вимотування противника при одночасному ухилянні від рукопашного бою до тих пір, поки ворог не побіжить. Вважаючи головною своєю метою спустошення ворожих земель і захоплення ясиру, татари велику увагу приділяли розвідці під час самого походу [2, с.38]. Якщо кримські воєначальники відчували, що перевага на їхньому боці, а місцевість сприяє діям їх легкої кінноти і є високими шанси на перемогу (або ж противник змушував прийняти татар бій), вони були змушені йти на зіткнення. Але і в цьому випадку прагнули діяти так, щоб з найбільшою ефективністю використовувати свої головні козирі - швидкість, маневр і масову стрільбу з лука. «Вони дуже сміливо вступають в битву з ворогом видали, - зазначав С. Герберштейн, описуючи характерні для татар тактичні прийоми, - це, однак, буває недовго: вони вдавалися до удаваної втечі і, знайшовши зручний хвилину, пускають стріли назад в переслідуючих їх ворогів, потім, раптово повертали коней, знову робили напад на розсипані ряди ворогів. Коли їм доводиться боротися на відкритому полі і ворог знаходиться на відстані польоту стріли, вони вступають в битву не стрункими рядами, а кружляють близько ворожого війська, обхоплюючи його з усіх боків, щоб вірніше і вільніше метати в нього списи. Вони наступають й атакують в дивовижному порядку ... Цей рід битви називається у них танцем». [4, с. 30-31].

Думаю, що у наведеному уривку прекрасно описані головні і найбільш характерні тактичні прийоми дій татар. І, якщо проаналізувати свідчення сучасників про організацію походів і дій татарських чамбулів на полі бою, можна зробити висновок, що для того, щоб маневрувати описаним вище способом, необхідні неабиякий вишкіл і дисципліна як рядових воїнів, так і воєначальників. Відхід, перебудова і зміна атакуючих загонів були необхідні хоча б тому, що запас стріл в сагайдаках був обмеженими. У всякому разі, інструкції Тимура передбачали, щоб воїн виступав в похід, маючи в сагайдаці 30 стріл [11,с.25]. Дисциплінованість татар і їх готовність підкорятися наказам начальників підкреслювали багато сучасників [2,с.39]. Але не тільки залізна дисципліна перетворювала татар в небезпечних супротивників. Вони практично не знали регулярного військового навчання і муштри, як в цей час практикувалося у європейських арміях. Однак, відсутність останніх більш ніж компенсувалася великим досвідом здійснення регулярних набігів. Про це яскраво писав,

наприклад, Г. де Боплан, підкреслюючи злагодженість дій навіть самих дрібних загонів татарських воїнів [1, с. 245].

Саме «звичка» до війни, вирішувала проблему небоєздатності татар. Військовий теоретик Шерер бачив проблему «тертя і небоєздатності». Саме в незлагодженості військової машини і її окремих елементів [8, с.13]. Звичка до війни і дисциплінованість, величезний досвід, готовність переносити всі тяготи війни, відмінне вміння володіти луком, прекрасні навички верхової їзди робили татар надзвичайно небезпечним супротивником. До цього варто додати також, що самі татари жили в природній фортеці. Сотні кілометрів безводного і безлюдного степу були набагато кращим захистом для кримчаків ніж фортеці і вали. Довгий час татари, а не їх противники вибирали час і місце для удару, татари, а не їхні вороги володіли ініціативою і нав'язували свою волю і свою схему бою ворогові. І якщо кримчаки не допускали помилок в розгортанні і під час військових дій, то боротися з ними було надзвичайно складно. Як влучно зауважив Г. де Боплан, «у війні з татарами перемагав більш хитрий, а не сильніший, а змагатися в хитрості та вмінні вести малу війну з татарами було важко» [1, с. 249].

Отже, основну ставку татари робили на швидкість, маневр та вимотування ворога. Жорстка дисципліна, відмінне володіння луком та бездоганні навички верхової їзди робило їх надзвичайно небезпечним супротивником. Такими представляються основні і найбільш характерні риси розвитку військової справи в Кримському ханстві на початку Нового часу. Кримським татарам вдалося створити ефективну військову машину, яка аж до початку XVIII ст. становила серйозну загрозу для своїх сусідів. І тільки після того, як в результаті військової революції в країнах Європи з'явилися масові регулярні армії, чудово оснащені модернізованою вогнепальною зброєю і чудово вишколеним особовим складом, військова могутність Кримського ханства виявилася зламаною, а саме ханство втратило свою незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боплан Г. Л. Опис України / Г. Л. де Боплан. – Київ, 1990. – 423 с.
2. Виженер Б. де. Описание Польского королевства // Мемуары, относящиеся к истории южной Руси / де.Б. Вижинер. – Киев, 1890. – С.38-58
3. Гваньїні О. Хроніка про татарську землю /О. Гваньїні. – Запоріжжя: Тандем, 2000. – 137 с.
4. Герберштейн С. Записки о московитских делах // Россия XVI в. Воспоминания иностранцев / С.Герберштейн. – Смоленск: Русич, 2003. – С.26- 51
5. Литвин М. Про звичаї татар, литовців та московитів / Михалон Литвин. – Москва : Максим, 1976. – 287с.
6. Сенаї Хаджи Мехмед Кырымлы. Книга походов/Хаджи Мехмед КырымлыСенаї. – Симферополь : Крымучпедгиз,1998. – 154 с.
7. Тунманн Крымское ханство / Тунманн. – Симферополь : ГИЗ Крымской АССР, 1936 г. –104 с.
8. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії / Ж.-Б. Шерер. – Київ, 1994. – 89 с.
9. Бобров Л. А. Тяжеловооруженная конница номадов Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего средневековья и Нового времени (XV – первая половина XVIII в.) / Л. А. Бобров // ParaBellum. – 2007. -№ 27.– С.34-45
10. Броневский М. Описание Крыма / М. Броневський. – ЗООИД. – 1867. – Т. 6. – 367 с.
11. Гізер С. М. Кочове населення Буджацького степу у XVI – XVIII ст. / С. М. Гізер // Заселення півдня України: проблеми національного та культурногорозвитку. Наукові доповіді. Міжнародна науково-методичнаконференція.– Херсон, 1997. – С.23 - 30
12. Гусев В. Лошади. История лошадей / В. Гусев // Факт и компромат. – 2014. - № 1 (561). – С.6-12

13. Ищенко С. А. Война и военное дело у крымских татар XVI–XVIII вв. (по запискам иностранных путешественников и дипломатов) / С. А. Ищенко // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI веках. – Ростов-на-Дону : Изд. Ростовского университета, 1989. – С. 35-42
14. Иналджик Галиль. Борьба за Східно-Європейську імперію, 1400-1700 рр. Кримський ханат, османи та піднесення Російської імперії/Галиль Иналджик // Кримські татари : історія і сучасність (до 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – Київ, 1995. – С. 116-129.
15. Остапчук В. Хроника Реммаля Ходжи «История Сагиб Герей хана» как источник по крымскотатарским походам/В. Остапчук // Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2001. – С. 391–422.
16. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты / В. Д. Смирнов. – Т. I. – Москва : Рубежи XXI, 2005. – 506 с.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Москва : АСТ, 2003. – 242 с.

This article describes Tatar army military capabilities in the context of the world of martial arts middle of XVII century.

Keywords: *tactics, military strategy, Asker, war horses.*

УДК 94:271.222(477.43)“1920”

М. Дужев учень 10 класу

Кам'янець-Подільського ліцею

Науковий керівник: Сидорук С. А., к.і.н., доцент

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В 1920-Х РОКАХ

У статті висвітлюється становище УАПЦ на Поділлі та її роль в суспільному житті населення краю в умовах становлення більшовицької влади.

Ключові слова: *влада, держава, українізація церкви, Українська автокефальна православна церква, обновленська церква.*

У складні й драматичні періоди історії релігія виконувала як етноконсолідуючу націотворчу роль у розвитку українського народу, так і сприяла його дезінтеграції. В залежності від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників вона, з одного боку, виступала показником етнічної ідентифікації українців, ставала важливим засобом збереження їхньої єдності та мобілізації на боротьбу із зовнішньою небезпекою. Але, з другого – релігійний чинник зумовлював етнічну асиміляцію різних верств українського народу, а нерідко ставав нездоланною межею, що вносила розкол і протистояння в українську етнічну спільноту, поділяючи її за конфесійним принципом [5, с. 485].

Цих дві сторони релігійного чинника суспільного життя особливо помітні й актуальні сьогодні, коли українська держава протистоїть агресору і відстоює власну цілісність. Вона як у дзеркальній проекції відтворює події періоду національно-демократичної революції 1917-1921 років, коли постала українська державність, а разом з нею і українська автокефальна церква.

Сьогодні історія дає нам можливість врахувати уроки сторічної давності й запобігти руйнуванню духовної єдності українського народу «п'ятою колоною»,

що в Україні працює на ворога. Саме це й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Проблема становлення та розвитку української автокефальної церкви знайшла своє відображення в науковій літературі практично від початку існування самої УАПЦ, оскільки вона практично одразу після створення опинилася в умовах боротьби за існування. Через це частина праць, особливо очільників та активних учасників українізації церкви, є радше джерелами ніж науковими дослідженнями. Об'єктивний аналіз та критичне осмислення проблема отримала в працях сучасних дослідників А. Киридон, А. Зінченка, Б. Андрусишина, В. Пащенко, Л. Бабенка, Р. Подкура, В. Нестеренка, С. Жилюк та О. Галамай.

Виразником ідеї оновлення православ'я часів національно-демократичної революції 1917-1921 рр. стала Українська православна церква. Бажаними та необхідними умовами церковного життя для подільських селян було богослужіння українською мовою та виборність керівників парафій.

На початку грудня 1917 року у Києві було створено Всеукраїнську Православну Церковну Раду на чолі з архієпископом Олексієм Дородніциним. До складу Ради входили відомі вітчизняні церковні діячі та миряни (протоіереї Василь Липківський, Олександр Маричів, Михайло Мороз, Іван Тарасенко та інші) [3, с.158]. Метою їхньої діяльності було створення Української Автокефальної Православної Церкви. Перешкодою цьому була політична нестабільність в Україні, більшовицька агресія проти УНР, а також те, що велика кількість церковного духовенства, які зайняли антиукраїнську позицію були вихідцями з Росії.

Після утвердження в Україні влади гетьмана Павла Скоропадського Українській Автокефальній Церкві надавалась всебічна підтримка уряду. Проте, усі спроби Всеукраїнської церковної ради та очільників уряду отримати автокефалію для Української Церкви в черговий раз зазнало спротиву з боку єпископів - росіян.

14-30 жовтня 1921 року в Києві відбувся Перший Всеукраїнський Церковний Собор, що підтвердив автокефалію УАПЦ, проголошену Всеукраїнською Православною Церковною Радою 5 травня, і вписав її до канонів УАПЦ. Перебуваючи в скрутній ситуації з висвяченням єпископів було прийнято рішення провести висвячення через рукоположення самих священників. В такий спосіб протоіерей Василь Липківський став митрополитом УАПЦ, а також було рукопокладено 27 єпископів.

Всі релігійні осередки на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. характеризувалися безкомпромісністю. Під впливом соціально-політичних умов між конфесіями виникали суперечності з приводу обрядів, канонів, богослужінь та адміністративного устрою.

Переважаюча більшість релігійних конфесій з пересторогою сприйняли утвердження радянської влади на території Поділля. Більшовики проголошуючи атеїстичні гасла, переслідували церковні громади. Намагаючись внести розкол у діяльність Російської Православної церкви (РПЦ), більшовицький уряд на перших порах підтримував українізацію православ'я. Саме за допомогою більшовиків у 1920 р. Казанський кафедральний собор у м. Кам'янець-Подільському було передано першій українській православній громаді. У цьому ж соборі 28 серпня

1920 р. в присутності великої кількості прихожан було проведено першу Службу Божу українською мовою. Ця подія викликала велику радість серед населення, адже більшовицька влада втілила у життя те, що не спромоглося зробити керівництво УНР, а саме українізувати головний православний собор Поділля.

За часів уряду Директорії відбулось активне впровадження на Поділлі автокефалії Української церкви. Незважаючи на те, що автокефалія була проголошена діючою владою, проте реалізувалась у церковній площині – на Соборі у жовтні 1921 р. Завдяки цьому відбулось швидке поширення українських парафій на території Поділля та формування керівних органів УАПЦ. Кількість громад УАПЦ на Поділлі упродовж 1921-1923 рр. збільшилась в 20 разів, в той час, як на Полтавщині – в 5 разів, Чернігівщині – в 4 рази, Київщині – в 3 рази. Цьому сприяло те, що питаннями українізації церкви тут активно займались викладачі Кам'янець-Подільського Державного українського університету, діячі «Кирило Мефодієвського» братства, члени «Просвіти», інших українських культурницьких організацій[4, с. 337].

В період остаточного становлення радянської влади в кінці 1920 р. ситуація в православній церкві Подільської губернії була досить складною. Позиції РПЦ були домінуючими. Прихильники автокефалії Православної церкви з приходом більшовиків дещо втратили свої позиції. Видатні прихильники «українізації» церкви емігрували за кордон (І.Огієнко, В. Біднов) [1, с. 89].

На «протывагу» Подільському єпископу РПЦ Пимену, що стояв на позиціях «єдиної неділимої Росії» та відкрито виступав проти українізації православ'я УАПЦ на Поділлі очолив Іван Теодорович, який свого часу був військовим священником Київської груп військ УНР. З його прибуттям українізація церкви поживалась. Діаметрально протилежні погляди спричинили міжособистісну неприязнь.

За міжконфесійним конфліктом пильно стежили місцеві органи влади. Їхня позиція добре відображена у замітці відомого українського радянського письменника (а одночасно керівника Кам'янець-Подільського повітового відділу політосвіти) Івана Дніпровського «Від ненависті гинуть», у якій він відзначив: «Для пролетаріату і русофільствующий Пимен і українізований архієпископ Іоан є однакові вороги, з якими ми ведемо методичну боротьбу... Наша робота робиться самими ворогами, які влаштували побоїще драконів в рясах» [2].

Протягом кінця 1921р. на початку 1922р. було висвячено 60 священників УАПЦ. В Казанському соборі у червні 1922р. було хіротизовано єпископа Кам'янецького - Йосипа Оксіюка. Він став відомою політичною особою у житті Кам'яниччини. Викладаючи у різних навчальних закладах Й. Оксіюк заслужив повагу навіть серед супротивників з боку представників РПЦ.

УАПЦ на Поділлі підсилена спільною діяльністю І. Теодоровича та Й. Оксіюка звісно викликала занепокоєння з боку Пимена. Архієпископ РПЦ негативно оцінював діяльність української церкви, а її послідовників називав «еретиками». Через постійні напади з боку РПЦ І.Теодорович, за допомогою місцевої преси, звернувся до архієпископа Пимена з пропозицією проведення дискусій за участі парафіян, щодо обговорення головних принципів автокефалії, українізації та соборності української церкви. На відміну від настоятеля УАПЦ –

Пимен не спромігся до відкритих дискусій, більше того він не визнавав право І. Теодоровича називатися єпископом [4, с. 344].

Все частіше лунали виголоси щодо УАПЦ як «петлюрівщини» і це не дивно. Більшість керівників Радянської України проводячи політику «українізації» несхитно дотримувались антирелігійних поглядів і не сприймали церковної теорії та практики.

Вже у 1922 р. секретар ЦК Д. Мануїльський висловив думку про те, що розкол церкви в Україні мав іти двома шляхами: з одного боку у загально федеративному масштабі, стосовно до пануючої російської екзархічної церкви шляхом виділення із неї обновленського руху, а з другого – через оновленої автокефальної церкви, яка, на думку партійної верхівки була політичною фортецею петлюрівщини: «Ми мусимо розпочати кампанію за виділення із цієї останньої тих верств духовенства, які засуджують петлюрівський рух та стоять на ґрунті визнання соціальних і політичних завоювань жовтневої революції» [1, с. 90].

Протягом 20-х рр. на Поділлі за допомогою ДПУ було створено декілька релігійних груп. Першою з них була «Жива Церква». За сприянням влади «Жива Церква» почала поширюватись по всіх повітах. На кінець 1922 р. вона була представлена у Жмеринському, Ямпільському, Брацлавському, Гайсинському повітах. Розуміючи сили більшовиків і свою лояльність до їхніх дій Пимен закликає «обновленців» боротися з «тихонівцями» закликаючи парафіян та церкву бути відверто лояльними до влади. В своїй основі боротьба мала бути направлена виключно на усунення патріарха Тихона.

Проте всіляка підтримка органами влади не дали бажаних результатів. Основна маса віруючих негативно сприймало «Живу Церкву». Вже наступного року ДПУ констатувало провал «Живої Церкви» на Поділлі.

З бажанням розхитати УАПЦ із середини органи ДПУ створюють Діяльно Христову церкву (ДХЦ) під керівництвом М. Пивоварова – ліве крило з осіб незадоволених ставленням УАПЦ до радянської влади. Не зважаючи на незначну кількість парафій (312) цього було достатньо для послаблення автокефалів [1, с.92].

Використовуючи невдоволення частини духівництва, щодо нетрадиційного висвячення єпископів в УАПЦ, ДПУ сприяє появі Братського об'єднання парафій Української Православної Автокефальної церкви (БОПУПАЦ) на чолі з Павлом Погорілком [4, с. 345]. Його авторитет був беззаперечним серед духовенства. Він мав щире та міцне переконання в необхідності українізації церкви. Незважаючи на це П. Погорілко не знайшов спільної мови з керівництвом УАПЦ в тому числі з В. Липківським.

Процес розколу духівництва, за словами головних керівників цього процесу, з кожним роком все більше виокремлював групи і цим створював можливість встановити та приблизно врахувати, які існують течії духівництва та яку роль вони відіграють на селі.

На листопад 1923 р. по Подільській губернії було 1200 екзархальних парафій, 215 липківських, 83 погорілковських, 52 живоцерковницьких. Сильний автокефальний рух на Поділлі стримував поширення обновленства, на відміну від південних губерній. У 1924 р. православ'я у Подільській губернії за конфесіями

розподілялось таким чином: тихонівщина нараховувала 1213 громад, автокефалія – 200, БОПУПАЦ (погорілівці) – 29, синодали – 53. У цьому ж році в Одеській губернії перше місце за кількістю громад займали обновленці – 494, другими йшли тихонівці – 310, автокефалісти нараховували лише 28 [1, с. 91].

Починаючи з кінця 20-их рр. Радянська влада розпочала поступове згортання «українізації». Паралельно з проведенням колективізації та припиненням нової економічної політики розпочались репресії проти української інтелігенції та духовенства. Для проведення превентивних заходів влада вирішила влаштувати показовий судовий процес так званий процес «Спілки визволення України» (СВУ). Для забезпечення цього дійства по усій території України були розіслані секретні директиви, в яких наголошувалось на необхідності подання інформації, щодо інтелігенції та духовенства яка підриває довіру населення до влади Рад. Це стало початком великих репресій серед інтелігенції та духовенства УАПЦ.

Отже, православне духівництво України так і не змогло очолити український національний рух, на відміну від Римо-католицької церкви, яка посіла провідне місце в національному русі ірландців, чехів та поляків. За одним із звітів ДПУ, «в той час як православна церква скомпрометувала себе і підірвала свій авторитет серед населення, католицький костел в Радянській Україні залишився консолідованим»[4, с. 344]. Українська нація не була освячена релігійною конфесією, яка мала б авторитет серед більшої частини населення. І в цьому була, на наш погляд, велика слабкість українізаційних національних процесів 1920-х рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Галамай О. М. Православ'я на Поділлі у 20-х роках ХХ століття / О. М. Галамай // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Історія. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. - Вип. 4. – С. 89-92.
2. Дніпровський І. Від ненависті гинуть / І. Дніпровський // Вісті Кам'янець-Подільського ВРК та Кам'янецького бюро компартії України. – 1922. – 8 червня.
3. Киридон А. М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х рр. / А. М. Киридон. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
4. Нестеренко В. А. До питання про українізацію Православної церкви на Поділлі у 1920-ті роки / В. А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Матеріали четвертого круглого столу. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Том. 11. – С. 335-347.
5. Савчук Б. Українська етнологія. / Борис Савчук – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 559 с.

The article deals with the situation Ukrainian Autocephalous Orthodox Church on the tail and its role in the social life of the province's population in conditions of Bolshevik power.

Keywords: government, state, ukrainization Church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Renovative church.

ВНЕСОК СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА В. Ф. ВЕРСТЮКА У ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

На основі джерел та літератури, з'ясовується внесок сучасного українського історика В. Ф. Верстюка у дослідження історії Української революції 1917-1921 рр.

Ключові слова: В. Ф. Верстюк, наукова концепція, дослідження, Українська революція 1917-1921 рр.

Довгі десятиліття в історіографії Української революції домінували два контрверсійні підходи. Один – радянський – не визнавав за подіями 1917-1921 рр. в Україні самостійного значення і грубо фальсифікував їх, розглядаючи як складову частину Великої Жовтневої соціалістичної революції. Другий – національний – навпаки, трактував Українську революцію як самостійне явище, але всю енергію спрямовував на те, щоб встановити винуватців поразки визвольних змагань. І національна, і радянська науки створили велику літературу з історії революції. Проте, чи не найбільший внесок у дослідження Української революції 1917-1921 рр. зробив український науковець, дослідник історії України ХХ ст., доктор історичних наук, професор – Владислав Федорович Верстюк.

Владислав Федорович Верстюк займає провідне місце серед сучасних дослідників історії Української революції 1917 - 1921 рр. Він народився у смт Гостомель Ірпінської міськради Київської області в родині педагогів. Шлях Владислава до історичної науки не був наперед визначеним. Захоплення фізикою та математикою, яке домінувало, привело до Київського технікуму радіоелектроніки, який він успішно закінчив у 1968 р. Після служби в армії у 1970 р. Владислав вступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Закінчивши його (1975 р.), В. Ф. Верстюк короткий час працював учителем історії у середній школі. Того ж року був зарахований до аспірантури Інституту історії АН УРСР та відтоді пов'язав своє життя з академічною наукою [1, с. 230].

У відділі історії Великої Жовтневої соціалістичної революції й громадянської війни інституту було зібрано кращих фахівців із цього періоду. Безумовний вплив на формування творчих і світоглядних принципів молодого вченого справили його науковий керівник, академік АН УРСР М. І. Супруненко, академік АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, доктори історичних наук М. А. Рубач, Ю. М. Гамрецький та ін. У 1979 р. В. Верстюк успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Класова боротьба на селі на Лівобережній Україні у 1919 році» [5]. З 1978 р. він почав працювати у відділі, пройшовши поступово всі щаблі кар'єри вченого - молодший, старший, провідний науковий співробітник, завідувач відділу. Результатом творчих пошуків на початку 1980-х рр. стала його перша монографія – «Боротьба селянства України за зміцнення влади Рад» (1984) [1, с. 210].

У 1983 – 1986 рр. В. Ф. Верстюк очолював редакцію історичної літератури видавництва «Наукова думка». Це була добра школа щоденної роботи над

текстами, архітектонікою книг, їх підготовкою до друку. Праця у видавництві розширила його тематичні обрії, навчила основ організації діяльності колективу, однак практично не залишала часу для власної творчості і все ж він поглиблено вивчав феномен селянсько-повстанського руху, визначав його роль у революційних процесах 1917 - 1921 рр. в Україні [5].

Дворічне стажування у Москві (1990- 1991 рр.) було використане для творчого зростання, вивчення нових методологій і дослідницьких підходів в історичній науці, пошуку архівних документів, публікацій та матеріалів, раніше мало доступних ученим. Саме тоді В. Ф. Верстюк активно долучився до вивчення махновського руху. Опубліковані праці з цієї тематики - низка розвідок, брошури, збірник документів і монографія «Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918 - 1921 рр.)» (1991) - стали, безумовно, новим словом в українській історичній науці. У 1992 р. історик захистив докторську дисертацію на тему «Махновщина: селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918 - 1921 рр.)». Праці В. Ф. Верстюка, присвячені селянсько-повстанському руху й махновщині, було відзначено премією ім. М. Грушевського НАНУ (1995) [1, с. 231].

Вбачається проблематичними пошуки в махновській ідеології спроб «вироблення власного варіанту української ідеї» чи говорити про махновський рух як про окрему форму національного руху, що сповідував інший принцип організації суспільства. Намагаючись довести «українськість» махновського руху, В. Верстюк, як один з аргументів, приводить спроби Н. Махна вийти рейдом за межі українських етнічних територій. Всі вони швидко приводили до невдач і змушували «батька» повертати в рідні краї, і це притому, що в російських губерніях у 1920-1921 рр. спостерігався розвинений повстанський рух [4]. Звісно, аргумент цей не може бути переконливим. Адже й антонівський рух, коли він намагався перекинутися на сусідні російські губернії, зазнав невдачі. І махновський рух, коли він спробував перекинутися на сусідню Харківську губернію, також зазнав невдачі. Справа тут, на наш погляд, не в проявах «української національної стихії та анархо-хутірської ментальності», а в локальній обмеженості будь-якого селянського руху, його жорсткій прив'язці до певної території, лише серед населення якої він знаходив підтримку.

Здобуття Україною незалежності поставило перед ученими вимогу об'єктивного відтворення національної історії. Особливо це стосувалося доби Української революції 1917 - 1921 рр., котра фактично була спотворена радянською історіографією, подавалася як суто ілюстративний матеріал до наративів Москви. Новий напрям у вивченні цього надзвичайно складного та важливого періоду минулого було започатковано В. Ф. Верстюком, котрий неформально з 1992 р., а формально з 1994 р. очолив відповідний відділ Інституту історії України Національної академії наук України. На цій посаді сповна проявилися його організаторські здібності й лідерські риси [5].

Під керівництвом В. Ф. Верстюка протягом 1990-х рр. відділ відійшов від застарілих ідеологічних догм та класово-партійних схем і звернувся до об'єктивного дослідження феномена Української революції 1917 - 1921 рр. Фактично кожна тогочасна публікація, присвячена визвольній боротьбі 1917 - 1921 рр., характеризувалася науковою новизною. У своїх дослідженнях В. Ф.

Верстюк рухався від вивчення конкретно-історичного матеріалу до його концептуального узагальнення. Історик дав змістовні оцінки окремих періодів, а також загальну характеристику Української революції 1917 - 1921 рр. як складного й суперечливого політичного та соціокультурного явища. Ядром його стало відновлення української державності. У полі зору дослідника постійно перебували ключові постаті революційного процесу, насамперед М. С. Грушевський, С. В. Петлюра, Є. Х. Чикаленко та ін. Наукові студії В. Ф. Верстюка - а це статті, нариси, монографія «Українська Центральна Рада» (1997) тощо [1, с. 231]. Значної уваги було приділено висвітленню причин поразки Української революції. Насамперед В. Ф. Верстюк відзначив «неповноту» соціальної структури української нації, низький рівень національної свідомості селянства, слабкий вплив українського руху в містах та недостатню розробленість національної ідеї. Також було наголошено, що суттєвим фактором, який сприяв перемозі національних змагань поляків, чехів та інших центральноєвропейських народів, була цілеспрямована підтримка з боку західних країн, чого у випадку України не було [9].

Торкаючись питання діалектики національного й соціального факторів у революції, В. Ф. Верстюк віддає першість саме соціальному. Основним здобутком революції вчений вважає зміну статусу України й зростання рівня самосвідомості народу, що було значним кроком у історичному розвитку України [5].

Зокрема, у працях В. Ф. Верстюка сформовано власне «селянську концепцію» революції 1917 – 1921 рр., в основі котрої лежить ідея соціокультурного конфлікту зрусифікованого міста й українського села, окреслена парадигма повстанства як вияв сутності національного характеру революції, соціально-економічної програми селянського руху в загальному контексті революційних подій післяреволюційної Росії [3].

На думку Владислава Федоровича, сучасна концепція «української революції» розуміє її як самобутнє і самодостатнє явище, пов'язане, насамперед, зі спробами реалізації українською нацією свого права на самовизначення; як явище, для якого характерне тісне переплетіння соціальних та національних чинників, визначення рівня національної свідомості і соціальної мобільності мас. Сьогодні «українська революція» не зводиться лише до «визвольних змагань», а розуміється значно ширше – вона включає в себе також і сюжети, пов'язані зі ствердженням радянської влади, і хронологічно сягає осені 1921 р. [2, с. 131].

На урочистому засіданні Верховної Ради з нагоди з нагоди 100-ліття Української революції 1917-1921 років Владислав Верстюк зазначав, що Українська революція у процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворилась у феноменальне явище ХХ ст., яке залишило глибокий слід у свідомості українського народу і стало джерелом державницьких прагнень кількох прийдешніх поколінь українців. Революція була спричинена рядом факторів, передусім прагненням народу реалізувати своє природне право на національну та державну самостійність. Ідеологія революції сформувалася на базі європейських демократичних цінностей. Державотворчі прагнення були стрижнем Української революції. У її перебігу було випробувано кілька моделей національної державності: демократична (Українська Народна Республіка), консервативна (Українська Держава гетьмана П. Скоропадського), ліводемократична (Українська

Народна Республіка доби Директорії), ліберально-демократична (Західноукраїнська Народна Республіка) [6].

У 1997-2005 рр. В.Ф. Верстюк одночасно з керівництвом відділом виконував обов'язки заступника директора Інституту східноєвропейських досліджень НАНУ. Робота на цій посаді, координація наукової діяльності з відповідними установами зарубіжжя додали нових творчих імпульсів дослідницькій діяльності вченого, сприяли осмисленню ним місця і ролі України у контексті європейського історичного процесу [1, с. 232].

В.Ф. Верстюк став одним з ініціаторів і керівником масштабного археографічного проекту «Джерела до вивчення історії Української революції», метою котрого було закладення документальної бази для об'єктивного й неупередженого дослідження цього історичного феномена [5]. На сьогоднішній день керований ним колектив підготував п'ять фундаментальних збірників документів, які стали надбанням наукової громадськості («Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах», (1996, 1997); «Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 р.: Документи і матеріали», (2003); «Директорія, Рада Міністрів Української Народної Республіки 1918 – 1920. Документи і матеріали у 2 томах», (2006), («Рада Міністрів Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Квітень – листопад 1918 р.: Документи і матеріали» (2015); «Сергій Єфремов. Публіцистика революційної доби (1917 - 1920): Документи і матеріали» (2015) [1, с. 232].

В останнє десятиліття відбулися помітні зрушення в напрямку об'єктивного осмислення революційних перетворень 1917 - 1921 рр., котрі відбувалися в Наддніпрянщині та західноукраїнських землях, що дає змогу говорити про якісно новий етап формування національного нарративу доби визвольних змагань, який термінологічно закріпився в сучасній історіографії як Українська революція. Сукупність теоретичних напрацювань, фіксація причинно-наслідкових зв'язків, змістовність наповнення цього терміна потребує розгалужених коментарів, але не слугує перепорою для плідного використання стосовно всього періоду загальноукраїнських та регіональних досліджень [7, с. 150.]. Своєрідний підсумок вивчення досліджуваної проблеми було підбито в узагальнювальній академічній праці «Історія українського селянства» (2006 р.), де автором відповідного розділу В. Ф. Верстюком відзначалося, що «характерною рисою революційних подій в Україні було тісне поєднання національного та соціального моментів, які фокусувалися на постаті українського селянина» [8, с. 527].

Із кінця 1990-х рр. авторитетний учений, доктор історичних наук, професор (з 2002 р.) В.Ф. Верстюк належить до кола провідних фахівців Інституту історії України НАНУ, котрі визначають стратегію наукової діяльності цієї академічної установи. Він є учасником багатьох проектів, започаткованих інститутом, іншими академічними установами, де виступає як член авторського колективу, член редколегії, рецензент [1, с. 232].

На сьогоднішній день ученому належить розробка сучасної моделі Української революції 1917- 1921 рр., яка витіснила з наукового обігу її радянську концепцію. Історик зробив вагомий внесок у вивчення політичних та державних інститутів УНР, ранньої історії радянського режиму в Україні, повстанського селянського руху 1918 - 1921 рр., соціальної історії революції [5].

З-під пера В.Ф. Верстюка вийшло понад 200 наукових праць, серед яких, крім згаданих монографій, розділи у колективних проектах «Україна від найдавніших часів до сьогодні: хронологічний довідник» (1997, 2005), «Голодомор - геноцид українського народу 1932 - 1933 років» (2007, 2008), «Україна і Росія в історичній ретроспективі» (2004), "Політична історія України. ХХ ст." (2002), «Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у двох томах» (2011, 2012) та ін. [1, с. 232].

Він автор багатьох підручників і посібників для загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів, різноманітної науково-довідкової літератури, входить до редколегій «Українського історичного журналу», «Українського гуманітарного огляду», «Сучасності», «Пам'яті століть». Кілька років він був головним редактором часопису «Молода нація» [5].

Владислав Федорович ніколи не був суто кабінетним ученим. Багато часу він віддає громадській і науково-просвітницькій діяльності, стрижнем якої є пропаганда історичних знань, поширення об'єктивної інформації про українську історію ХХ ст. Учений завжди був у числі організаторів та учасників наукових форумів, громадсько-політичних заходів - дискусій, круглих столів і т. ін. Він активно співпрацює із засобами масової інформації. Зокрема із середини 1990-х рр. почалося його постійне співробітництво з Українським радіо [1, с. 232].

Свою наукову діяльність учений поєднує з педагогічною. Із кінця 1990-х рр. він професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», де читає курс «Українська революція». За його керівництва захищено 3 докторських і 10 кандидатських дисертацій.

Новим етапом у біографії Владислава Федоровича Верстюка став Український інститут національної пам'яті, де він працював з вересня 2007 р., спочатку на посаді директора департаменту, а з грудня 2007 р. – заступником голови. Тут він проявив себе не лише як творча людина, а й ефективний організатор. Учений здійснював керівництво кількома великими науковими та просвітницькими проектами, зокрема підготовкою Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932 - 1933 рр. в Україні, керував організацією і проведенням багатьох конференцій [5].

Багатолітня плідна праця відомого вченого відзначена державою. В. Ф. Верстюка нагороджено грамотою Верховної Ради України (2006), орденом "За заслуги" III ступеня (2007), він має почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України (2001) [1, с. 232].

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що Владислав Федорович зробив великий внесок у дослідження проблематики, пов'язаної з Українською революцією 1917-1921 рр. На часі створення спеціальної праці, яка б розкривала всі аспекти діяльності цього видатного історика.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко О. Д. До 60-річчя доктора історичних наук, професора В. Ф. Верстюка / О. Д. Бойко // Український історичний журнал. – № 5. – 2009. – С. 230-232.
2. Верстюк В. Українська революція: метафори, предмет, інтерпретація / В. Верстюк // Україна-Росія: діалог історіографій : матеріали міжнар. наук. конф. – Київ –Чернігів, 2007. – С.129-131.

3. Верстюк В. Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В. Ф. Верстюк // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя : РА”Тандем-У”, 2000. – Вип. XI. – С. 15-30.
4. Верстюк В. Ще раз про селянську тему в Українській революції: Андреа Грациози. Большевики и крестьянствонаУкраине, 1918-1919 годы : очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских восстаниях.– М.: Аиро-XX, 1997. – 199 с. / В. Верстюк [Електронний ресурс] // Український гуманітарний огляд. – Київ : Критика, 1999. – Вип. 2 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу : <http://tdcse.iatp.org.ua/Verstiuk2.htm>
5. Верстюк Владислав Федорович // [Інтернет ресурс]. Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Виступ д.і.н., проф. В. Верстюка на урочистому засіданні Верховної Ради з нагоди з нагоди 100-ліття Української революції 1917-1921 років // [Інтернет ресурс]. Режим доступу : <file:///C:/Users/user/Downloads/0013032.pdf>
7. Житков О. Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр. / О. Житков // Наукові записки. Серія : Історичні науки. – 2015. – Вип. 18. – С. 146-153.
8. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (Відп. ред.) – Т.1 – Київ, 2006. – С. 527.
9. Нестеренко Л. О. Хроніка. Науковий семінар «Нові підходи і вирішення в сучасних історичних дослідженнях: методологія, історіографія, культура наукового дослідження» / Л. О. Нестеренко, Ф. Г. Турченко // [Інтернет ресурс]. Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/ru/uk/articles/134.pdf>
10. Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси в 3-х томах / Відп. ред. В. А. Смолій: Том 1. Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Українські проекти в Російській імперії // Інститут історії України НАН України. – Київ : Наук. думка, 2004. – 504 с.

Based on sources and literature, it appears contribution of modern Ukrainian historian V. F. Verstyuk to study the history of the Ukrainian revolution of 1917-1921.

Keywords: *V. F. Verstyuk, scientific concept study Ukrainian revolution of 1917-1921.*

УДК 327(410+430)“1890/1897”

А. Ковальчук, студент 4 курсу.

Науковий керівник: Боровець І. І., к.і.н, доцент.

ВІДНОСИНИ МІЖ АНГЛІЄЮ ТА НІМЕЧЧИНОЮ В 1890-1897 рр.: ЗАГОСТРЕННЯ СУПЕРНИЦТВА В СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Стаття присвячена проблемам міждержавних відносин Англії та Німеччини в останньому десятилітті ХІХ століття. З'ясовано причини загострення англо-німецьких взаємин. Вказано колоніальні суперечності двох держав, шляхи вирішення суперечностей. Показано політичне ставлення держав одна до одної.

Ключові слова: *Англійська імперія, Солсбері, Німецька Імперія, кайзер Вільгельм, колонії, Гельголанд, Занзібар, Трансвааль.*

Наприкінці ХІХ ст. Німеччина почала наздоганяти Англію за економічним розвитком. Молода Німецька імперія, яка не встигла на поділ колоній, амбіційно забажала переділити колонії, та відхопити собі “ласий шматок”. Розпочинається англо-німецька конфронтація відносин через розподіл ресурсів та колоній. В майбутньому це призведе до оформлення двох військово-політичних блоків та Першої світової війни.

Метою даної статті є аналіз зовнішньополітичних взаємини Англії та Німеччини, висвітлення подій, які спричинили загострення суперечностей між цими країнами та простеження шляхів вирішення цих протиріч.

“Залізний канцлер” Отто фон Бісмарк вважав що, Німецька імперія має в першу чергу встановити політичну гегемонію на європейському континенті, а у світовій політиці не відіграватиме такої глобальної ролі як Велика Британія та Франція.

Як вказував німецький імператор Вільгельма II: “політичні інтереси Бісмарка зосереджувались головним чином на Європейському континенті. Англія була осторонь від його щоденних справ, тим паче що її прем’єр-міністр Солсбері був у хороших стосунках із князем, і Англія в свій час вітала двосторонні та тристоронні договори, ініційовані Бісмарком. Князь переважно працював із Росією, Австрією, Італією та Румунією і постійно контролював їх ставлення щодо Німеччини і взаємовідносини одна з одною” [3,с.8].

Відставка О. Бісмарка і призначення на пост канцлера Л. Капріві призвели до зміни зовнішньополітичного курсу Німецької імперії. Зазнала суттєвих змін і колоніальна політика, яка за часів канцлерства Л. Капріві отримала назву «Нового курсу» і була зорієнтована на укладення англо-німецького союзу. Також політика нового канцлера передбачала відмову від подальшого колоніального розширення.

Не дивлячись на активну колоніальну позицію Вільгельма II, Л. Капріві не був прихильником захоплення нових колоніальних володінь. Він вважав, що “колонії – тягар для держави, і саме тому успіхи інших держав з колоніальних захоплень не викликали в нього заздрощів. Більш того, канцлер був впевнений, що чим більше інші держави беруть на себе цього тягаря, тим це вигідніше для німецької політики на Європейському континенті” [6, с.76].

Загострення російсько-німецьких і франко-німецьких відносин наприкінці 80-х років XIX ст. змушувало правлячі кола Німеччини шукати зближення з Великобританією і йти на врегулювання з нею спірних питань, перш за все в колоніальній сфері. Тому кабінет Л. Капріві вів переговори з Англією з питань розмежування колоніальних володінь в Західній і Східній Африці і укладення відповідної угоди. Варто зазначити, що курс уряду на стабілізацію англо-німецьких відносин був реалізований, здебільшого, під впливом Вільгельма II.

1 липня 1890 р. в Берліні був підписаний Гельголандський пакт. Він розмежовував сфери інтересів Німеччини та Великобританії у Східній та Південно-Східній Африці [6, с.76].

Підписантами стали англійський посол Малет і канцлер Капріві. Згідно договору, Німеччина відмовлялася на користь Англії від: 1) султанату Віту; 2) районів, розташованих у межиріччі Тана – Джуба, а також на північ від останніх аж до кордонів Єгипту, на схід від західного вододілу Верхнього Нілу; 3) територій, які знаходились на захід від оз. Вікторія до 1° пд. ш. (Буганда й ін.) і у верхів’ях Нілу; 4) Ньясаленду й північно-східних районів Північної Родезії. Крім того, Німеччина визнавала англійський протекторат над Занзібаром, що включав, крім острова Занзібар, острів Пембу й десятимильну смугу східно-африканського узбережжя на північ від р. Умба (Ванга). Договір спеціально передбачав право безмитного ввозу товарів через територію між озерами Ньяса й Танганьїка.

Німеччина за договором одержала: 1) острів Гельголанд у Північному морі; 2) смугу східно-африканського узбережжя (з виплатою компенсації султанові); 3) острів Мафія; 4) смугу території завширшки 20 миль – так званий “язик Капріві”, яка давала німецькій Південно-Західній Африці вихід до р. Замбезі [2].

Прихильники і противники пакту в Німеччині називали його англо-німецьким «колоніальним шлюбом». У свою чергу, укладення Гельголандського пакту викликало різке незадоволення як британських, так і німецьких колоніально-експансіоністських угруповань, що вимагали від урядів своїх країн проведення активної колоніальної політики [6, с.77].

О. Бісмарк щодо англо-німецької угоди зазначав наступне: “Ми не стояли перед вибором між боротьбою за наші африканські володіння і розривом з Англією” [6, с.78]. На його думку, Занзібар був достойною колоніальною метою, оскільки був своєрідним мостом для німецької торгівлі з африканським континентом. Також договір означав і втрату можливості поєднати східний кордон Південно-Західної Африки з бурськими республіками. Тим самим перспективи розповсюдження німецького колоніального впливу на півдні Африки суттєво звужувалися [6, с.78].

Вільгельм II вважав, що О. Бісмарк здатен лише критикувати дії кайзера та нового уряду. У своїх мемуарах імператор зазначив з цього приводу: “Незрозумілий Бісмарк” упродовж всього мого правління здійснював постійну протидію моїм задумам і цілям словом, усно і письмово, а також пасивним супротивом і безглуздою критикою. На думку преси, завжди готової послужити Бісмарку, все, що робилося, було погано. Все вона знаходила смішним, в корені і без розбору критикуючи мою діяльність. Особливо помітно це виразилося під час придбання нами Гельгоlanda” [3, с.33].

Значного резонансу Гельголандсько-Занзібарський договір набув і в англійському парламенті. Депутати неоднозначно поставились до підписання даного договору. При обговоренні питання про стратегічну важливість Гельгоlanda депутати умовно поділилися на два табори, що, в основному, визначалося партійною приналежністю. Більшість лібералів переконувала своїх колег у стратегічній важливості цього острова і, відповідно, в неприпустимості його передачі Німеччині. Так, депутат Ф. Стівенсон побоювався “перетворення острова в морську фортецю, що нагадує Кронштадт [2, с. 2].

Солсбері заявив, що острів, який не має ні порту, ні відкритого рейду, не потрібний Англії. Підтримав британського прем'єра і відомий англійський дослідник африканського континенту В. Камерон: “Те, що ми знайшли в Східній Африці, коштує набагато дорожче, ніж Гельголанд. Цей острів марний для нас: у мирний час у ньому немає потреби, у військовий - він може слугувати фортецею, але це потребує величезних витрат” [2, с. 3]. Англійська правляча верхівка була переконана, що виміняла, за висловом Г. Стенлі, „гудзик у Європі на костюм в Африці [2, с.3].

Сподіваючись схилити Англію до вступу у Троїстий союз, німецький уряд, очолюваний Л. Капріві та підтриманий кайзером Вільгельмом II, пішов на неоднозначний вчинок – підписання Гельголанд-Занзібарської угоди. Проте такі надії німецьких можновладців не виправдались, адже англо-німецька економічна конкуренція лише посилилась, і до кінця 1891 р. перетворилася на фактор

політичної боротьби. Тим більше, що Німецька імперія на цей час значно активізувалася у сфері колоніальної боротьби і почала зазіхати навіть на володіння Великобританії. Втративши внаслідок підписання пакту низку економічно-вигідних територій, імператор наразив на небезпеку здійснення головної своєї мети – реалізацію “світової політики”, яка потребувала підтримки всіх політичних сил [6, с.80].

Створена 1893 р. Пангерманська ліга проголошувала, що зростання сили та енергії Німеччини дають їй право вимагати перегляду існуючого розподілу колоній. Увагу німецьких колонізаторів привертала Південна Африка. Діячі Пангерманської ліги заявляли, що “расова близькість” між ними та бурами дає Німеччині право на захоплення бурських республік – Оранжевої та Трансвааль [7, с.289].

У Німеччині повільно, але неухильно зростало невдоволення політикою Англії, що продовжувала розширювати свої колоніальні володіння. Найгостріша англо-німецька криза виникла навколо Трансвааля, маленької республіки на півдні Африки, в надрах котрої виявилися незліченні багатства дорогоцінного каміння та золота [4, с.63].

Німецькі банкіри на чолі з “Німецьким банком” Сіменса фінансували будівництво залізниці, яка пов’язувала столицю Трансвааля – Преторію – з океаном біля бухти Делагоа, оминаючи англійські володіння. Німецька торгівля в бурських республіках щороку зростала. Правлячі кола Німеччини демонстративно надавали підтримку бурам [7, с.290].

Наприкінці 1893 р. і на початку 1894 р. в німецькій пресі стали помітно посилюватися голоси, які виражали невдоволення політикою Англії, яка, підтримуючи «рівновагу сил» в Європі, продовжувала розширювати свої володіння і вплив в колоніальному світі. В той же час в Німеччині активізувалися вимоги повернутися до інтенсивної колоніальної політики, щоб надолужити час і повернути втрачені можливості.[5, с.86]

Генеральний консул Німеччини в м. Преторія Ф. Герф вже на банкеті німецького клубу з нагоди дня народження кайзера в січні 1895 року в присутності президента Крюгера заявив, що доля Трансвааля для Німецької імперії не байдужа, на що президент відповів: “хоча його маленька країна серед великих держав, як дитина, але якщо велика держава Англія хоче зневажити його країну, то інша велика держава Німеччина цьому зуміє запобігти” [4,с. 64]. Вислів Крюгера призвів до серйозного дипломатичного зіткнення між Лондоном і Берліном. Британський посол в Берліні сер Е. Малет пояснив статс-секретарю німецького відомства закордонних справ А. Маршаллю міжнародно-правовий статус Трансвааля з британської точки зору. Суть її виражалася в тому, що Британія анексувала країну в 1877 р, чотири роки по тому і знову в 1884 р визнано суверенітет республіки, хоча і з обмеженням, що Трансвааль без британського згоди не може укласти союз з іншою державою. Маршалль озлоблено розкритикував дану інтерпретацію і вказав на наміри і антинімецькі висловлювання С. Родса і протестував проти плану Капської колонії примусити Трансвааль до економічного союзу.

Неодноразові заяви англійського уряду, що у випадку з Південною Африкою зачіпаються найважливіші інтереси Британської світової імперії, або не зрозуміли,

бо, можливо, не хотіли зрозуміти в Німеччині. Наступні місяці супроводжувалися зростанням напруженості в англо-німецьких відносинах. У зв'язку з відвідуванням німецьким крейсером “Кондор” Трансвааля кайзер Вільгельм II направив президенту Крюгеру телеграму, відому в історіографії як “перша телеграма Крюгеру”, яка, як зауважив колишній начальник генштабу А. Вальдерзес, в Лондоні була “дуже погано оцінена” [4, с. 64]. У жовтні 1895 року відбулася нова суперечка між Маршаллем і послом Малетом, який залишав Берлін. Під час прощального візиту на Вільгельмштрассе посол заявив, що в цілому в дружніх відносинах між Англією і Німеччиною є лише один чорний пункт, а саме – підтримка бурів в Трансваалі. За його словами, таке становище для Англії нестерпно, і продовження німецького втручання може вести до серйозних ускладнень.

У ці ж дні кайзер був надзвичайно обурений позицією англійського прем'єр-міністра лорда Р.С. Солсбері, який відмовився приєднатися до Троїстого союзу. У стані афекту 24 жовтня 1895 р. у Вільгельма II відбулася розмова з англійським військовим аташе полковником Л. Суейном про англо-німецькі відносини і про середземноморську політику Великобританії. Торкнувшись ситуації в Африці, Вільгельм II обурився заявою Малета, який нібито навіть погрожував Німеччині війною. Спроби Суейна представити висловлювання Малета як непорозуміння, яке потрібно якомога швидше вирішити, кайзер відхилив. Вільгельм ображався на англійську пресу, що критикувала Німеччину і Троїстий союз, а “його багаторічна робота зблизити його імперію з Англією на фундаменті спільних інтересів і взаємної глибокої поваги ... була зруйнована” [4, с. 65]. Кайзер заявив: “з інтересами моєї країни неможливо поєднати всі капризи англійської політики і реагувати на невизначені натяки і загадкові висловлювання англійських державних діячів. Така поведінка Англії змусила мене формально поставити простіше питання з Францією і Росією. Кожна з них має на моєму кордоні приблизно мільйонну армію для вторгнення, в той час як Англія мені ніколи доброго слова не сказала” [4, с.65]. Кайзер закінчив свою бесіду з англійським військовим аташе застереженням: “Англія зі свого цілком ізольованого становища в змозі вийти або беззаперечним виступом на боці Троїстого союзу, або проти нього” [4, с.64-65].

Некомпетентність кайзера Вільгельма II як державного діяча, безсумнівно, сприяла у великій мірі погіршенню англо-німецьких відносин. Відомий своїми пафосними спалахами, нестійкою поведінкою і нестабільним темпераментом, німецький монарх отримав такі прізвиська, як “Вільгельм Раптовий” і “Його імпульсивна величність”. Не викликає заперечень, що “імпульсивність”, яка часто виражала безтактність кайзера, в деяких випадках підтвердила британську недовіру щодо намірів Німеччини [1, с.24].

Одним з проявів його нетактовності, яка створила великий резонанс у Великобританії, прийшов в епізоді “телеграми Крюгеру”. 31 грудня 1895 року в німецьке дипломатичне відомство надійшло повідомлення про вступ в Трансвааль загону під командуванням керівника південно-африканської компанії Джемсона. Генеральний консул Герф повідомляв в Берлін, що президент Крюгер вважає дії Джемсона розривом Лондонської конвенції 1884 року і розраховує на підтримку

Німеччини та Франції. Консул просив захистити німців, їхнє життя і майно. Виступ Джемсона консул назвав “мерзенним розбоєм” [4, С. 66].

Невдала спроба Дж. Чемберлена та прем'єра Капської колонії С.Родса організувати переворот і захопити Трансвааль у грудні 1895 р. викликала різке засудження з боку Німеччини. Кайзер Вільгельм II 3 січня 1896 р. направив президенту Трансвааля Крюгеру вітальну телеграму. Ця телеграма, що висловлювала співчуття бурам і безпосередньо засуджувала англійців, викликала бурю невдоволення у Великій Британії [7, с.290]. У телеграмі Крюгеру, Вільгельм привітав його з успіхом розгрому рейду Джемсона. Публікація цієї розсилки, неминуче зачепила британську чутливу громадську думку, це призвело до “пристрасної денонсації” Кайзера в британській пресі і підвищеної стурбованості англо-німецьким взаєминам [1, с.25].

Наприкінці 1895 р. німецький дипломат Ф. Гольштейн, який після відставки О.Бісмарка визначав зовнішню політику Німецької імперії, розробив план, який мав на меті ізолювати Англію в Європі. Його появі передувала розчарованість невдалою політикою зближення з Англією, і радник змушений був визнати зовнішньополітичне становище Німеччини “Дуже важким”, а “зараз для багатьох людей в Англії ідея прямої угоди з Росією дуже приваблива” [4, с. 68]. Автор проекту, що отримав назву “континентальної ліги”, твердо розраховував на успіх. Для цього, вважав він, слід зацікавленим країнам пообіцяти території, яких вони марно домагалися протягом років. Росії, наприклад, надати Корею, Франції пообіцяти Конго, Австро-Угорщині досить обіцянки Росії не турбувати її на Балканах. Гольштейн не забув і німецькі інтереси, але вважав недоцільним їх передчасне розголошення. Радник в своєму проекті не торкався питання про долю Індії, Персії, Єгипту, будучи впевненим, що доти, доки Англія утримує ці країни, вона буде змушена, якщо не хоче відступити без опору, знову зблизитися з Троїстим союзом. Ледь прикритий намір встановити чільну роль Німеччини на континенті – а це було однією з головних цілей проекту – здійснити не вдалось. Трансваальська криза поставила перед німецькою дипломатією інші проблеми, але вона ж продемонструвала як дефіцит дипломатичного мистецтва німецьких лідерів, так і гостроту наростаючого англо-німецького антагонізму [4, с.68-69].

Отже, наприкінці – на початку ХХ ст., в міжнародній політиці розпочинається англійсько-німецьке протистояння. Відносини між Великою Британією та Німеччиною почали погіршуватися після того, як Бісмарк у 1890 р. пішов у відставку, а його наступники на посаді канцлера почали відверто віддавати перевагу не європейській, а “світовій політиці”. Статс-секретар зарубіжних справ Б. фон Бюлов у 1897 р. заявив про домагання Німеччини, яка немовби обмежена у своїх правах, на “місце під сонцем”. Офіційно німецька “світова політика” зводилася до того, щоб підняти Німецьку імперію від рівня провідної континентальної держави в Європі до становища світової держави, рівноправної з Великою Британією за рівнем морського флоту та кількістю колоній. Але це було лише прикриттям прагнення німецьких правлячих кіл до світового володарювання, що набуло особливо гострого характеру у всеосяжному суперництві між Британською та Німецькою імперіями.

Список використаних джерел та літератури.

1. Wai-Meng Siak S. Germanophilism in Britan: non-governmental elites and the limits to Anglo-German antagonism, 1905-1914/ S. Wai-Meng Siak – London., ProQuest, – 2014. – 370 p.
2. *Валюх Л.* Гельголандсько-Занзібарський договір (1890 р.): політична оцінка в Англії // *Л.Валюх // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету – Випуск 15, – 2009.*
3. Вильгельм Гогенцолерн Мемуари / предисловіе П. П. Щеголева – Петроград., 1-я Типо-літографія “Транспечати” НКПС шимени т. Дзержинского , – 1923. – 167 с.
4. Гостенков А.В, Трансваальський кризис и Вильгельм П. /А.В.Гостенков // *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина – №3,– Т.4, –2012 г. – С. 63-71.*
5. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX в. / А. С. Ерусалимский. – Москва : Издательство Академии Наук СССР, – 1951. – 611с.
6. Личко С. О Колоніальна політика Вільгельма II: Гельголандсько – Занзібарський договір 1890 р. / С.О. Личко // *Вісник ЛНУ імені Т.Г. Шевченка – №6 (241), Ч.2, – 2012 р. – С. 75-82.*
7. *Нова історія країн Європи та США. 1870-1918 роки : підручник / Б. М. Гончар, Н. Д. Городня. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 413 с.*

The article deals with the problems of international relations of England and Germany in the last decade of the nineteenth century. We found exacerbated Anglo-German relations. Specified colonial contradiction of two states, solutions to conflicts. Showing political attitude of states to one another.

Keywords: *English Empire, Salisbury, the German Empire, Kaiser Wilhelm, Colony, Helholand, Zanzibar Transvaal, South Africa.*

УДК 94:338.124.4(519.3)“1997/1998”

Д. Крисяк, магістрантка

Науковий керівник: Степанков В. С., д.і.н., професор

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА 1997-1998 РР. В РЕСПУБЛІЦІ КОРЕЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

У статті висвітлено причини фінансово-економічної кризи, проведення урядом програми реформ для стабілізації економічного становища і вихід країни з неї.

Ключові слова: *Республіка Корея, фінансово-економічна криза, ВВП, МВФ, Кім Де Чжун, ОЕСР, реформа, чеболь, венчурна компанія.*

Протягом трьох останніх десятиліть країнами Південної та Східної Азії було продемонстровано так зване «Економічне диво», результатом якого було їх виокремлення у групу «Нових індустріальних країн». «Економічне диво» стало результатом наполегливої та складної роботи усього суспільства кожної з цих країн, які можуть послужити прикладом для будь-якого іншого народу. В тому числі мова йде про Південну Корею. Їй вдалося пережити раптову й важку економічну кризу 1997-1998 рр., знайти вихід із неї шляхом докорінних економічних реформ, виправити глибоко вкорінені недоліки господарського життя. На жаль, і у вітчизняній, і у зарубіжній історіографії ця криза та її подолання висвітлена недостатньо. Її дослідження, в той же час, дозволить одержати цінний досвід для економіки будь-якої країни світу, у тому числі й України, що переживає кризу від перших років незалежності.

Відповідно, основною метою даної роботи є характеристика фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр. в Республіці Корея.

В кінці 90-х рр. Південна Корея, після довгих років безперервного економічного росту, вступила у смугу економічної кризи. Для більшості аналітиків вона виявилася абсолютно несподіваною, бо макроекономічні показники країни перед кризою в цілому залишалися позитивними. Темпи зростання ВВП в 1994-1996 рр. склали в середньому 8%, в 1997 р. 5%. Інфляція була цілком помірною, в межах 5-6%. Борг держави – один з найнижчих в країнах-учасниць Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР). Трохи завищений, як виявилось згодом, був курс національної валюти – вона, однак, знову ж таки, не дуже сильно [4, с. 15]. У жовтні 1997 р. у річному звіті МВФ зазначалося: «Розпорядники фонду вітають макроекономічні досягнення Кореї, які продовжують вражати і дають дуже високу оцінку владі за їх прекрасні результати у фінансовій області» [3, с. 47]. Ні найменшого натяку на тривожні тенденції. І, вибухнувши восени 1997 р. криза в Азії стала тому прямим підтвердженням [15, с. 78].

Причини кризи, як стверджує відомий дослідник з даної проблеми Б. Рубцов, носили монетарний характер – «завищений валютний курс, надмірна короткострокова заборгованість та неможливість її рефінансування, різке скорочення золотовалютних резервів і тому подібне». Однак це, за словами дослідника, лише на перший погляд, в той час як «в основі лежали більш глибокі структурні фактори» [14, с. 4].

Криза в Південній Кореї виявилася кризою перевиробництва. Перенакопичення капіталу в промисловості пояснювалося особливостями промислового розвитку та діяльності чеболів. В результаті того, що їх діяльність була розподілена по цілій низці галузей, як правило, не пов'язаних (наприклад, Samsung намагалися розпочати виробництво автомобілів), відбулось утворення надлишкових потужностей, що також позначилося на рентабельності корейських чеболів [18, с. 73-74]. Десятиліттями вони намагалися охопити якомога більше сегментів ринку і тому, як правило, без докладного аналізу наслідків, розширювали свою безпосередню участь в найбільш різноманітних галузях економіки [6, с. 2]. З другої половини 80-х країна почала втрачати одну зі своїх найголовніших переваг – дешевизну робочої сили. Демократизація суспільного життя та ріст страйкового руху змусили підприємців піднімати заробітну плату. Внаслідок цього її ріст збільшувався, а продуктивність праці зменшувалася. Витрати виробництва зростали й через підвищення цін на імпортні компоненти матеріально-технічного забезпечення, особливо енергоресурсів, ввіз яких збільшувався з року в рік [11, с. 109].

Фінансова система хоча й реформувалась з початку 90-х рр., на 1997 р. все ж залишалась невідповідною вимогам глобалізації та відкритості і, як наслідок, банки були недостатньо капіталізовані, мали низьку норму прибутку. Зовнішнє фінансування довгий час було вкрай обмеженим, а подальша лібералізація торкнулась насамперед короткострокових капіталів при збереженні обмежень на прямі інвестиції та довгострокові займи. Як наслідок, відбувся різкий ріст частки короткострокової заборгованості в загальній заборгованості – до 54% на вересень 1997 р., або 98 млрд. дол. [12, с. 16; 13, с. 20].

Чималу роль зіграла переконаність корейців у тому, що уряд не дасть збанкрутувати крупним банкам або чеболям. Жоден з їх трьох десятків раніше не зазнавав фінансового краху. Склалося уявлення, що вони «занадто великі, аби збанкрутувати», що призвело до невинувато високого рівня фінансових запозичень. Крім того, держава, навіть попри приватизаційні процеси середини 80-х, займала сильні позиції завдяки системі призначення вищого менеджменту та повністю державним банкам [8, с. 40-41; 14, с. 7]. Приймаючи рішення про надання кредитів, фінансові установи керувалися, як правило, не розрахунками ефективності проекту, а вказівками державних органів, при цьому опирались на систему взаємних гарантій у рамках чеболів. Як наслідок, відбулось надмірне кредитування без урахування ефективності кредитів. У 90-х рр. кредити приватному сектору росли на 20% на рік [17, с. 98-99].

Слабкою залишалась банківська система та непрозорість корпоративного сектору. Тісний зв'язок держави та чеболів сприяв економічному зростанню у попередні десятиліття, однак надалі це призвело до того, що державні чиновники виявились занадто сильно зв'язаними з бізнесом й запліщували очі на неефективне використання коштів та пільг. С. Сусліна наводить цікавий термін «блатний капіталізм», який повною мірою характеризує ці відносини [18, с. 74]. Широко розповсюдженою залишалась бюрократизація. Корейський уряд використовував фінансові структури для «добровільно-примусової», за висловом І. Гладкова, підтримки галузей виробництва, що були визначені як пріоритетні [6, с. 2]. Проте уже у 80-х стали виразно проявились дефекти цієї системи. Надмірне втручання держави у фінансову сферу та експортно-імпортні операції заважало створенню конкурентоздатного середовища, що призвело до засилля монополій [15, с. 81; 13, с. 24]. Значний ріст доходів населення визначив ріст витрат на споживацькі товари, зокрема й на ті, що були ввезені з-за кордону. Це, поряд із наявністю сильної національної валюти вони, та скасуванням обмежень на імпорт, призвело до погіршення платіжного балансу країни [6, с. 2].

Нарешті, на 90-і рр. припав черговий циклічний спад корейської промисловості. У 1992-1997 рр. середньорічний темп росту її ВВП знизився з 10,6 % до 6,6 %, а зростання промислового виробництва – з 10 % до 7,7 %. Настільки значне зниження темпів зростання ВВП, а також промислового виробництва обумовилося політикою під гаслом «економічного зростання за будь-яку ціну» без урахування стану і перспектив внутрішнього і зовнішнього ринку [1].

Далі, до кінця 1997 р., різко загострилася проблема зовнішньої заборгованості, коли іноземний борг досяг 154,4 млрд. дол., що перевищувало сумарний зовнішній борг країн Південно-Східної Азії, охоплених тоді ж кризою. Особлива гострота цієї проблеми виникла через те, що 55% заборгованостей складала собою короткострокові кредити, що підлягали погашенню в терміни менше одного року. У міру того як фінансова криза в країнах Південно-Східної Азії стала набирати силу, з Республіки Корея почалася втеча капіталу, кредитори зажадали негайної сплати боргів, стрімко знецінювалася національна валюта – вона. Уряд вживав певні заходи для стабілізації валюти, але вони виявились марними, а валютні резерви були практично вичерпані. Стурбовані іноземні кредитори економічною і політичною ситуацією в країні, відмовили в наданні

нових кредитів корпораціям Південної Кореї і в продовженні термінів виплат за попередніми запозиченнями [20, с. 102; 21, с. 57].

Справжній стан південнокорейської економіки образно змальовував один з місцевих журналістів «Корея Фокус»: «В даний час (грудень 1997 р.) економіка Південної Кореї страждає хронічним діабетом (дефіцит балансу зовнішньоторговельних операцій), гіпертонією (роздуті ціни), а також ожирінням (фіктивні підприємства). Тому економіка повинна сісти на дієту (зниження темпів зростання), схуднути (урізати витрати), щоб позбутися від своїх болячок». [3, с. 49].

Слід відзначити, що всі ознаки хвороб, які були перераховані вище, досить чітко позначилися ще в 1996 р. Так, наприклад, дефіцит балансу зовнішньоторговельних операцій досяг тоді рекордної позначки (близько 24 млрд. дол.); різко знизилися ціни на експортну продукцію, особливо на електроніку та автомашини, виробли чорної металургії та текстиль. Одночасно з цим відбулося збільшення цін на імпорتنі товари. Країна стояла на межі фінансового краху [15, с. 85].

В таких умовах в кінці 1997 р. уряд був змушений звернутися по допомогу до Міжнародного Валютного Фонду (далі – МВФ). Угода між ним і Республікою Корея була підписана 3 грудня 1997 р. Вона передбачала надання країні позики сумою в 58 млрд. дол. Головними донорами стали МВФ (21,5 млрд. дол.), Всесвітній банк (10 млрд. дол.), Азійський банк розвитку (4 млрд. дол.). Обіцяли також виділити кредити й 13 індустріально розвинутих країн (членів МВФ), серед яких найбільшу суму мали надати Японія (10 млрд. дол.) та США (5 млрд. дол.) [4, с. 21; 23, с. 381].

Основні вимоги МВФ щодо економічної політики Сеула зводилися до наступного:

- 1) зниження темпів зростання економіки в 1998 р. до 2-2,5 %;
- 2) повний відхід від раніше практикованої системи державного регулювання, тобто відмова від усілякого прямого втручання держави в економічне життя країни, починаючи від безпосереднього інвестування і закінчуючи політикою надання пільгових субсидій, і надання преференцій для пріоритетних галузей і підприємств. Замість цього ставили вимогу про необхідність забезпечення повної свободи приватному підприємництву та сприяння створенню для всіх рівних умов (свобода конкуренції);
- 3) швидкого проведення структурних реформ, що стосувалися її фінансового ринку, оздоровлення банківської системи, зміни фінансово-економічного статусу фінансово-промислових груп чеболів і їх профільної спеціалізації, підвищення ефективності і модернізації системи управління ними;
- 4) продовження реалізації програми лібералізації зовнішньої торгівлі і фінансового ринку з урахуванням повноправної участі в СОТ і ОЕСР;
- 5) проведення реформи ринку праці, головною метою якої було забезпечення його гнучкості і рухливості на протигагу пануючій системі довічного найму [5, с. 7-8; 18, с. 72].

До Сеула направилися група експертів МВФ, яка стежила за виконанням вимог, працюючи на постійній основі. Уряд змушений прийняти всі умови МВФ, хоча склалася думка в південнокорейському суспільстві, що вони та вимоги інших

іноземних кредиторів є надто принизливі для країни. До того ж вони були спрямовані на зниження ступеня захищеності внутрішнього ринку Республіки Корея. Висловлювалося також припущення, що США та інші розвинені країни вирішили за допомогою МВФ «розправитися» з конкурентом. Прийшовши до влади в грудні 1997 р., лідер опозиції Кім Де Чжун, формулюючи основні цілі нової господарської стратегії, визначив як пріоритетне завдання – створення ліберальної економічної моделі, орієнтованої в першу чергу на задоволення інтересів середнього та малого бізнесу. Економічна програма його адміністрації передбачала структурні реформи в промисловості, прискорення лібералізації фінансового ринку [20, с. 101-102]. До речі, аналізуючи ситуацію, експерти МВФ припускали, що країна зможе погасити свій борг фонду (21,5 млрд. дол.) до 2006 р. У міру надходження перших траншів позик МВФ курс вони поступово став підвищуватися і до кінця березня 1998 р. стабілізувався на позначці 1300-1400 вон / дол. [15, с. 86].

У 1998 р. урядом країни була розроблена програма реформ, яка 4 складові частини: реформа фінансового сектора, реформування корпоративного та державного секторів і зміна системи соціального страхування та забезпечення [5, с. 8].

Реформування та реструктуризація фінансового сектору стали центральним елементом реформ. 1 квітня 1998 р. було створено Комісію з нагляду за фінансовим сектором (FSC), 1 січня 1999 р. – її виконавчий орган, Службу нагляду за фінансовим сектором (FSS), що зосередили контроль над усіма фінансовими закладами. Першою фазою реструктуризації стало відновлення стабільності фінансової системи шляхом закриття нежиттєздатних фінансових закладів та скорочення частки проблемних боргів, другою – підвищення конкурентоздатності фінансового сектору на базі лібералізації. На кінець 2000 р. зникла 531 нежиттєздатна фінансова установа. Так, Korea First Bank було націоналізовано, а його контрольний пакет акцій згодом продано американському консорціуму New Bridge Capital. В той же час, спроба продати Seoul Bank зазнала невдачі, що викликало потребу додаткової реструктуризації – з 2001 р. переговори про продаж банку було поновлено [14, с. 9-12; 2, с. 160-161]. Реформи банківського сектору також передбачали злиття фінансово стійких банків з більш слабкими, або ж поглинання останніх першими, з метою сформувати на 2000 р. три або чотири банки світового рівня [5, с. 19; 12, с. 15-16]. Як наслідок, було закрито десять банків, два (в тому числі згаданий Korea First Bank) тимчасово націоналізовано, п'ять – поглинуто [4, с. 100].

Реформи корпоративного сектору включали поліпшення системи корпоративного управління, посилення конкуренції, насамперед за рахунок доступу іноземного капіталу, підвищення ефективності виробництва. З цією метою було створено Корейський центр інвестиційних послуг, що дозволило усунути чимало бюрократичних перешкод. Поступово згортається програма диверсифікації імпорту, скасовується чимало експортних субсидій, імпортні процедури спрощувалися [6, с. 6-7]. Залучення іноземних інвесторів, капітал іноземних банків мало на меті сприяти укріпленню інфраструктури фінансового ринку та залученню нових технологій й посиленню конкуренції [7, с. 9].

У лютому 1998 р. до Комерційного кодексу та Закону про цінні папери та біржі було вносилися поправки, що розширили права міноритарних акціонерів. З 2000 р. додатково до річних та піврічних звітів корпорації мали надавати й кварталні звіти не пізніше 45 днів після завершення кварталу, штраф за неправильні відомості з квітня 1999 р. був встановлений на рівні 500 млн. вон. Приймалися норми, що забороняли угоди за штучними цінами всередині чеболів, що потребувало змін у Законі про чесну торгівлю. Заборонялася практика перехресних платіжних гарантій між фірмами, що входили до складу одного чеболя [13, с. 17].

Було також змінено законодавство з метою пришвидшити закриття неплатоспроможних фірм. Для ліквідації надлишкових потужностей 5 найбільших чеболів (Hyundai, Samsung, Daewoo, SK, LG) досягли домовленості про обмін чи об'єднання 17 компаній в рамках одного чеболя, або ж їх ліквідації. В цілому, 30 найбільших чеболів до червня 1999 р. так чи інакше ліквідували 484 фірми (Hyundai скоротили кількість філіалів з 62 до 35, Samsung – до 45, LG продав 5 з 48 компаній) [17, с. 102; 14, 17-19]. Ці домовленості стали відомі як «Велика угода» («Big Deal») й полягали у реформуванні найбільших чеболів з метою відокремити від них «непрофільні» філіали та зосередити чеболів на найбільш важливих напрямках економіки. Вона, проте, не пройшла бездоганно: так, наприклад, у грудні 1998 р. Samsung та Daewoo не змогли досягти домовленості щодо заводу Samsung Motors в м. Пусан [5, с. 16].

Кращою була ситуація для компаній, що не входили до чеболів – в 1998 р., як зазначав Б. Рубцов, спостерігався «бум малих і середніх венчурних компаній» (фінансові організації, які спеціалізуються на інвестиціях у власний капітал компаній і в інші види довгострокового фінансування підприємств), а на 2000 р. на них приходилось 30 млн. дол. експорту. Для посилення конкуренції всередині країни було повністю знято обмеження на іноземні інвестиції [14, с. 17-19]. Щодо системи соціального страхування та забезпечення, то в рамках реформ було скасовано, систему пожиттєвого найму і надано підприємцям право звільняти робітників і службовців на свій розсуд. В результаті армія безробітних збільшилася за рік до 2 млн. осіб, що склало близько 7 % економічно активного населення, тоді як раніше цей показник не перевищував 2-2,5 %. Але зі скороченням числа постійних працівників, водночас виросло число задіяних на тимчасових роботах. Також було розповсюджено на всіх працівників виплату пенсій в разі втрати працездатності на виробництві [11, с. 115-116]. З метою вирішити проблеми безробітних, корейський уряд приділив увагу створенню програм громадських робіт, системи курсів з навчання новим професіям, зокрема підтримки громадян, які висловили бажання працювати фермером [19, с. 118].

Система соціального страхування, введена в 1995 р., була розширена та реформована – з жовтня 1998 р. вона розповсюджується на всіх працівників (спочатку – на підприємства, де працювало понад 30 осіб), розміри платежів виросли з 79 до 470 млн. вон. Різко скоротилося і особисте споживання: протягом 1998 р. воно зменшилось на 28 %. Це було найбільшим зниженням серед азійських країн, охоплених кризою [14, с. 20-21].

У 2000 р Південна Корея остаточно стала на шлях успішного подолання своєї фінансово-економічної кризи. Про це свідчили багато показників її стабільного

економічного розвитку. По-перше, намітилося різке збільшення темпів зростання ВВП з мінусового в 1998 р. (-6,7 %) до 10,7 % в 1999 р. і оціночно 8-9 % у 2000 р. [1; 15, с. 91].

По-друге, помітно стабілізувалося фінансове становище. У міру поліпшення зовнішньоекономічної діяльності та зростання позитивного сальдо платіжного балансу, а також активізації припливу іноземного капіталу різко зросли валютні резерви країни. Південна Корея знову стала кредитоспроможною. Позитивне сальдо її торгового балансу в 1999 р. склало 24,5 млрд. дол. І за перше півріччя 2000 р. – 4,4 млрд. дол. Прямі іноземні інвестиції, залучені в економіку республіки, збільшилися з 7 млрд. дол. В кризовому 1997 р. до 15,5 млрд. в 1999 р. і 15,7 млрд. дол. в 2000 р. По-третє, рівень безробіття знизився з 6,8 % до 3,6 % у 2000 р. По-четверте, фінансова система зазнала процедур і очищення від некредитоспроможних, слабких і неефективно функціонуючих банківських та інших структур [16, с. 76].

Отже, причинами економічної кризи у Кореї в 1997-1998 рр. стали занадто високі темпи розвитку її промисловості та фінансової системи, що призвели до кризи перевиробництва, поряд із значними структурними недоліками її економічної системи, всеохоплюючою діяльністю чеболів, хибним уявленням про надійність корейських банків, що склалася у суспільстві та фінансових колах. Вихід із економічної кризи вдалось знайти завдяки ліквідації або об'єднанню чеболів, реорганізації банкової системи, оздоровленню економіки шляхом її відкриття для іноземного капіталу.

Список використаних джерел і літератури

1. Bank of Korea [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.bok.or.kr/main/korMain.action>.
2. Chung Un-chan Genuine financial reforms / Un-chan Chung // Korea Focus. – 1997. – Vol. 5. – № 4. – P. 159-164.
3. Lee Jae-yed Korean economy under IMF management / Jae-yed Lee // Korea Focus. – 1997. – Vol. 5. – № 6. – P. 47-53.
4. Lee Kyu-Sung The Korean Financial Crisis of 1997: onset, turnaround, and thereafter / Kyu-Sung Lee. – Washington: The World Bank and the Korea Development Institute, 2011. – 450 p.
5. Андрианов В. Д. Финансово-экономический кризис в Республике Корея и меры правительства по его преодолению / В. Д. Андрианов // Россия и Корея на пороге нового столетия. – Москва : ИДВ РАН, 1999. – С. 5-20.
6. Гладков И. С. Сеул в фокусе экономической жизни страны / И. С. Гладков // Азия и Африка сегодня. – 1999. – № 10. – С. 26-28.
7. Ким Г. Н. Республика Корея / Г. Н. Ким. – Алматы: Дайк-пресс, 2010. – 589 с.
8. Мансуров А. Ю. Финансово-промышленные группы в экономике Южной Кореи / А. Ю. Мансуров, В. В. Михеев // Проблемы Дальнего Востока. – 1988. – № 4. – С. 39-53.
9. Михеев В. В. Финансовый кризис в Азии и его экономические и политические последствия / В. В. Михеев // Проблемы Дальнего Востока. – 1998. – № 2. – С. 64-74.
10. Михеев В. В. Финансовый кризис в Азии и его экономические и политические последствия (окончание) / В. В. Михеев // Проблемы Дальнего Востока. – 1998. – № 3. – С. 46-55.
11. Пак В. Г. Рынок труда Республики Корея после финансово-экономического кризиса 1997 - 1998 гг. / В. Г. Пак // Корейский полуостров и вызовы XXI века. — Москва : ИДВ РАН, 2003. С. 109-117
12. Пак В. Г. О некоторых чертах банковской системы в РК. / В. Г. Пак // Корея: взгляд из России. – Москва : ИДВ РАН, 2000. – С. 213-220.
13. Полехин А. С. Влияние кризиса 1997 года на экономику Республики Корея и ее конкурентоспособность на внешнем рынке / А. С. Полехин. – Москва : МГУ–ТЭИС, 2000. – 70 с.

14. Рубцов Б. Б. Реформа финансового сектора Республики Корея: опыт преодоления кризиса / Б. Рубцов // Рынок ценных бумаг. – 2002. – № 11. – С. 1-24.
15. Сеницын Б. В. Финансово-экономический кризис в Республике Корея / Б. В. Сеницын // Корея на рубеже веков. – Москва : Институт Востоковедения РАН, 2002. – С. 78-92.
16. Суслина С. К. Государственное регулирование экономики: опыт Республики Корея / С. К. Суслина // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 4. – С. 33-38.
17. Суслина С. К. Южнокорейский опыт реформирования финансово-промышленных групп / С. К. Суслина // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. – № 3. – С. 98-103.
18. Суслина С. С. Государственное регулирование экономики Республики Корея на современной стадии развития / С. С. Суслина // Корея на рубеже веков. – Москва : Институт Востоковедения РАН, 2002. – С. 51-77.
19. Суслина С. С. Уроки и последствия финансового кризиса для экономики Республики Корея / С. С. Суслина // Проблемы Корейского полуострова и интересы России. — Москва : ИДВ РАН, 1998. – С. 114–120.
20. Суслина С. С. Экономика Республики Корея: новые перспективы и вызовы / С. С. Суслина // Россия и Корея в меняющемся мировом порядке. – Москва : ИДВ РАН, 2003. – С. 101-105.
21. Суслина С. С. Экономическая политика Республики Корея после финансового кризиса 1997 г. / С. С. Суслина // Энергия: экономика, техника, экология. – 2008. – №1. – С. 56-60.
22. Суслина С. С. Южнокорейский вариант выхода из финансово-экономического кризиса: уроки для России / С. С. Суслина // Россия и Корея на пороге нового столетия: материалы III-ей научной конференции. – Москва : ИДВ РАН, 1999. – С. 126-133.
23. Торкунов А. В. Корейский полуостров. Метаморфозы послевоенной истории / А. В. Торкунов, В. И. Денисов, В. Ф. Ли. – Москва : ОЛМА Медиа групп, 2008. – 541 с.

The article shows the reason of the financial and economic crisis, leading the reforms by government for stabilizing the economy and getting out of crisis.

Keywords: South Korea, financial crisis, GDP, IMF, Kim Dae-jung, OECD, reform, chaebol, venture company.

УДК: 94 (477.44-25) «1918/1920»

О.Кушнірова, студентка 4 курсу
Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор

МІСТО ВІННИЦЯ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ І ВІЙСЬКОВИЙ АСПЕКТИ (1918-1920 РР.)

У статті висвітлюється державно-політичне життя УНР, яке протікало в 1918-1920 рр., вплив на становище міської громади військового чинника.

Ключові слова: *Вінниця, українська влада, військові, революція.*

Дослідження подій Української революції початку ХХ ст. вимагає висвітлення державно-політичних та військових аспектів в регіонах, і окремих, зокрема, тих, що були під контролем української влади. Одним із таких центрів було місто Вінниця.

Окремі аспекти Української революції та ролі в ньому Вінниччини висвітлювали В і О. Воловики, К. Завальнюк, О. В. Логінов, Л.І. Семенко, А. Малигін, І.Рибак, М.Станович, В. Стецюк, Я. Тинченко та інші науковці.

Про діяльність Директорії під час її перебування у Вінниці свідчить матеріал статті А. Лисого та О. Лойко. Автори наголошують, що діячі Директорії, перебуваючи у Вінниці, займалися не лише політичним і воєнним життям. Поруч з

налагодженням контактів з партіями та громадськими організаціями вони турбувалися і про національно-культурне відродження України.

Водночас, наукова важливість теми та її недостатньо висвітлені аспекти зумовило постановку мети статті - розкрити державно-політичний і військовий аспекти життя міста Вінниця.

У 1918-1920 рр. коли воно не раз ставало центром прийняття загальноукраїнських рішень, 29 квітня 1918 р. один із лідерів українських консерваторів Павло Скоропадський здійснив так званий державний переворот та проголосив себе гетьманом. Він в той же час мотивував свої дії певною необхідністю стабілізації усіх сфер життя України шляхом створення дієздатної влади, відновлення правопорядку, ринкових відносин, підтримки розвитку культури усіх національностей країни.

Слід відмітити, що аналіз внутрішньополітичної роботи Директорії як правлячої в Україні сили слід розпочинати не із моменту падіння Києва, а із періоду переходу стратегічної ініціативи на бік повстанців, тобто із початку грудня 1918 р. Саме в цей час в середовищі Директорії, що від початку не була єдиною, посилювався розкол на дві фракції. Три її члени: В. Винниченко, Ф. Швець та О. Андрієвський перебували у Вінниці; їх «соратники» - С. Петлюра та А. Макаренко – у Козятині, де Головний Отаман розташував свою ставку [4]. Тому, навіть таке розміщення вказувало на початок відкритого протистояння в боротьбі за владу двох основних гравців – В. Винниченка, який все ж таки намагався зміцнити власні позиції як Голова Директорії, та С. Петлюри, що презентував себе головнокомандувачем усіх збройних сил та відкрито претендував на посаду військового диктатора. І кожен з них використовував усі доступні йому методи не лише для укріплення власного становища в уряді і країні, але і для приниження власного опонента.

Посилаючись на свій авторитет як глави Директорії, В. Винниченко запропонував свій проект ліквідації збройних сил УНР, яких демократична республіка нібито не потребує. З його аргументації виходило, що саме армія, незважаючи на свою національну приналежність до українства, лишається основним контрреволюційним елементом. Керівництво армії, більшість з яких не мала достатнього політичного розуміння ситуації, походила з колишніх царських та гетьманських офіцерів, що лише розкладали її революційну сутність, відштовхували не лише солдат, а й місцеве населення від Директорії. В. Винниченко відкрито наголошував, що саме у Вінниці він прагнув розпочати організацію «революційної і соціалістичної армії», без якої ніякі гасла і декрети Директорії не могли бути здійсненими.

Він запропонував реорганізувати «старшинські» школи, до яких мали приймати виключно політично свідомих робітників і селян. В армії ввести інститут політичних комісарів, а всіх діючих офіцерів до часу випуску нової військової еліти перевести в унтер-офіцери [2, с.185-186]. За цим проектом, викладеним в тому числі і у мемуарах, ми наочно бачимо спробу максимально політизувати армію, перевівши її з під керівництва кадрових військовиків (до яких зараховував себе і С. Петлюра) під пряму владу представників політичних сил в особі комісарів. Кінцевою метою цього проекту було позбавлення С. Петлюри можливостей впроваджувати будь-які власні ініціативи через армію [4].

Однак на засіданні Директорії більшість підтримала С. Петлюру у його неприйнятті «більшовизму», що викликало досить бурхливу реакцію самого Винниченка. Сам же В. Винниченко пояснив позицію своїх опонентів в характерному для себе руслі, звинувативши їх у «хуторянстві» та «обивательстві». На його думку вони були нездатні оцінити необхідності «більшовизації» національної революції, приховуючи під цим свою неспроможність реально оцінювати існуючі в Україні реалії [2,с.136-137].

Директорія в цей час перебувала у Вінниці, і займалася поточною роботою. Вона полягала в безконечних засіданнях для вирішення протиріч між партіями, та навіть не починала організаційну діяльність на місцях, хоча гетьманська адміністрація скрізь виганялася повстанцями, і необхідно було дати їй заміну. Єдиним результатом роботи по створенню державного апарату влади стало формування у Вінниці Тимчасової Ради Завідуючих державними справами. Цей орган, сформований як аналог Кабінету Міністрів, не мав чітко визначених прав і обов'язків, по суті з дієвого механізму, яким він мав стати, перетворився на дорадчий орган Директорії. Навіть призначені за його рішенням представники Директорії по губерніям мали звітуватися напряду Директорії, оминаючи цей комітет. З виїздом із Вінниці Тимчасова Рада Завідуючих державними справами припинила свою діяльність[2,с.192-193].

Так, 7 травня Вінницька міська дума своєю постановою засудила гетьманський переворот. Однак, з іншого боку, 12 травня в Вінниці підтримку владі висловив з'їзд Губернського союзу земельних власників. Та все ж до масових виступів проти нової влади не дійшло, адже гарантом її функціонування виступали окупаційні війська Німеччини і Австро-Угорщини. Зокрема, на Поділлі був розташований 25-й корпус австро-угорських військ із штабом в Жмеринці.

Згідно із гетьманською адміністративною реформою посади голів місцевих територіальних одиниць – губерній та повітів – обіймали відповідні старости. Проте формування складу повітового старостату на Вінниччині відбувалося із певними ускладненнями. Адже від посади Вінницького повітового старости відмовився П. Ренненкампф (голова Вінницької земської повітової управи, який був обраний у головний комітет кадетського з'їзду від Подільської губернії) та старший лікар інфекційного відділення Жмеринської лікарні А. Левченко. І вже 29 травня 1918 р. згідно наказу міністра внутрішніх справ Вінницьким повітовим старостою був призначений П. Гусаков, який 8 червня вступив на посаду. Цей діяч виступав проти ідей «народовладдя та виборного начала», не приховував власних проросійських симпатій й українофобії [10, с. 9].

У червні було створено Державну варту, що безпосередньо підпорядковано міністерству внутрішніх справ. В Вінниці варту очолив колишній поліцмейстер С. А. Мончинський, в Вінницькому повіті – колишній ісправник Є. І. Вітович. У органах Державної варті Вінницького повіту працювало 619 осіб, Вінниці – 245 осіб. Державна варта виконувала функції кримінальної та політичної поліції.

Гетьманська влада зустрічала опір широкого спектру політичних сил у Україні – від російських монархістів до більшовиків. Ще в березні 1918 р. на Поділлі виникла російська монархічна організація «Общество Красной точки», яка складалася переважно із офіцерів царської армії, що виступали проти Української держави і австро-угорських та німецьких військ. Центр організації знаходився у

Вінниці. Товариство прагнуло створити бойові загони під керівництвом досвідчених офіцерів із метою вигнати за межі Подільської губернії польських легіонів, розстрілу всіх ватажків українського руху («зрадників Росії»), роззброєння євреїв і конфіскації їхнього майна, передачі конфіскованої зброї і майна сільським комітетам для рівномірного розподілу серед місцевого населення. До російських монархістів різко негативно ставилась влада УНР, а згодом – гетьманська адміністрація. Зрештою владі вдалося не допустити поширення діяльності даної організації.

Більшовицький Всеукраїнський центральний військовий революційний комітет готував в серпні збройне повстання проти гетьмана і його союзників. Однак, під час масових арештів в середині серпня в Вінниці й інших містах Поділля були затримані, зокрема, керівник більшовиків губернії О. Снегов, керівник повстанських загонів в Вінниці Я. Тимошук та ін. Незважаючи на арешти, уже в вересні 1918 р. більшовики посилювали свою активність, здійснювали антиурядову агітацію й створювали підпільні загони [5, с. 134].

Так, 2 лютого 1919 року Директорія евакуювалася до Вінниці, а 6 лютого радянські війська здобули Київ [7, с.201]. А вже 6 березня 1919 р. під натиском більшовицьких сил Директорія переїхала з Вінниці до Проскурова. 6 грудня 1919 р. українське військо на чолі із М.Омеляновичем-Павленком вирушило в п'ятимісячний зимовий похід. Уряд зміг виділити на його здійснення лише 2 млн. крб., а сам голова уряду подорожував в супроводі лише одного колишнього українського козака до Вінниці, а звідти до Липівця. Згодом частина уряду зустрілася у Літині й лише у лютому 1920 р. І.Мазепа прибув до Кам'янця-Подільського.

У середині травня 1920 р. до Вінниці почали прибувати урядовці, відомі партійні та громадські діячі. І хоча міністерства працювали, урядове життя було зовсім не безхмарним. Після укладання договору і конвенції з Польщею без відома Ради Народних Міністрів та її керівництва, уряд на чолі з прем'єром І. Мазепою пішов у відставку.

Частими і тривалими у Вінниці були зустрічі С. Петлюри із представниками уряду, що пішов у відставку, але виконував певні функції, а також місцевого самоврядування, бо якраз у травні 1920 р. в містах Подільської губернії свою діяльність відновили земства, що були розпущені після окупації краю денікінцями [16, с.370].

Про важке становище, зокрема, Вінницького самоврядного органу повідомлялось у місцевій пресі: «Кошторису на поточний рік складено не було; чергових зборів не відбулося; повітова управа досі немає ніяких вказівок і директив у напрямку подальшого ведення народного господарства і його розмірів; на 1-е квітня за населенням рахувалося недоплатою останніх років більш 7 млн. крб.; зараз ніяких платежів не поступає і на 1-е травня, в момент відновлення діяльності земства після відходу більшовиків, в розпорядженні повітової управи не було жодного шага грошей у буквальному розумінні цього слова» [3, с.10].

Окремі керівники УНР виношували думку про проведення земської реформи. До її розробки залучались і представники Вінницького земства. 15 травня в народній управі відбулась нарада, на якій було запропоновано проект

створення нових органів самоврядування, до відання яких мали перейти земельні та лісові справи, військова повинність, міліція тощо.

Водночас у подільській пресі почастишали матеріали, де висловлюються думки про те, якою повинна бути влада, як треба діяти, що захищати. «Влада повинна бути одноликою, в якій би всі однаково думали, вірили і робили, – відзначала газета «Наш шлях». – Влада повинна бути тверда, смілива, рішуча й уперта, а м'якості, сентиментальності й нерішучості не повинно більше бути. Нарешті влада має ефективно працювати: для цього треба взяти в руки себе самих і всі виконавчі органи, бо там, окрім балачок, саботажу й ледарства, зараз нічого немає... Пан Головний отаман у своїй промові у Вінниці, а потім у Києві наголошував на тому, що у нас мусить бути хвилина за годину, день за місяць. А державний апарат робить зараз навпаки: в місяць те, що повинен зробити в день... Наше завдання – лише звернути увагу на те, що зараз повторюється стара історія. Ми відстаємо від життя, ми гаємо золотий час. Ми мусимо знати, що військове міністерство в два місяці зобов'язане дати таку армію, навчену й дисципліновану, яка б легко захистила східні кордони України. Це категорична вимога життя...» [12].

«Населення не тільки далеко відлеглих місцевостей, але й околиць Вінниці живе найнеможливішими чутками про стан нашої справи. Чутки ці сіються ворогами України з провокаційними цілями: підірвати в народів віру, вбити його скарб й паралізувати волю. І треба сказати, вороги досягають своєї мети, бо зв'язку з центром нема і населення вірить усьому, що йому кажуть...». Правда, ці чутки мали певне реальне підґрунтя, бо вже 5 червня 1920 р. Червона армія перейшла в контрнаступ, шматувала польсько-український фронт, тіснила війська [14].

Вінницький повіт знову зайняли більшовики й український уряд змушений був виїхати спочатку до Жмеринки, а потім до Проскурова [5, с.40]. Недовгим було перебування польської й української армій у Києві: більшовики скупчили значні сили, а з Кавказу викликали армію Будьонного. Поляки поспішно залишили Київ. Побоюючись бути відрізаними від Польщі, вони відійшли за Збруч [15].

У цей скрутний момент Головний отаман С. Петлюра звернувся з відозвою до всіх повстанців, окремих відділів, що самостійно виступили на боротьбу проти «насильника – московського комуніста», в якій закликав: «Коли ми будемо битись не поодинці, а організовано, вкупі, коли ми будемо бити ворога не розчепіреними пальцями, а міцно стиснутим кулаком, тоді наша боротьба буде успішною. А тому наказую: зголошуватися до начальників найближчих українських військових формувань, де вони будуть приймати з великою радістю і направляти для переорганізації в сталі й дієві частини». Однак очікуваного результату подібне звернення не принесло. У липні польські й українські війська продовжували відступати, а Червона армія оволоділа Летичевом, Проскуровим, Кам'янцем-Подільським. Польські й українські збройні формування відійшли за Збруч і на території краю було відновлено радянську владу.

Однак навіть після того, як у листопаді 1920 р. останній солдат української, польської та білої армій покинув Подільський регіон, більшовикам було далеко до повного контролю над подільським населенням [13, с.137]. Велика кількість селянства, особливо заможного, залишалася запеклим ворогом «червоного терору

комунізму», продовжувала вперту, хоча і неузгоджену партизанську війну з більшовиками за волю і самостійність України.

Таким чином, нестабільність у містах поглиблювалася. Основним її чинником виявлялися розташовані тут збільшовичені та деморалізовані військові частини. Переважання у військових частинах ліворадикальних настроїв допомагало місцевим більшовицьким організаціям взяти владу у Радах робітничих і солдатських депутатів. Так, більшовики Конотопа, одержавши таку підтримку, переобрали виконком Ради, в якому до того переважали есери та меншовики. Без цієї спорадичної військової сили більшовики, як правило, не могли претендувати на владу у провінційних містах. Взагалі на загальних зборах Чернігівської організації РСДРП(б)констатувалося про безвідрадную для партійної роботи картину на місцях, де великих більшовицьких осередків немає, а слабкі не можуть існувати у чистому вигляді і змушені блокуватися. Винятком на цьому фоні була Вінниця, де у міській думі з 45 гласних — 30, а також комісар, належали до більшовиків. Причину слабкості більшовицьких організацій Південно-Західного краю чернігівські партійні діячі вбачали у відсутності соціального ґрунту[1, с.39].

Отже, здійснивши аналіз державно-політичних та військових змін в місті Вінниця в період революційних змагань 1918-1920 років, можна зробити висновок, що в останній період Директорії УНР на місцеве самоврядування Вінниччини лягли відповідальні завдання з ахищати, організовувати та виховувати народ.

Список використаної літератури

1. Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.). Сборник документов и материалов. — Чернигов, 1957.
2. Винниченко В. Відродження нації: репринтне відтворення видання 1920 р. / В. Винниченко. — К.: Вид-во політичної літератури, 1990 - Ч.3. — 542 с.
3. Воловик В., Вініковецький С. З історії громадянської війни на Вінниччині (1920) /В.Воловик, С. Вініковецький // З історії радянської Вінниччини. — Вінниця, 1960. — С. 10.
4. Греков А.П. Переговоры украинской директории с французским командованием в Одессе в 1919 году (1918-1919 гг. на Украине) / Александр Петрович Греков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа до кн.: <http://vijsko.milua.org/Grekiv.htm>
5. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.) / Д. І. Дорошенко. — К.: Темпора, 2007. - 632 с.
6. Завальнюк К. В. Вінниця у добу національно-демократичної революції: 1917-1920 рр. / К. В.Завальнюк // Вінниця: Історичний нарис. — Вінниця, 2007. — С. 127-154.
7. Лисий А.К., Лойко О.Г. До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. / А.К.Лисий, О.Г. Лойко // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. — К., 1999. — С. 201.
8. Логінов О. В., Семенко Л.І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті / О. В. Логінов, Л.І. Семенко. — Вид. 2-ге, виправ. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — 272 с.
9. Малигін А. Вінниччина в добу Директорії / А. Малигін // Тези доповідей 15-ої Вінницької обласної історикокраєзнавчої конференції 14 травня 1996 р. — Вінниця, 1996. — С.40.
10. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / Ю. В. Бабко, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун. — Одеса: «Маяк», 1980. — 343 с.
11. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) /М.Омелянович-Павленко. — К., 2007.
12. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р.– грудень 1920 рр.): Документи і матеріали. - Вінниця, 1959. — 488 с.
13. Рибак І. Наш край в історії України /І.Рибак. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007.
14. Станович М. «В бурю та серед скель...» / М.Станович // Вінниччина. — 1992. — 7 листоп.

15. Станович М. «Запануєм, браття милі, в червоній сторонці...» /М. Станович// Вінниччина. – 1992. – 14 листоп.
16. Стецюк В. Вінницьке повітове земство в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т.13. – С. 370.
17. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) /Я.Тинченко. — К., 2007.

The article covers the state and political life of the UNR, which took place in 1918-1920, the influence on the situation of the urban community of the military factor.

Key words: *Vinnitsia, Ukrainian government, military, revolution.*

94 (477) : 321.01 «1917/1919»

А. Магера, студентка 4 курсу
Науковий керівник : Завальнюк О. М., д.і.н., професор

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ 1917-1919 РР.

На основі джерел та літератури, з'ясовується місце і роль Михайла Сергійовича Грушевського в українському державотворенні в один з найскладніших та найдраматичніших періодів історії України, а саме в 1917-1919 рр.

Ключові слова: *Українська революція, Михайло Грушевський, державотворення, політика.*

Історичний шлях розвитку України і української державності надзвичайно складний і тернистий. Державотворчі процеси в Україні мають свої багатовікові корені і продовжуються досі. Проте в різні історичні епохи вони мали характерні властивості, які слід враховувати на сучасному етапі. Зокрема значний інтерес представляють особливості державного будівництва за часів Української Центральної Ради. Є всі підстави стверджувати, що справжнім ідеологом української революції, творцем її концепції став Михайло Сергійович Грушевський. Саме його праці містять найголовніші, найвагоміші елементи платформи українського національно-визвольного руху, національного державотворення, національного відродження в цілому.

Мета статті полягає в цілісному розкритті поглядів М. Грушевського на українське державотворення в період 1917-1919 рр.

Місце і роль М. Грушевського в історії українського визвольного руху, національно-демократичної революції 1917-1920 рр., відродження української державності широко і предметно досліджені в історіографії (І. Гирич [2], Є. Голубко [3], С. Губський [6], Л. Т. Присташ [8], Ф. Проданюк [9], А. М. Рубан [10]). Зокрема, до 150-річчя видатного українського діяча була видана в 2016 р. збірка статей, де вміщено матеріали обласної науково-практичної конференції «М. С. Грушевський – творець української держави» [7]. Вчені довели, що М. С. Грушевський – провідник української нації, один із засновників української незалежної держави, послідовно відстоював право роз'єднаних українських земель на свободу, доклав великих зусиль для їх об'єднання в єдиній державі [7, с. 25].

Однією з провідних ліній концепції національного державотворення М.Грушевського є ідея соборності українських земель. Його тривала подвижницька праця у Галичині і Наддніпрянщині, у Львові і Києві стала живим уособленням єднання західних і східних теренів України. Не менш важливе значення для сучасності має всебічно обґрунтована ідея суверенності українського народу, або, як казав Михайло Сергійович, «право самому порядкувати на власній землі» [4]. І нарешті, становлення демократичної, правової Української держави також є одним з лейтмотивів спадщини М. Грушевського. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенденцію до встановлення справедливого демократичного устрою. Влада у державі має належати особам, обраними народом на демократичних засадах, працювати для народу, спиратися на волю його більшості. Очоливши згодом Центральну Раду, М. Грушевський був глибоко переконаний, що нова українська державність повинна базуватися на принципах демократії і закону. Своєю працею вчений закладав міцні підвалини української державності [1, с. 3].

25–26 березня 1917 р. на з'їзді Товариства Українських Поступовців, де зібралися делегати з різних регіонів України, Михайло Грушевський головував, а 19 квітня 1917 року він відкрив Український Національний Конгрес, за участі 900 делегатів з усієї України, де були прийняті відповідні резолюції і проведено перевибори Центральної Ради та затверджено програму дальшої діяльності організованого українського громадянства. Закликаючи до побудови автономії України у складі Російської федеративної республіки, М. Грушевський чітко змалював, якою саме повинна бути ця автономія, тобто виділив ті основні риси (або принципи), на яких ця автономія мала бути побудована. Автономія, за Грушевським, це «право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю» [7, с. 29].

У перші місяці Української революції голова Центральної Ради М. Грушевський сформував її програмно-стратегічні цілі й завдання. В цей період Михайло Сергійович активний прихильник ідеї національно-територіальної автономії України [9, с. 166]. Вимоги національно-територіальної автономії чи ненайгостріше звучали в резолюціях Першого Всеукраїнського військового з'їзду (5-8 травня 1917 р.). Його резолюції були категоричними: «Вимагати від Тимчасового уряду і Рад солдатських й робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України» [10, с. 3].

Федералістські погляди лідера Центральної Ради виключали можливість створення національних Збройних сил. Проте розвиток політичної ситуації вимагав їх корегування. Річ у тім, що утворення Центральної Ради викликало великий резонанс власне у середовищі солдатів-українців. Сам М. Грушевський апелював до українських воїнів не як до мілітарної, а моральної сили, на яку та може опертися [3, с. 17-18].

Ідея автономії яскраво простежується у I Універсалі УЦР. «Українська автономія, – зазначав він, – має бути організована на основах широкого демократичного (нецензового) громадського самовпорядкування, від самого споду («дрібної земської одиниці»), аж до верху – до українського сейму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні,

політичні, содержувати своє військо, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд» [7, с. 26].

У червні-липні 1917 р. М. Грушевський, як і переважна більшість членів Центральної Ради, довіряв російській демократії та прагнув порозуміння з нею. Саме ця позиція мала значний вплив на те, що українська делегація погодилась не закріплювати у II Універсалі територіальні питання. Згодом, аналізуючи основні положення цього Універсалу, Михайло Сергійович назвав це однією з суттєвих його вад [9, с. 167].

М. Грушевський рішуче підкреслював, що оборонці української національності не будуть націоналістами. Він запропонував визнати «всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолерантності супроти інших народностей національним злочином». Принципово не погоджуючись з гаслом «Україна – для українців!» (за яким стояли М. Міхновський та його прихильники), він засуджував прояви національної нетерпимості та екстремізму, робив усе можливе для нормалізації міжетнічних відносин в Україні [7, с. 48].

Важливим аспектом державотворчої діяльності М. Грушевського з серпня 1917 р. був пошук шляхів утвердження України в демократичній федеративній Росії, обґрунтування можливості реалізації своєї федералістської концепції, планомірне продовження проголошеного Центральною Радою внутрішньополітичного курсу, переосмислення ролі та місця України в федеративній моделі побудови нової Росії [9, с. 168].

Третій Універсал проголошував Українську Народну Республіку (УНР) у складі Російської республіки. Було поставлено питання про негайні мирні переговори з Радою народних комісарів Росії. Проголошувалися всі демократичні свободи: «слова, друку, віри і т. д.» [7, с. 70].

На думку вченого І. Гирича, Україна не може йти второваними шляхами – ні тими, які силоміць нав'язувалися Московським урядом, ні тими, якими йшли держави Заходу, тому потрібно йти тією дорогою, яку вказали реальні обставини життя. Це і є відповідь на запитання, чому такий прихильник федеративного устрою, як М. Грушевський, прагнув побудувати незалежну українську державу. Хоча до останніх днів свого життя великий історик в душі мріяв про автономну Україну в федеративному союзі з такими ж вільними державами, але, зважаючи на реальні обставини, зрозумів, що в складі Росії про таку вільну Україну годі й думати і тому закликав до побудови самостійної держави [2, с. 60].

Саме з початку грудня 1917 року провідник українського руху зосереджується на потребі проголошення самостійного курсу. М. Грушевський так змальовував тогочасне становище українського руху: «кінець кінцем більшість Ц. Р. висловила за політику рішучу, а проти тактики уступок большевизмови й порозуміння з ним...» [5].

Поклала край федералістичним настроям М. С. Грушевського агресія більшовиків проти УНР, що зумовила прийняття УЦР IV Універсалу (9 січня 1918 р.), який проголосив УНР самостійною, вільною і суверенною державою українського народу [8, с. 3].

На засіданні Центральної Ради 29 квітня було обрано першого Президента УНР. Ним став М. Грушевський [9, с. 170]. Окремої уваги заслуговує закон

української держави – Конституція Української Народної Республіки (29 квітня 1918 рік). Конституція УНР стала фундаментом, на якому формувалися та розбудовувалися пізніші державотворчі концепції української нації, включно із теперішньою українською державою, яка пов'язує себе з демократичними основами УНР. Цей основний документ про державний устрій, права та вільності громадян може в усучасненій формі значно придатися при укладанні та прийнятті Конституції сучасної Української держави [7, с. 70].

Фактично виконуючи обов'язки президента новоствореної держави, М. Грушевський словом і ділом обстоював право українського народу на власну державу, наголошуючи, що Україна має бути не лише для українців, а для всіх, хто у ній живе. Але не слід закривати очі й на його трагічні помилки, серед яких чи не найбільшою був розпуск новостворених збройних сил, що спричинило трагічну загибель студентської молоді під Крутами, та втрату Україною здобутої незалежності. Історики і досі сперечаються, чи був в Україні шанс зберегти у 1918 р. суверенітет, і чого більше приніс М. Грушевський Україні — користі чи шкоди. Проте беззаперечною його заслугою визнається те, що на початку ХХ ст. принаймні рік на світовій мапі була Українська Народна Республіка. «Хоч би які тяжкі проби судила переходити Україні і українському народові історична доля, – писав 1918 року М. Грушевський у статті «На порозі нової України», – хоч би які пертурбації лежали ще перед ними, великі часи творчості Української Центральної Ради й її акти зостануться великою епохою її розвою, твердою підставою національного будівництва» [1, с. 4].

Надзвичайно важливі для істориків та широкого громадського загалу передруки різноманітної політично-публіцистичної спадщини провідних діячів Української революції. Це наукові праці, книги, брошури, статті, документи, листи, які належать перу М. Грушевського [6, с. 3].

Отже, за часів Центральної Ради М. Грушевський був вищою посадовою особою, одним із найавторитетніших лідерів українського визвольного руху. Революція та керівництво Центральною Радою зробили з Михайла Сергійовича практичного політика, стали для нього тріумфом і поразкою.

М. С. Грушевського справедливо можна вважати фундатором української державності 1917-1918 років. Говорячи про державність, він оперує такими термінами, як: «федерація», «автономія» або «широка автономія». Вчений вважав, що свою незалежність Україна зможе утвердити лише у «федеративній формі», прикладом якої може стати демократична Росія. Але, зважаючи на реальні обставини, зрозумів, що в складі Росії про таку вільну Україну годі й думати, і тому закликав до побудови самостійної держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Великі українці: Михайло Грушевський – історик і президент: метод. лист / Держ. закл. «Нац. б-ка України для дітей»; авт.-уклад. Ю.В. Осадча. – К., 2011. – 16 с.
2. Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації / І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2016. – 840 с.
3. Голубко Є. Михайло Грушевський про роль військового фактора в державотворчих процесах Центральної Ради / Є. Голубко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///G:/статті/15.pdf>
4. Грушевський М. С. «Хто такі українці і чого вони хочуть» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pseudology.org/eneida/Grushevski_XhoTakiUrhainci2.

5. Грушевський М. С. На порозі нової України. Гадки і мрії / М. С. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 266 с.
6. Губський С. Значення досвіду українського державотворення (1917-1920 рр.) у відродженні національної пам'яті народу на сучасному етапі / С. Губський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///G:/статті/gileya_2013_75_28.pdf
7. М. С. Грушевський – творець української держави: збірка матеріалів обласної науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (м. Миколаїв, 20 жовтня 2016 року) / Н. А. Сторчак, О. В. Волос, Н. В. Калкутіна, Г. Ю. Суріна, В. В. Гладун. – Миколаїв: ОППО, 2016. – 176 с.
8. Присташ Л. Т. Роль М. Грушевського в боротьбі за незалежність України / Л. Т. Присташ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///G:/статті/1605.pdf>
9. Проданюк Ф. Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР / Ф. Проданюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///G:/статті/20170222_104.pdf
10. Рубан А. М. С. Грушевський в роки Української революції (1917-1918 рр.) / А. Рубан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///G:/статті/31%20%20М.С.%20ГРУШЕВСЬКИЙ%20В%20РОКИ%20УКРАЇНСЬКОЇ%20РЕВОЛЮЦІЇ%20\(1917-1918%20рр.\).pdf](file:///G:/статті/31%20%20М.С.%20ГРУШЕВСЬКИЙ%20В%20РОКИ%20УКРАЇНСЬКОЇ%20РЕВОЛЮЦІЇ%20(1917-1918%20рр.).pdf)

Based on sources and literature, it turns out the place and role mykhailo hrushevsky a Ukrainian state in one of the most difficult and the most dramatic periods of the history of Ukraine, namely in the 1917-1919.

Key words: *Ukrainian revolution Hrushevsky, state, politics.*

УДК 94:327(477+560)“1668/1669”

М. Марціник, магістрант

Науковий керівник: Степанков В. С., д.і.н., професор

ПРОБЛЕМА ПРИЙНЯТТЯ ТУРЕЦЬКОЇ ПРОТЕКЦІЇ (1668 – БЕРЕЗНЬ 1669 Р.)

У статті розглядаються українсько-турецькі відносини за гетьманування Петра Дорошенка у 1668-1669 рр., зокрема хід переговорного процесу між країнами, що завершився прийняттям протекції султана.

Ключові слова: *Петро Дорошенко, Правобережна Україна, султан Мехмед IV, Османська імперія, Річ Посполита, Кримське ханство, протекція, «опіка».*

Упродовж всього періоду гетьманування Петро Дорошенко боровся за незалежність Української держави. Важливим етапом цієї боротьби стало прийняття протекції турецького султана в березні 1669 р.. Тривалий переговорний процес між державами був зумовлений складними зовнішньополітичними обставинами, котрі змусили гетьмана шукати опори в Порті. Важливо розуміти, що Дорошенко та його оточення бачили в протекції не «підданство», а «опіку», що не передбачала виплати щорічного податку і обмеження внутрішньополітичного суверенітету Української держави.

Метою роботи є аналіз перебігу українсько-турецьких переговорів у 1668-березні 1669 рр., що завершилися прийняттям протекції Порті.

З приходом до влади на Правобережжі Петро Дорошенко одразу ж розпочав активну зовнішньополітичну діяльність. Уже в 1667 р. одним з провідних її напрямків стає турецький. Якщо проаналізувати міжнародне становище

Української держави на кінець цього року, то одразу стає зрозумілим вибір гетьмана [6, с. 110-111]. Оскільки монархи Речі Посполитої і Московської держави знайшли порозуміння й уклали між собою договір про поділ козацької України, ігноруючи її інтереси, то цілком логічним вбачається курс Дорошенка в бік Порти, щоб за її допомоги об'єднати обидві сторони Дніпра [15, с. 96-97]. Умови Андрусівської угоди викликали обурення українців, адже вони повністю нівелювали попередні домовленості Української держави з Річчю Посполитою і Москвою. Це стало ударом і для самого Дорошенка, який за свідченням московського дипломата Василя Тяпкіна «лежав хворий два дні» [1, с. 243; 12, с. 145; 4, с. 148].

Не можна оминати увагою той факт, що ще влітку 1667 року в Адріанополі перебувало українське посольство, яке на аудієнції у Мехмеда IV прохало прийняти Військо Запорізьке під його протекцію. Як з'ясував М. Крикун, саме з цього часу султан та його оточення, особливо в дипломатичних відносинах з іншими державами, почали ставитися до українців як своїх підданих [7, с. 119]. Проте в цьому році переговори не привели до досягнення юридичних домовленостей, тому Дорошенко продовжував вести активну багатовекторну зовнішньополітичну діяльність, задля забезпечення інтересів держави. Іншу точку зору висловлює Т. Чухліб, за твердженнями якого діяльність правобережного правителя спрямовувалася на прийняття подвійної протекції: як з боку Речі Посполитої, так і з боку Османської імперії [14, с. 44-45].

У кінці 1667 року П. Дорошенко направив посольство на чолі з старшинами І. Васильковським та Г. Снітковським до Адріанополя, яке прибуло туди вже 6 березня 1668 року. Після від'їзду послів гетьман зібрав раду, на якій, за свідченнями польського шляхтича Яна Сіножацького, ухвалили об'єднати територію України обох сторін Дніпра, в єдину державу і «платити данину Турському царю і Кримському хану, так само як Волоський князь платить, а щоб під рукою великого государя і королівської високоності від нині не бувати». Це рішення, за твердженням Т. Чухліба, мало доленосні наслідки для української еліти, котра зуміла подолати розбіжності і зробити важливий крок в напрямку відновлення суверенітету і незалежності Війська Запорозького під «опікою» Порти [2, с. 31; 17, с. 152; 12, с. 158]. 13 квітня гетьманські послы побували на аудієнції султана, котрий підтвердив намір прийняти під протекцію Українську державу. Одночасно з ними в турецькій столиці перебували й посланці лівобережного гетьмана Івана Брюховецького, які також шукали підтримки в боку турецького правителя. Їх дії виявилися менш успішними, незважаючи на те, що Мехмед IV вирішив задовольнити їх вимоги, але за умови виведення з Лівобережжя московських військ [6, с. 172-173; 7, с. 121].

У травні 1668 року разом з гетьманськими послами на Правобережжя вирушили два турецькі послы - чауші. При чому один з них віз Петру Дорошенку грамоту султана про надання протекції, а інший з Чигирини мав попрямувати до лівобережного гетьмана [2, с. 93; 12, с. 158-159]. Проте в червні цього ж року Брюховецького вбили козаки, а Петро Дорошенко, який разом з військом переправився на Лівобережжя, на раді проголошується гетьманом обох берегів Дніпра [10, с. 14; 18, с. 64].

5 липня 1668 року до Чигирини прибули чауші у супроводі гетьманських посланців, яких одразу прийняв П. Дорошенко. Привезені ними умови прийняття протекції були досить вигідними для Української держави, адже вони передбачали її звільнення від виплати щорічного податку за умови «тільки би були вони (козаки – авт.) вірними і постійними, и присягу вчинили». Монарх зобов'язувався в разі потреби надати військову підтримку в сорок тисяч яничар, а «якщо їх того мало буде, і він султан і сам піде» на допомогу гетьману. Козацька Україна, згідно волі Мехмеда IV залишалася такою ж «удільною» як і Кримське ханство, передбачалося лише розміщення по 1 тис. яничар у Чигирині та Кодаку [2, с. 93, 103; 6, с. 213-214; 11, с. 56]. Для розгляду цих пропозицій гетьман скликав старшинську раду, яка підтримала ідею прийняття протекції Порти. З цією метою було розроблено проект договору з султаном, який був висланий до Стамбулу 20 серпня 1668 року з новим українським посольством, очолюваним писарем Лукашем Бускевичем і уманським полковником Григорієм Білогрудом [2, с. 103; 12, с. 169].

Він складався з 17 статей, які стосувалися найважливіших для Гетьманщини питань функціонування політичної системи, а також гарантували її внутрішньополітичний суверенітет. Так, статті 5 і 8 визначали владні повноваження гетьмана. Згідно них він мав «зоставатися на своєму уряді «доживотньо», при чому ні султан, ні незадоволені його діяльністю козаки не маюли права «вибирати собі якогось іншого гетьмана», в силу чого його влада ставала пожиттєвою. Важливо зауважити, що у випадку необхідності обирати гетьмана «мало Військо Запорозьке», а не султан [5, с. 380; 12, с. 169]. В тексті договору визначалися такі територіальні межі козацької України (ст. 9): від «Перемишля, Самбора і від міста Києва на дванадцять миль, до річок Вісли й Німана, і до Севська і Путивля...». На ці території мала поширюватися влада гетьмана, крім того завоювані з турецькою допомогою міста залишалися під впливом українського правителя і Порти не могла там розміщувати власні залоги [5, с. 381; 383].

Ряд статей фіксував повноваження кримських і турецьких військ на українській території. Так, усі кримські, ногайські, черкеські військові підрозділи, що приходили б на допомогу гетьману мали йому підкорятися й виконувати накази, і це ж стосувалося молдавських і валахських військ. Згідно 6-тої статті передбачалася заборона татарам грабувати і брати в неволю українське населення, а також «розоряти і грабувати» православні церкви, щоб «свої побудувати мечеті» [5, с. 379-380]. Судочинства стосувалася 14-та стаття, згідно якої у випадку якщо козак буде судитися з турком, то «всякий має судитися перед своїм старшиною і від нього покараний бути по мірі свого злочину», тобто визнавався пріоритет національного судочинства [5, с. 380-381].

7 і 12 статті спрямовувалися на захист православної віри. Насамперед українське духовенство мало отримувати хіротонію від Царгородського патріарха, тобто право посвячувати духовних осіб в певний стан, і підпорядковуватися київському і галицькому митрополитам [5, с. 380-381].

У тексті документа гетьман і старшини уникають трактування майбутньої протекції султана як підданства, наголошуючи на «приятельстві та згоді» [12, с. 169]. Тому в статті 15, що стосується зовнішньополітичних питань, зустрічаємо

заборону турецькому султану і кримському хану укласти договори з польським королем та московським царем, без згоди гетьмана і Війська Запорозького. В разі не виконання султаном зобов'язань перед українською стороною чи намагання «наш (українців – Авт..) сотворити підданими і данниками» гетьман і старшини мали право розірвати договір [5, с. 382-383]. Щодо зобов'язань української сторони перед Мегмедом IV, то вони визначалися готовністю взяти участь у військових кампаніях Порти [5, с. 379].

Вже у вересні 1668 року Кримське ханство виступило проти Петра Дорошенка, уклавши союз з запорожцями та підтвердивши права на гетьманство Петра Суховієнка [13, с. 300-301]. На думку В. Степанкова, ця раптова переорієнтація кримської еліти зумовлювалася можливістю возз'єднання Правобережжя й Лівобережжя під покровительством правителя Османської імперії, що суперечило інтересам кримської знаті, бо у такому разі втрачалася б можливість грабувати і брати ясир з українських земель, а відтак втрати джерела постійного збагачення [12, с. 173].

Зосередивши основну увагу на боротьбі з опозицією, гетьман очікував і на результат діяльності українських послів в Стамбулі. Враховуючи той факт, що Суховієнко також відправив посольство до Османської імперії і його підтримала кримська знать, існував ризик зриву переговорів з султаном. І справді, Порта не поспішала ухвалити рішення про прийняття України під протекцію, а чекала чим закінчиться боротьба між гетьманами [12, с. 181-182]. Взимку Мехмед IV все ж прийняв рішення взяти козацьку Україну під свою протекцію і для затвердження угоди між державами відправив до Чигириня посольство, яке очолив чауш Мустафа-Ага Селім. Окрім послів від султана з ними було направлено посланця «волоського», який з української території вирушив до Ясс. Вже 23 лютого посольство прибуло до Правобережжя, де їх зустрів гетьман [3, с. 137; 12, с. 190].

Для офіційного прийняття протекції султана П. Дорошенко 21, а за іншими даними, 22 березня зібрав Генеральну раду Війська Запорозького біля Корсуня [7, с. 126]. На неї прибули, окрім старшини і козаків правобережжя, представники з Лівобережжя і Запоріжжя, а також духовні особи на чолі з Йосифом Тукальським і Юрієм Хмельницьким, що зумовило існування угруповань з різними політичними інтересами та намірами [8, с. 260-261]. Саме тому рада відбувалася в умовах гострої дискусії, критики турецького напрямку політики Дорошенка тощо [13, с. 304]. Важливо відзначити, що представники різних старшинських угруповань зуміли консолідуватися і завдяки наполегливості гетьмана прийняли протекцію султана, за зразком Молдавського і Валахського князівств, але не склали йому присягу. На раді постановили одразу відправити послів до Мехмеда IV з повідомлення про рішення українців і уточненням умов прийняття протекції [9, с. 420; 16, с. 112].

Отже, нехтування інтересів Української держави Москвою і Варшавою в 1667 р. спонукало П. Дорошенка робити рішучі кроки до зближення з Османською імперією. В ході українсько-турецького переговорного процесу 1668-1669 року виробляється проект договору, за яким визнавався внутрішньополітичний суверенітет козацької України. Для офіційного прийняття протекції гетьман зібрав раду поблизу Корсуня, де старшина прийняла протекцію султана, проте не склала йому присяги, що було зроблено вже в грудні 1670 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Санкт-Петербург : Тип. Эдуарда Праца.- Т. 6 : 1665-1668, - 1869. - IV, 6, 280 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Санкт-Петербург : В типографии Праца. - Т. 7. 1657-1663; 1668-1669. – 1872. - 9, 398 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Санкт-Петербург : В типографии Праца. – Т. 8. 1668-1669; 1648-1657. -1875. - 10, 400, 23 с.
4. Антонович В. Гетьман Петро Дорошенко / В. Антонович // Про козацькі часи на Україні. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1991. – С.143-154.
5. Бутич І. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / упоряд. І. Бутич // Матеріали до українського дипломатію. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Наукове товариство імені Шевченка. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. - Київ-Львів - 2004. - 1088 с.
6. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності/ Д. Дорошенко. – Нью-Йорк: Видання УВАН у США, 1985. – 712 с.
7. Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року/ М. Крикун // Записки НТШ. — Т. ССXXXVIII. — Праці історико-філософської секції. — Львів, 1999. — С. 117-148.
8. Крикун М. Між війною і радістю. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII - на початку XVIII століття /М. Крикун . - К.: Критика, 2006. - 473 с.
9. Окіншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л. Окіншевич// Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. — 1929. — Вип. VI. — С. 253-425.
10. Пиріг П. Про політичне становище України за доби Руїни / П. Пиріг // Сіверянський літопис. - 2011. - № 2. - С. 12-26.
11. Сергійчук Б. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI—на початку XXI ст./ Б. Сергійчук, В. Сергійчук. - К.: ПП Сергійчук М. І. 2011.— 320 с.
12. Смолій В. А. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання /В. А. Смолій, В. С. Степанков. - К.: Темпора, 2011. - 632 с.
13. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков// Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. –Т. 7. – 352 с.
14. Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) /Т. В. Чухліб // Український історичний журнал. – 2007. – Вип. 1, (№472). – С. 39-61.
15. Чухліб Т. В. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження/ Т. В. Чухліб. - К.: Наш час, 2007. – 156 с.
16. Чухліб Т. В. «Цісар Турецький дозволяє Козацькому Війську та його державі плавати по Чорному морю...»: політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи/ Т. В. Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі /// НАН України. Інститут історії України. — Вип. 9–10. — К.: Інститут історії України, 2010. - С. 93 -135.
17. Чухліб Т. В. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т. В. Чухліб. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.
18. Чухліб Т. Гетьман Петро Дорошенко та його політика умиротворення Московського царства/ Т.Чухліб // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р., м. Київ). – Музей гетьманства. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 58-71.

In the article the Ukrainian-Turkish relations Hetman Petro Doroshenko in 1668-1669 years., Including the negotiations between the two countries, culminating decision patronage of the Sultan.

Keywords: Peter Doroshenko, Right-Bank Ukraine, Sultan Mehmed IV, Ottoman Empire, the Commonwealth, the Crimean Khanate, patronage, "care".

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР: УМОВИ, ЗАВДАННЯ, ПОСЛІДОВНІСТЬ

Стаття присвячена висвітленню діяльності І. Огієнка на посаді Головноуповноваженого уряду УНР. Розглядається спроба І. Огієнка здійснити захист державних українських інституцій, зберегти та відновити державне управління на території, котра буда зайнята поляками.

Ключові слова: Рада Народних Міністрів, державний апарат, державне майно, комісія, українське військо.

Перебуваючи у неймовірно важкому становищі, Українська держава прагнула зберегти свою самобутність. Покладена на І. Огієнка відповідальність, змушувала його діяти рішуче та без коливань. Керуючись, перш за все, національними інтересами, І. Огієнко намагався, відповідно до своїх повноважень, захистити як громадян УНР так і їх інституції.

З середини 1990-х років дослідження роботи І. Огієнка на державотворчому терені започаткували ґрунтовні публікації І. Тюрменко [1], котрі були побудовані на архівних джерелах, і дали змогу спростувати фальшування та стереотипні оцінки стосовно роботи І. Огієнка на державних посадах. Надзвичайно велику кількість інформації дає нам тогочасна періодика, котра достовірно описувала та розповідала про події, які відбувались в Україні. Однією із таких газет, є газета «Наш шлях» [4,5], котра висвітлювала тогочасні події, та повідомляла про найважливіші явища в житті держави.

У листопаді 1919 р. ситуація в країні складалася не на користь уряду Директорії. Відбувся наступ більшовиків, до цього додалася окупація Польщею українських земель. Це все змусило владу прийняти рішення про евакуацію уряду УНР та про розпуск усіх урядових структур. По факту це означало абсолютну капітуляцію української влади. 15 листопада 1919 р. відбулося засідання Ради Народних Міністрів (РНМ), котре очолив С. Петлюра. На ньому було розглянуто найважливіші питання, котрі були пов'язані із становищем на фронті та необхідності негайної евакуації уряду. [1, с. 57]. Після того, як було розроблено план евакуації, С. Петлюра запропонував рішення про обрання І. Огієнка Головуповноваженим уряду УНР. Хоча процес українського державотворення у період Головноуповноваженого управління і був обмеженим у політичному відношенні польською окупаційною владою, а в адміністративному – територією м. Кам'янець-Подільського, та Кам'янець-Подільської області, саме існування українських органів влади на цілий рік затримали розпад української державності.

Ніякої написаної інструкції Головноуповноваженому дано не було. «Робіть, що буде потрібно», - наказала Директорія. [2, с.87]. І. Огієнко прекрасно розумів всю важкість ситуації і можливі наслідки. Маючи вольовий характер, безмежне бажання служити українському народові, велику працездатність і організаторську здібності, він прийняв цю пропозицію. Вже наступного дня відбулася довга

конференція І. Огієнка із С. Петлюрою, на якій останній закликав берегти Україну, а після полудня С. Петлюра покинув Кам'янець-Подільський.

Можливо, С. Петлюра із самого початку не надавав суттєвого значення формі Головноуповноваженого правління. Але після того, як І. Огієнко зумів повністю відновити апарат влади, і почав створювати військові формування, його ставлення до І. Огієнка різко змінилось. Про це свідчить і поведінка С. Петлюри на пероні в м. Кам'янець-Подільський, котрий, по прибуттю, спочатку прийняв рапорт від українського війська, потім від польського воєводи Поділля і лише в останню чергу підійшов до головного представника свого уряду – І. Огієнка. [3, с.330] В неділю 16 листопада 1919 р. новопризначений Голова уряду провів нараду, на котрій розповів про стан речей в місті. « Засідання відбулось 16 листопада 1919 р. під проводом Головноуповноваженого в присутності підпорядників Міністерств. Пан Головноуповноважений ознайомив присутніх зі станом речей в м. Кам'янці-Подільському, після того як центральний уряд залишив це місто. Дальше зазначив, що завдання управління Головноуповноваженого є з'ясувати державне майно яке зосталося в Кам'янці-Подільському і задовольнити тих, хто має претензії до держави».

Коло повноважень Головноуповноваженого уряду УНР було визначено пакетом документів, що уточнювали функції як посади, так і адміністративного управління. До цього пакету входили документи, котрі надавали право розпоряджатися коштами державної скарбниці, а також документи, котрі значно доповнювали і розширювали його політико-адміністративні повноваження. Для вирішення даного питання було проведено декілька засідань РНМ 5 і 16 лютого 1920 р., на котрих було досить побіжно визнано що компетенція Головноуповноваженого обмежується зайнятою польськими військами територією. Функції посади Головноуповноваженого зазначались у « Становищі, правах і обов'язках Головноуповноваженого Української Народної Республіки на тимчасово зайнятій польським військом території», що значно доповнювало й уточнювало постанови РНМ від 15 листопада 1919 р. та від 14 лютого 1920 р.

Головноуповноважений уряду УНР пріоритетним напрямком своєї політики обрав збереження і відновлення державного управління на території, котра була зайнята поляками. Головними завданнями політики І. Огієнка мали стати:

- 1) заспокоєння населення, котре було збентежене виїздом уряду, та запобігти паніці;
- 2) вироблення дипломатичної та політичної лінії спілкування з поляками, внаслідок чого обидві сторони повинні були домовитись про співробітництво;
- 3) захист українського населення від посягань окупаційної польської влади;
- 4) не допустити розкрадання й розбазарювання державного майна;

12 грудня 1919 р. І. Огієнко видав наказ, котрий стосувався всіх громадських та урядових осіб. « Цим наказую у всіх випадках потреби в державному майні, продуктах та інших речах звертатись за відповідними дозволами виключно до мого управління, без відома котрого, майно не повинно витрачатись в жодний спосіб» .

Законодавчим органом став Комітет при Головноуповноваженому уряду УНР, який було створено згідно постановою РНМ від 15 листопада 1919 р. [4, с.

1]. До цього Комітету входили представники тодішніх українських партій, а саме: колишній Державний секретар М. Корчинський, бувший Прем'єр-міністр В. Голубович, бувший міністр І. Липа, О. Ковалевський, адвокат з Галичини С. Баран, М. Баєр та ін. Усі важливі рішення І. Огієнко повинен був приймати тільки з даним Комітетом. Спочатку він працював безперервно, потім збирався двічі, згодом – раз у тиждень, а ще пізніше – у міру потреби. Всі члени, котрі ходили до Ради знаходились на державному утриманні. Можна з впевненістю сказати, що саме Комітет надавав сили для І. Огієнка, адже в час, коли поляки захопили Україну, саме на нього міг покладати великі надії Головноуповноважений. На початку свого існування в Раді переважну кількість складали соціалісти, котрі скоро побачили, що Головноуповноважений міністр є потрібний, але безпартійний. Вони вважали неправильним, що на чолі позostalої України стоїть і не соціаліст і не партійний. Також вони були проти співпраці з поляками, а пріоритетним своїм завданням вважали посіяти хаос, щоб у ньому поляки були знищені.

І. Огієнко завжди прагнув реалізувати власну концепцію адміністративного управління, котра базувалася б на засадах демократизму та принципах колегіальності. Ним було створено Управління при Головноуповноваженому, котре виконувало функції своєрідної виконавчої влади. І. Огієнко згодом писав: «... Я негайно скликав чоловік членів усіх українських партій до Університету на нараду... Докладно проінформував присутніх про гірку безвихідну нашу ситуацію, підкреслив, що Уряд, виїжджаючи, не дав мені жодних вказівок, і запропонував зібраним рятувати ситуацію й створити в Кам'янці малий «парламент» так, щоб сам парламент перетворився на постійну інституцію, а президія поділила владу зі мною».

І. Огієнко розробив спеціальну систему соціального захисту урядовців, з метою підвищення ефективності їх роботи. Зокрема, служба безкоштовного лікування, організована Головноуповноваженим, передбачала грошову допомогу по хворобі в розмірі 180 крб. щоденно, хворим сплачувалась вартість ліків. Ще одним важливим кроком для підтримки урядовців було надання продовольчої допомоги усім працюючим. У зв'язку із припиненням з 16 грудня 1919 р. випічки хліба підприємствами міського самоврядування, ціна на нього виросла до 19 крб. за фунт, а вже на 29 лютого 1920 р. – підвищилась до 37-38 крб. Згідно з наказом Головноуповноваженого від 12 грудня 1919 р. надавалася необхідна грошова допомога всім малозабезпеченим урядовцям. [1, с. 75].

Перебуваючи на посаді Головноуповноваженого уряду УНР, І. Огієнко всю свою діяльність спрямовував переважно на захист інтересів громадян своєї держави. Одним із важливих його кроків стало збереження й організація українського війська. І. Огієнком було призначено О. Колодія референтом військових справ, і доручено йому всебічну організацію військової справи. О. Колодієм була створена велика референтура Військових Справ. [2, с.200]. Вже з 27 листопада 1919 р. усій військові частини й інституції були зобов'язані у дводенний термін подати точні відомості про персональний склад та наявне в них майно. Це пояснювалось тим, що було дуже багато військових, котрі були без жодного діла. Згодом функції контролю взяла на себе військова рада, котра була утворена за наказом Головноуповноваженого від 10 грудня 1919р. «

Утворити Військову Раду при Головноуповноваженім уряді У.Н.Р., в складі якої призначаються отаман В. Зелінський, отаман І. Кобза, отаман Павленко і Державний Інспектор Теліжинський».

Великі кроки щодо захисту інституцій та громадян І. Огієнко зробив в освітній сфері. Піклуючись про матеріальне становище студентів та викладачів, ним були зроблені декілька кроків у цьому напрямку. Ним було узгоджено законопроект « Про тимчасове підвищення з 1-го грудня 1919 р. оплатних норм служачим Кам'янець-Подільського Державного Університету». Даний законопроект передбачав підвищення розмірів окладів працівникам за 45 розрядами.

На жаль, не всі плани були доведені до кінця. Справа в тому, що існували суттєві розбіжності в поглядах між центральними урядовими структурами і адміністрацією Головноуповноваженого. Крім раніше створеної 4-ї бригади, вище військове командування не давало більше дозволу на створення інших військових формувань. Ще однією причиною невдачі І. Огієнка у цій сфері було те, що коло його повноважень суттєво обмежувалось. Йому було дозволено лише контроль за юнацькою школою, опікуватись військовими, зберігати державне майно та збирати необхідну інформацію. Ще однією перемогою у сфері військової політики стало створення, за сприянням І. Огієнка, військової школи для підготовки українських старшин, в якій намагалися збільшити військовий досвід з гарматної та інженерної справи, піших військ. [5, с.2].

І. Огієнко тримав під контролем і шкільну освіту. Ним були систематично відвідані школи, і визначені потреби освітян. Головноуповноважений будь якими засобами намагався зберегти право навчати українською мовою, яке так наполегливо намагалася відібрати польська влада. Натомість, досить складною залишалась проблема про надання права вільного розвитку українській пресі в умовах польської окупації. Адже на той час кожна політична партія мала свій друкований орган, на який виділялись великі суми коштів. Зокрема, кожного місяця на підтримку газети « Наш шлях», в якій друкувались закони, постанови, накази як центральної ради, так і Управління Головноуповноваженого виділялись 650000 крб. [1, с. 77]. Але незважаючи на постійні польські перепони, котрі перешкоджали безхмарному існуванню газети, вона продовжувала свою видавничу діяльність. Польська окупаційна влада неодноразово забороняла випуски газети « Наш шлях». Через жорстоку цензуру, українські періодичні видання зовнішньо значно поступались польським. Цензура викреслювала все, що стосувалось перебування поляків в Україні, забороні підлягали повідомлення про події на фронті, військові операції армії УНР. Таку ж політику польська окупаційна влада проводила і стосовно книжкової справи. Саме через це, І. Огієнко намагався ввести до цензурованого комітету українських представників, котрі хоч якось могли б вплинути на подальший розвиток друкарства на території України.

Отже, у зазначений період Головноуповноважений УНР не зважаючи на вельми складне зовнішнє і внутрішнє становище республіки, боротьбу між різними політичними силами, опозиційні настрої до Директорії з боку частини суспільства, нарешті, фінансово-економічну кризу і гіперінфляцію в країні, змогли реалізувати певні заходи у соціальній сфері (підвищення розміру платні науково-

педагогічним, навчально-допоміжним і технічним працівникам, а також стипендій студентам українського держуніверситету, робітникам державного підприємства, виплата значної допомоги на лікування відомих державних діячів і значно менших сум – одужуючим козакам армії УНР, на утримання держслужбовців і членів їх родин, високопосадовців вищої української влади, педагогів, разової допомоги селянам, постраждалим від збройної боротьби в Подільському регіоні, тим військовикам, які переїжджали до місць формування частин українських збройних сил, дітям-сиротам, дитячим їдальням, єврейським громадам, біженцям, встановлення стипендій творчим діячам, надання грошової допомоги на поховання відомих людей, призначення низки пенсій для вдів, інших членів родин через втрату годувальника тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона): Монографія / Передмова Н.І. Миронець. – К., 1998. – 282 с.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд. М.С.Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 454 с.
3. Огієнко І. Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920. Уривок споминів//Наша культура. – 1936. - № 5. – 330 с.
4. Хроніка // Наш шлях. – 1919. – 30 листопада. – Ч.7. – 4 с .
5. Хроніка // Наш шлях. - 1919. – 14 грудня. – Ч.18. – 4 с.

The article is devoted coverage to the I. Ohienko as Chief under the government of UNR. I. Ohienko is considered an attempt to make the protection of Ukrainian government institutions, save and restore the state administration in the territory which is occupied Buda Poles.

Keywords: People's Council of Ministers, the state apparatus and state property, committee, Ukrainian army.

УДК 94 (477): 342.5"1917-1919"

Т. Пелехацька, студентка 4 курсу

Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор

РОЛЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ 1917-1919 РР.

На основі джерел та літератури, з'ясується місце Володимира Винниченка в українському державотворенні 1917-1919 рр. Зокрема, його поява та діяльність в найдраматичніший та найважчий період історії Української національно-демократичної революції.

Ключові слова: *Українська революція, Володимир Винниченко, державотворення, політика.*

22 січня 2016 року Указом Президента України було розроблено розпорядження «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 - 1921 років», яке має сприяти популяризації історії українського державотворення та приверненні уваги до національно-визвольної боротьби українців. У цьому контексті важливе значення має ознайомлення з діяльністю

лідерів Українського національно-визвольного руху і національного державотворення, зокрема й Володимиром Винниченком.

Метою нашої статті є виокремлення та з'ясування ролі Володимира Винниченка в українському державотворенні 1917-1919 рр. та її значення для розвитку національного революційного процесу.

У 1917 р. Україна вступила в революційну добу своєї історії. Не маючи власної державності й територіальної цілісності, країна була розділена між двома сусідніми імперіями – Російською та Австро-Угорською. Звістка про лютневі події в Петрограді сколихнула українську громадськість. Однією з провідних стала ідея національного визволення. З нею пов'язане ім'я Володимира Винниченка. Він брав участь у найважливіших політичних процесах перших десятиліть ХХ століття – піднесенні національно-визвольної боротьби, вибуху Української революції, відродженні нації й національної державності, реалізації ідеї соборництва.

Історіографія проблеми нараховує значну кількість робіт, які в тій чи іншій мірі висвітлюють роль цього діяча в українському державотворенні. Безпосередньо цією проблемою займалися Г. Костюк [4], І. Гошуляк [3], С. Кульчицький [5], Ф. Медвідь [6], В. Солдатенко [9], [10] та ін. Утім, усі вони дають відмінні оцінки діяльності Володимира Винниченка на різних етапах революції. Нерідко зустрічаються й полярні судження про його внесок у державотворчий процес.

На думку В. Ф. Солдатенка, основна відмінність представників умовно першої групи науковців полягає, головним чином, у сумарній співмірності одних та інших начал. Якщо перша група визначено вважає, що домінуючими в оцінках В. Винниченка, при врахуванні всіх від'ємних моментів, безперечно, є позитивний баланс, то представники другої групи неначебто урівноважують особисті якості й результати діяльності непростой особистості [10, с. 80].

Одразу після Лютневої революції Винниченко повернувся до України й взявся до активної політичної роботи, став членом Центральної Ради [1, с. 328]. Остання, очоливши з березня 1917 р. боротьбу за державність українського народу, започаткувала водночас процес збирання й консолідації його території. Її лідери, в першу чергу голова Центральної Ради Михайло Грушевський, не зазіхаючи на заселені неукраїнською людністю території сусідніх народів, окреслили ті етнічні українські землі, що повинні були скласти автономну Україну, яка мала бути складовою частиною майбутньої Російської федеративної демократичної республіки. В. Винниченко очолив делегацію Центральної Ради, яка в середині травня 1917 р. подала Тимчасовому уряду, а також виконкому Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів доповідну записку з питань автономії України, що містила основні домагання українського національно-визвольного руху. Переговори з російською стороною виявилися дуже складними й неефективними [4, с. 95-96].

Як політичний і державний діяч В. Винниченко був одним з організаторів та ідеологів РУП – УСДРП, співавтором 4 універсалів та інших конституційних документів Центральної Ради. Один з натхненників усіх селянських, військових і робітничих з'їздів 1917 року [7, с. 201].

10 червня 1917 року на II-му Всеукраїнському військовому з'їзді проголосив I Універсал Центральної Ради. Згодом, 15 червня очолив Генеральний секретаріат і

одночасно став генеральним секретарем внутрішніх справ [8, с. 91]. Першим документом, який певною мірою визначав контури програми діяльності уряду, стала Декларація Генерального секретаріату, розроблена за безпосередньої участі і під керівництвом В. Винниченка та вперше ним оприлюднена на пленарному засіданні ЦР вже 26 червня. Основою для підготовки зазначеної Декларації став I Універсал [1, с. 328].

У Декларації Генерального секретаріату передбачалося: організувати перебудову місцевої і загально крайової адміністративної влади з їх органічним зв'язком із Центральною Радою; розробити основи фінансової політики; забезпечити українізацію та демократизацію судових органів, розробити законопроекти, які б відповідали автономному устрою в Україні; зосередити у своїх руках управління шкільною освітою, видання підручників, підготовку вчителів; здійснювати відповідну діяльність з об'єднання всіх національностей, що проживали в Україні; проводити необхідну роботу з українізації війська як в тилу, так і на фронті; підготувати проект земельного закону та забезпечити автономію України у продовольчій справі. Цей документ підтримала більшість членів Центральної Ради, оскільки він закладав перші підвалини для розбудови Української держави у ХХ ст. [1, с. 328].

Під керівництвом В. Винниченка було розроблено і затверджено Малою радою Статут Генерального Секретаріату [7, с. 201]. Утім Тимчасовий уряд відхилив його, замінивши новим документом «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». Повноваження Генерального секретаріату значно обмежувалися. Українці протестували проти зайнятої Тимчасовим урядом позиції, вимагали затвердити Статут, відстоювали кожне його принципове положення. Вже після перших засідань В. Винниченко і члени делегації хотіли перервати переговори і їхати до Києва. Врешті-решт, прем'єр О. Керенський підписав «Інструкцію Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні». Більшість членів ЦР негативно сприйняли «інструкцію». В центрі гострої критики опинилася українська делегація, що повернулася до Києва і в першу чергу сам В. Винниченко [1, с. 328].

Крах Тимчасового уряду і прихід до влади в Росії наприкінці жовтня більшовиків на чолі з В. Леніним кардинально змінили політичну ситуацію в країні. Центральна Рада та її Генеральний Секретаріат отримали, нарешті, нагоду перебрати в свої руки всю владу в Україні.

Завдання об'єднання українських земель було в ті дні одним із центральних. Виступаючи 29 жовтня 1917 р. зі звітною доповіддю про діяльність Генерального Секретаріату, В. Винниченко заявив на сесії Центральної Ради, що Генеральний Секретаріат, зважаючи на звернення і заяви різних повітових, губернських та інших організацій, «думає стати на шлях об'єднання всієї України, і тому він не буде відмовляти тим губерніям, повітам й іншим одиницям «анексованої» української території, котрі захотять йому підлягати» [4, с. 100].

Видатною історичною віхою на шляху відродження національної державності українського народу, в тому числі й досягнення соборності України, став III Універсал Центральної Ради, прийнятий 7 (20) листопада 1917 року. «Віднині, – проголошувалося в ньому, – Україна стає Українською Народною Республікою». Володимир Кирилович був одним із авторів даного Універсалу [1, с. 328].

І. Гошуляк вважає, що в центрі багатогранної діяльності Володимира Кириловича на чолі Генерального Секретаріату безсилля (аж до його відставки з цієї посади 9 січня 1918 р.) була турбота про територіальну консолідацію і єдність УНР [4, с. 101].

На наступних етапах Української революції 1917 – 1920 рр. В. Винниченко продовжував боротьбу за втілення у життя ідеалу соборності. Очолюваний ним Український Національний Союз (УНС) ще в середині жовтня 1918 р. виступив з широкою програмою збирання соборної України, розрахованою на міжнародну громадську думку [4, с. 102].

В. Винниченко визначив державність як «комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілісність, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому» [7, с. 202].

Безперечно, що найвагомий внесок В. Винниченка в справу консолідації й зміцнення єдності українських земель припадає на період діяльності на чолі Директорії. Це був його зоряний час як видатного політика і державного діяча. Саме під керівництвом Володимира Кириловича Директорія започаткувала і завершила процес об'єднання двох суверенних українських держав – УНР і ЗУНР в єдину соборну Українську державу [4, с. 103]. 1 грудня 1918 р., коли в Києві ще була влада гетьмана П. Скоропадського, у Фастові був підписаний Передвступний договір про майбутнє об'єднання (злуку) ЗУНР з УНР в одну державу [1, с. 328]. 22 січня 1919 р. в Києві зібрався Конгрес Трудового Народу України. Цей найвищий представницький орган республіки прийняв декілька історичних ухвал. Серед них: узаконив усі основні соціальні й національні завоювання українського народу; спільно з уповноваженими делегаціями від Західних і Східних українських земель проголосив Акт злуки УНР та ЗУНР – в єдину неподільну Українську Народну Республіку. Як наголошує Г. Коцюк: «Це був найвищий тріумф другого етапу української революції – доби Директорії, на чолі якої стояв Володимир Винниченко. І одночасно це вже був початок упадку В. Винниченка як політика» [5, с. 43].

У січні 1919 р., міцність становища Директорії в Києві стала проблематичнішою. І Винниченко сам оцінював його як безнадійне, дедалі більше відчуваючи своє майже цілковите безсилля, неможливість діяти згідно з власними переконаннями. Звичайно, це його дуже пригнічувало й переконувало у необхідності відходу від влади [9, с. 14]. З перших же кроків серед членів Директорії виникли розбіжності з принципових питань розвитку політичних процесів. Чи не найгострішими з часом стали суперечності між Винниченком і Петлюрою. Ініціаторами підвищення напруги у стосунках були обидві сторони [9, с. 13]. В. Винниченко започаткував і обстоював тезу, яка доводила шкідливість для демократичного розвитку української державності культивувати окрему військову верству, яка б виробила власні, притаманні для неї традиції, оскільки це риса властива експлуататорському суспільству [3, с. 181]. Петлюра навпаки займав іншу позицію [4, с. 101].

В. К. Винниченко пройшов складну еволюцію державницьких поглядів. У 1917 році, «будь-який сепаратизм, будь-яке відокремлення» від Росії Винниченкові «здавалось смішним, абсурдним, безглуздим» [6, с. 200]. Проте, з

часом його думка змінилася в бік відродження самостійної Української держави. Ставлення до більшовизму було двояке. З одного боку, він добре бачив факти шовіністичної і колонізаторської політики російських більшовиків щодо України, а з іншого, визнавав історичну прогресивність Жовтневої революції як соціалістичної [8, с. 92-93]. Після відставки з посади Голови Директорії УНР, Володимир Кирилович став прихильником рад як органів революційної активності народних низів у соціальній революції, згодом зблизився з більшовиками [6, с. 51].

І все-таки, В. Винниченко вірив у майбутнє української державності, наголошував на тому, що «...героїчний період нашого відродження ще не скінчився. Треба всіма силами тримати лінію підйому», хоча наголошував, що її втримати не вдалося, оскільки не було виконано неодмінної умови – «об'єднати гасло національне з соціальним, стати в оборону не тільки національно-державних прагнень, але й економічно-соціального визволення». Головна трагедія української революції, на його думку, полягала в тому, що «українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони зразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були дощенту розбиті» [2, с. 328].

Отже, все своє життя Володимир Кирилович залишався палким поборником ідеї єдності і соборності України. Щоб переконатися в цьому, достатньо хоча б погортати сторінки написаного ним незадовго до смерті «Заповіту борцям за визволення» (1949 р.). Його внесок в розробку і втілення у життя української державності та соборницької концепції досить значний. В. Винниченко був одним із найяскравіших лідерів української соціал-демократії. Багато в чому завдяки саме його енергії, здібностям, відданості загальнонаціональній справі, організаційному та державницькому хисту УСДРП з самого початку Української революції 1917 – 1920 рр. зайняла провідне становище на політичній арені та протягом майже всієї революційної доби була визначальним чинником вітчизняної державницької та урядової політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Винниченко В. Відродження нації, ч. 2. / В. Винниченко. – К., 1990. – 348 с.
2. Володимир Винниченко як політичний діяч. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/history/2c0b65635a3bd78b4c53a88421206c27_0.html
3. Голубко В. Є. Український офіцерський корпус у визвольних змаганнях 1917 – 1920 рр. / В. Є. Голубко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30016/1/24_180-189.pdf
4. Гошуляк І. Л. До питання про внесок В. Винниченка в консолідацію та об'єднання українських земель в 1917 – 1919 рр. / І. Л. Гошуляк // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – Київ : ІПіЕНД, 2006. – С. 95-110.
5. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. Дослідження, критика, полеміка / Г. Костюк. – Нью-Йорк, 1980. – 285 с.
6. Кульчицький С. В. Володимир Винниченко: світоглядна еволюція / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2005. - № 4. – С. 47-70.
7. Медвідь Ф.М. Українська державницька ідея Володимира Винниченка: політико-правові засади / Ф. М. Медвідь // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – Київ : ІПіЕНД, 2006. – С. 198-206.

8. Ростовська О. В. Винниченко і його державно-політична концепція / О. Ростовська, С. Родін // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 90-95.
9. Солдатенко В. Ф. Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції / В. Ф. Солдатенко // Укр. іст. журн. – 1996. – № 6. – С. 13-22.
10. Солдатенко В. Ф. Політичні портрети Винниченка і Петлюри революційної доби через призму історіографічного освоєння / В. Ф. Солдатенко // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 15. – С. 77-99.
11. Солдатенко В. Ф. Політичні портрети Винниченка і Петлюри революційної доби через призму історіографічного освоєння / В. Ф. Солдатенко // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 16. – С. 65-83.

Based on sources and literature, explored Vynnychenko place in the Ukrainian nation 1917-1919 years. In particular, his appearance and action in the most dramatic and most difficult period in the history of the Ukrainian national democratic revolution.

Key words: Ukrainian revolution Vynnychenko, state, politics.

УДК 94(100):355.48(477) «1941/1944»

Т. Петрук, магістрантка

Науковий керівник: Газін В. П., д.і.н, професор

ПРОБЛЕМА ВІДКРИТТЯ ДРУГОГО ФРОНТУ

У статті розглядаються дипломатичні стосунки країн антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни, метою яких була боротьба з нацизмом та відкриття другого фронту в Європі.

Ключові слова: другий фронт, Друга світова війна, операція «Оверлорд», нацизм, повітряно-морський десант, США, Велика Британія, СРСР, Німеччина.

В історії світових війн є чимало дискусійних питань, які є невирішеними ще й по сьогодні. Одним із таких є – проблема відкриття другого фронту в Європі та його значення в розгромі Фашистської Німеччини. Цю проблему можна назвати «вічною» в історичній літературі, оскільки кожна із країн-союзниць намагається довести свою визначальну роль у розгромі нацизму.

Корені цієї проблеми сягають того часу, коли нацистською Німеччиною був здійснений напад на Радянський Союз. З перших днів війни, перед СРСР постало ряд важливих завдань: забезпечення сприятливої міжнародної ситуації в боротьбі з ворогом, докладання усіх зусиль для запобігання нападу держав, які зберігали нейтралітет в радянсько-німецькому конфлікті, а найголовніше – пошук надійних союзників в боротьбі з нацизмом, створення антигітлерівської коаліції [1, с. 85].

Вперше питання про відкриття другого фронту було поставлено Сталіним 18 липня 1941 року в особистому листі до прем'єр-міністра Великої Британії – В. Черчіля. У листі акцентувалося на встановленні союзницьких відносин між країнами, зазначаючи, що «у наших держав знайдеться достатньо сил, щоб не дивлячись на всі труднощі розбити нашого спільного ворога» [2, с. 10].

Наголошуючи на важкому становищі радянських військ, Сталін писав: «військове становище СРСР рівно як і Великої Британії, було б значно кращим, якби був створений фронт проти Гітлера на Заході (Північна Франція) чи Півночі (Арктика)» [2, с. 11]. Ці дії дали б змогу відтягнути сили Гітлера зі сходу і цим

самим зробили б неможливим їх вторгнення в Англію [6]. Проте, Сталін турбувався не стільки за Англію, скільки за СРСР, намагаючись витягнути країну із критичного становища. Однак, відповідь Британії була не на користь СРСР, відмову Черчіль мотивував тим, що: «лише в одній Франції знаходиться сорок німецьких дивізій і все узбережжя є досить укріпленим, тому, застосування десанту великими силами означало б кровопролитну поразку» [2, с. 12].

Питання про відкриття другого фронту стояло і в наступних листах Сталіна, однак, британське керівництво намагалося відтягнути цей момент, мотивуючи тим, що: «в даний час немає ніякої можливості здійснити таку британську акцію на Заході, яка б дозволила відволікти німецькі сили з східного фронту... та створити другий фронт на Балканах без допомоги Туреччини» [2, с. 20]. Насправді ж, Британія мала зовсім іншу мету, вона була не проти ослаблення Радянського Союзу за допомогою Німеччини, оскільки і нацизм і комунізм були проявом тоталітаризму, несумісного із світовим порядком. Проливають світло на ці події переговори В. Черчіля з Ф. Рузвельтом незадовго до підписання Атлантичної хартії, де Черчіль висловився, що «левова частина по ленд-лізу повинна належати саме британцям, а будь-яка допомога СРСР призведе лише до затягування війни» [3, с. 47].

Важливе підґрунтя в розв'язанні цієї проблеми створило підписання Атлантичної Хартії (14 серпня 1941 р.) та прийняття Декларації Об'єднаних Націй (1 січня 1942 р.), де відбулося створення Об'єднаних Націй та оформлення засад боротьби з нацистською Німеччиною, за якою «кожна держава зобов'язувалась використати всі свої ресурси, як військові так і економічні проти членів троїстого союзу» [5, с. 146].

Особливо гостро, проблема відкриття другого фронту постала перед Радянським Союзом влітку 1942 р, коли німецьким військам вдалось здійснити великий наступ вглиб східного фронту. У зв'язку із цим, радянським керівництвом були направлені посольства до Великої Британії та США, з «проханням» якнайшвидшої допомоги радянській армії, перенесенням головних німецьких дивізій зі східного театру бойових дій [8, с. 40]. Однак, погляди керівників великих держав в цьому плані дещо розійшлися. Рузвельт з цього приводу висловився: «американське керівництво прагне і сподівається на відкриття другого фронту в 1942р.; як в США так і в Англії з цього приводу ведеться велика підготовча робота» [5, с. 192]. Для здійснення цієї операції вони (США) володіють необхідними ресурсами, однак, проблема постає в їх переправі на Британські острови. Тому, одним із способів прискорення відкриття другого фронту було б припинення поставок із США в СРСР, з метою звільнення додаткового тоннажу для перекидання американських військ та озброєння в Англію. Ще однією проблемою, власне була позиція Англії в цьому питанні. На думку британських військово-морських, військових і повітряних органів, дана операція в 1942р. «могла б закінчитись катастрофою» [2, с. 60]. Вони пояснювали свою відмову тим, що німецькі війська зосередили на Заході велику кількість військ з добре укріпленими позиціями. «Ми могли б в ході цієї операції втратити найбільш цінних військових фахівців, необхідних для справжньої операції в 1943 р.» [2, с. 60]. На протигагу цій операції, було запропоновано висадку в Французькій Північній Африці, з метою звільнення останньої від сил країн осі, що значно б

покращило становище радянської армії. Враховуючи таку позицію Англії, проблему відкриття другого фронту на Заході так і не було вирішено. Натомість, розпочалося втілення в життя операції «Факел».

Через мало чисельність присутніх там італійсько-німецьких військ, даний крок не розцінювався радянською владою як «другий фронт», оскільки не полегшував становище радянської армії. Німці продовжували перекидати нові дивізії із Заходу, з метою захоплення Москви. Їхнім планам зміг завадити контрнаступ радянської армії в листопаді 1942 р., в ході якого вдалося оточити і знищити під Сталінградом 330 тис. німецьку армію, що значно підняло авторитет СРСР на міжнародній арені [4, с. 10].

Відкриття другого фронту не відбулося й в наступному – 1943 р. Хоча, деякі підвалини були закладені вже на Касабланській конференції. Не дивлячись на прагнення британців продовжити військові дії в Середземномор'ї, президент США висловився, що після завершення військових дій на півночі Африки, дії союзників повинні переміститись в Західну Європу і розпочати активне бомбардування німецької авіації. Це стане несподіваним ударом для німецької армії, й разом з тим, значно покращить становище радянської армії на східному фронті [2, с. 85-86]. Однак, цього не сталося. В листі від 11 травня 1943 р. Черчіль писав: «не виконання даного плану відбувається не тому, що немає військ (хоча це й теж, за його словами грало величезну роль), а тому, що немає необхідного тоннажу та ескортних засобів для перекидання значної кількості дивізій на Британські острови» [2, с. 100]. Знову ж таки, все зводилось до того, що велику кількість тоннажу використовується для поставок СРСР по ленд-лізу, та ведення військових дій на Півночі Африки та Індії.

12-25 травня відбулася Вашингтонська конференція, на якій було вирішено американськими і британськими керівниками перенести час висадки союзників на Заході на весну 1944 р. і продовжити бойові дії на Середземноморському і Тихоокеанському театрах наступальних дій [9, с. 414]. Такі негативні заяви про відкладення відкриття другого фронту значно погіршили дипломатичні відносини між союзниками. Сталін відкрито висловив своє незадоволення таким розвитком подій в особистих листах до Рузвельта та Черчіля: «що стосується Радянського керівництва, то воно вважає за неможливе приєднання до такого рішення, прийнятого до того ж без його участі, яке принесе важкі наслідки для подальшого ходу війни» [2, с. 131].

Суттєвим поштовхом в реалізації цього питання, стала Каїрська конференція керівників союзних держав, на якій ключовою проблемою стало обговорення спільних військових дій у Західній Європі. В. Черчіль відстоював думку про продовження військових дій на Балканах, однак, Сталін вислухавши його промову, наполягав, що найперспективнішим напрямком військових дій союзників має бути північно-західна Франція. До кінця 1943р. британцям все ж вдалося перемогти свою нерішучість і союзники вибрали вторгнення в Європу через Ла-Манш як вирішальну операцію 1944 р. [7с. 36].

У зв'язку із цим, постала проблема в поставці військового спорядження. Беручи пріоритетність операції «Оверлорд», британським та американським керівниками, було вирішено відкласти проведення ряду десантних операцій на Тихому океані та Середземномор'ї, і підготувати усі наявні десантні кораблі,

судна та катери до вторгнення. Не дивлячись на побудовані за наказом Гітлера могутні фортифікаційні укріплення на Заході, перевага все ж була на боці союзників. Вони заволоділи морським і повітряним простором, та найголовнішим було те, що від них залежало час і місце висадки, про що німецька армія могла лише здогадуватись.

Головнокомандувачем союзними військами операції «Оверлорд» було призначено спочатку британського генерал-лейтенанта Ф. Моргана, а згодом, за наполяганням Рузвельта – Дуайта Ейзенхауера. При плануванні цієї операції, перед союзниками постав ряд проблем: час і місце висадки, що в першу чергу залежало від погодних умов; вироблення чітких дій союзників; проблема доставки військового обладнання; оборона противника по всьому узбережжю Атлантичного валу та інші не менш важливі проблеми. Та незважаючи на це, їм все ж таки вдалося виробити чіткий план операції та шляхи його реалізації. Датою відкриття другого фронту було призначено 4 – 5 червня, завдяки сприятливим погоднім умовам. У ніч із 5 на 6 червня величезний флот вторгнення направився із Південної Англії до берегів Франції. Опівночі, 6 червня розпочалася наймасштабніша в історії висадка повітряно-морського десанту та відкриття другого фронту в Європі, що корінним чином змінив хід Другої світової війни та прискорив її завершення.

Отже, питання відкриття другого фронту в Європі стало справжньою наріжною проблемою Другої світової війни. Протягом майже чотирьох років велася гостра дискусія керівників великих світових держав, про час і місце висадки союзників. І цій події судилося статися лише 6 червня 1944 року. Та, не зважаючи на довгий шлях його реалізації, можна без перебільшення сказати, що саме відкриття другого фронту, відіграло ключову роль у завершенні Другої світової війни. І хто знає, які б були її результати, якби другого фронту не існувало.

Список використаних джерел та літератури

1. Бережков В. М. Страницы дипломатической истории: 4-е изд. / В. М. Бережков. – Москва : Международные отношения, 1987. – 616 с.
2. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. : В 2 т. / Под ред. А. А. Громыко, В. М. Хвостов и др. – Москва : Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – 406 с.
3. Рузвельт Э. Его глазами / Э. Рузвельт ; Пер. с англ. А. Д. Гуревича и Д. Э. Куниной; Под ред. И. Е. Овадиса. – Москва : Государственное издательство иностранной литературы, 1947.
4. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 : сборник документов : в 6 Т. / Министерство иностранных дел СССР. – Москва : Политиздат. – 1984. – Т. 1. Московская конференция министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19-30 окт. 1943 г.). – 384 с.
5. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 : Документы и материалы : В 2 т. – Москва : Политиздат, 1984. – Т. 1. 1941-1943. – 510 с.
6. Харламов Н. М. Трудная миссия / Н. М. Харламов. – Москва : Воениздат, 1983. – 224 с.
7. Амброс С. Е. День «Д». 6 июня 1944 г. : величайшее сражение Второй мировой войны / Стивен Е. Амброс; Пер. с англ. И. В. Лобанова, А. В. Короленкова. – Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 617 с.
8. Лан В. И. США в военные и послевоенные годы / В. И. Лан. – Москва : Наука, 1978. – 679 с.
9. Самсонов А. М. Крах фашистской агрессии 1939-1945 / А. М. Самсонов; Исторический очерк. Издание второе, исправленное и дополненное. – Академия Наук СССР. Отделение истории. Институт истории СССР. – Москва : «Наука», 1980.

In the article the diplomatic relations of the anti-Hitler coalition in World War II, whose purpose was to fight Nazism and the opening of a second front in Europe.

Keywords: *second front, World War II, Operation "Overlord" Nazism, air-sea landing, the US, UK, USSR, Germany.*

УДК 94: 355. 48 (477: 47) «1658/1659»

Ю. Простак, магістрантка
Науковий керівник: Газін В. В., к.і.н., доцент

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЧАТОК МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1658 – 1659 РР.

У статті, аналізуючи розвиток московсько-українських стосунків весни – літа 1658 р., автор доводить тезу, що ще до відомої Гадяцької угоди 1658 р. розпочалася московська агресія проти козацької України, яка й ознаменувала початок московсько-української війни 1658 – 1659 рр.

Ключові слова: Чигирин, Москва, війна, агресія

В історіографії утвердилася думка, яка знайшла своє відображення і в навчальній літературі, що московсько-українська війна 1658 – 1659 р., кульмінацією якої стала феєрична перемога українського війська над полками московських воєвод під Конотопом, була спровокована укладенням гетьманом Іваном Виговським Гадяцької угоди з Річчю Посполитою. Фактичний розрив з Москвою і денонсація Московської угоди 1654 р. й призвело до загострення московсько-українських відносин і до вторгнення царських військ в Україну.

Однак, глибокий аналіз українсько-московських та українсько-польських відносин другої половини 50-х рр.. XVII ст.. дає нам підстави стверджувати, що фактично війна між Москвою та Українською державою розпочалася задовго до Гадяча і була спровокована відкрито імперською політикою Москви, спрямованою на загарбання козацької України та перетворення її в плацдарм для подальшого імперського наступу в Європу.

Уже невдовзі після укладення угоди 1654 р. Москва чітко окреслила свої плани. Фактично можна стверджувати, що саме тоді розпочався перший («гібридний») етап московсько-української війни.

Так, 5 січня 1655 р., до Богдана Хмельницького прибув московський посол Матвєєв, який проінформував гетьмана про плани царя запровадити в Україні солдатське військо. «...10 тис. солдатських полків – крім тих, що вписані в реєстр. Щоб навчити їх солдатському строю, цар пришле полковників, полуполковників і майорів, капітанів і всяких урядників – солдатського строю офіцерів, а коли навчатися, призначить полковників і урядників з людей солдатському ученню навчених». Окрім цього, декларувалася доцільність призначення московських воєвод в українські міста, «... аби по Запорозьких городах були царські воєводи» [5, с.1033].

Фактично дані пропозиції означали не що інше, як ревізію переяславсько-московських домовленостей 1654 р. та грубе втручання у внутрішні справи України й звичайно викликали негативну реакцію з боку Богдана Хмельницького.

Навесні 1656 р. Чигирин знову піддався тиску з боку московського керівництва. Думний дяк Ларіон Лопухін, що прибув з візитом до гетьмана, знову заговорив про необхідність присилки в Україну воєвод, без яких «...в черкаських містах бути не гоже»[4, с. 81].

Навесні – влітку 1657 р. – чергове посилення тиску Москви на гетьманський уряд. До Чигирини направляються царські послы, один з яких (Іван Желябужський), отримав інструкції, проїжджаючи українськими містами, агітувати проти гетьманської політики та закликати населення виступати за призначення московських воєвод до козацької України [5, с. 1381].

Смерть Великого українського гетьмана 27 липня 1657 р. стала сигналом для активізації Москвою своєї імперської політики стосовно України. Попри те, що ще за життя гетьмана старшинська рада ухвалила рішення про призначення наступником Хмельницького його молодшого сина Юрія, у Москві з цим не бажали рахуватися. Показовими у цьому сенсі були слова царського посла Федора Бутурліна, який, торкнувшись перспектив обрання Юрія Хмельницького гетьманом, у листі до царя зазначав, що «... по смерті де гетьмана тому слову (рішення старшинської ради – авт.) буде відміна, то де все буде на волі твоєї великого государя: кого ти великий государ пожалуєш, накажеш бути над військом запорозьким гетьманом, той і буде»[2, с.682].

10 серпня 1657 р.[2, с. 781-782] царем було направлено до Чигирини відомого фахівця в українських справах Василя Кікіна, якому наказувалося у всіх містах козацької України, через які той мав проїжджати, проводити секретні розмови з міщанами (війтами, бурмістрами, простими людьми «наодинці») з метою наведення їх на думку, що «добре б було якби великий государ велів бути у нас своїм воєводам для оборони від неприятельських приходів і всяких розправних діл»[2, с. 21].

Насамкінець, московське керівництво вдається до методів прямого тиску шляхом введення на територію України додаткових військ. Аргументувалося це необхідністю підтримки порядку, угамування різного роду свавільників та захисту від зовнішніх ворогів.

Уже 22 серпня 1657 р. 5-тисячне військо князя Григорія Ромодановського виступило в Україну і 12 вересня підійшло до Переяслава.

Як зазначалося в царській грамоті, присилка воєвод в українські міста жодною мірою не спрямована на обмеження вольностей Війська Запорозького, а стосовно московських військ зазначалося, що вони направлені до кордонів України лише з метою захисту українського народу від можливого вторгнення татар і поляків[1, с. 190].

М.Грушевський, аналізуючи тогочасну московську політику, зазначав, що «...по смерті Б.Хмельницького виникла перспектива нового порушення Переяславської умови: скасування гетьманського правління, заведення московської воєводської управи, зменшення до мінімуму козацького війська, нищення економічних і політичних привілеїв старшини, ліквідації автономної української церкви тощо. Уперте ігнорування Москвою наступників Богдана – його сина Юрія та Виговського (царська грамота, що визнавала обрання Виговського надійшла пізніше) все це давало підстави підозрювати наміри

повного скасування гетьманського уряду... Великі московські сили, що мали прибути в Україну мали на меті здійснити тиск на український уряд» [5, с. 55-56].

Насамкінець, московське керівництво задіяло у своєму наступі на український суверенітет класичну тактику імперської політики – поділяй і володарюй, що виявилось у таємній підтримці антигетьманської опозиції, яка оформилася в останні місяці 1657 р. Зацікавлений в послабленні гетьманського уряду, а відтак його здатності чинити опір російським зазіханням, Кремль, заявляючи про підтримку Виговського, таємним чином стимулював і підтримував опозиційні сили. Прикладів такої двоякої політики було чимало.

Коли в листопаді 1657 р. до Москви прибули посланці січового товариства, царські дяки почали переконувати їх, що краще було б якби в Україні були царські воєводи, вказуючи, що тоді не було б їм жодних кривд від полковників. 26 листопада 1657 р. послами були подані письмові пункти, складені, на думку Грушевського, явно за допомогою московських дяків [5, с. 112-113]

Фактично, користуючись зі складної ситуації в Україні, Москва, обіцяючи всіяко підтримувати Виговського, взамін вимагала серйозних поступок в напрямку ревізії договору 1654 р. українська сторона змушена була підписати новий “договір” (15 лютого 1658 р.), в якому, з поміж іншого, було постановлено про необхідність введення московських воєвод до українських міст [5, с. 138-145].

12 червня 1658 р. Г.Ромодановський отримав царський наказ виступити в Україну «гамувати свавільників», а частину війська направити до Шереметьєва в Київ [5, с. 250-254].

Загалом, московські воєводи вели себе в Україні як справжні господарі. Так Шереметьєв заявляв, що його влада є вищою за гетьманську. Подібним чином вів себе і Ромодановський, який взяв під свій захист одного з лідерів антигетьманської опозиції Якова Барабаша [5, с. 101]. При цьому, розміщення російських військ в українських містах спровокувало численні сутички між місцевими мешканцями та стрільцями. Виговський пізніше зазначав, що «...люди Ромодановського б'ють наших, пустошать та грабують» [6, с. 108].

У серпні 1658 р. українсько-московське протистояння перейшло у фазу збройного конфлікту. Виговський закликав народ до повстання проти Москви. За його наказом Данило Виговський на чолі Паволоцького, Білоцерківського та Київського полків рушив до Києва з метою змусити московські війська покинути місто [6, с. 109].

Саме 6 вересня 1658 р. в обозі під Гадячем у присутності польського посла С.Беневського українським керівництвом було прийняте рішення про приєднання до Речі Посполитої на правах Князівства Руського.

На початку 1659 р. розпочалася підготовка до широкомасштабної військової кампанії в Україні. 15 січня 1659 р. з Москви виступили війська князя Олексія Трубецького.

Уже 30 січня Трубецькой підійшов до Севська, а 28 лютого виступив в напрямку Путивля, куди прибув 10 березня. Після цього виступив в напрямку Константинова на Сулі. До його військ стягувалися московські підрозділи, що вже перебували в Україні, а також козаки самопроголошеного промосковського гетьмана Івана Безпалого [3, с. 361]. Вступивши в Україну «з метою утихомирення всяких сум'ять та міжусобиць», московські війська вдавалися до жорстоких

репресій проти місцевого населення. Так, як про це писали козацькі старшини у листі до царя, московські війська «міста і містечка, і села вогнем і мечем зносили,...людей... всякого чину і віку в полон збирали й нечувані спустошення чинили». При цьому зазначали, що Україна не знала «...такого спустошення, яке сьогодні від православних ратей»[3, с. 415-418].

Отже, укладення Гадяцької угоди, яка означила входження козацької України до складу речі Посполитої стало відповіддю Чигирин на неприхований тиск з боку Москви, який особливо активізувався після смерті Богдана Хмельницького (настійливі спроби, провівши ревізію угоди 1654 р., посилити контроль над козацькою Україною, а також змусити Чигирин до поступок через підтримання антигетьманської опозиції. Помилково вважати, що Гадяцький договір спричинив московсько-українську війну 1658 – 1659 рр. яка розпочалася раніше зі вступом московських військ Ромодановського в козацьку Україну в червні 1658 р. та активною антиукраїнською діяльністю київського воєводи В.Шереметьєва. Фактично московська агресія проти України (спочатку «гібридна»), а відтак і війна, розпочалася невдовзі після угоди 1654 р. й означила чіткі й послідовні плани царя, спрямовані на анексію України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип В.В.Пратц, 1872. – Т.7. – 398 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип М.Этингера, 1879. – Т.11. – 820 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб.: Тип. А.Катанского и К⁰, 1892. – Т.15. – 462 с.
4. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К.: Критика, 2007. – 462 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
6. Kubala L. Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657 – 1660. Szkiców historycznych. Serya VI. – Lwów: Księgarnia wydawnicza H.Altenberga, 1922. – 651 s

In an article analyzing the development of the Moscow-Ukrainian relations spring - summer 1658, the author proves the thesis that is known to Hadiach agreement in 1658 launched aggression against Moscow Cossack Ukraine, which also marked the beginning of the Ukrainian-Muscovite War 1658 - 1659

Keywords: *Chyhyryn, Moscow, war, aggression*

УДК: 94(477):327(47+571) “1917”

М. Скочко, студентка 4 курсу
Науковий керівник: Завальнюк О.М., д.і.н., професор

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА І РОСІЙСЬКИЙ ТИМЧАСОВИЙ УРЯД: ПОЛІТИЧНІ ВЗАЄМИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ (БЕРЕЗЕНЬ- ЖОВТЕНЬ 1917 Р.)

У статті розглядаються політичні взаємини Української Центральної Ради з Тимчасовим урядом Росії та їх вплив на розвиток національно-визвольного руху в Україні протягом березня-жовтня 1917 року.

Ключові слова: Центральна рада, Тимчасовий уряд.

Цього року виповнюється 100-річчя з початку Української національно-демократичної революції ХХ ст. Її події в нашій історії займають почесне місце, адже після втрати державності у ХVІІІ ст., вперше постало питання чи буде український народ вільним, чи буде він жити у власному домі із власними законами.

На жаль, Українська революція зазнала поразки, і нам як історикам слід знайти причини чому так сталося, адже і сьогодні існує загроза втрати державності. Як і сто років тому, агресивна Москва розпочала проти нашого народу війну.

Мета статті – на основі опублікованих джерел і праць українських дослідників простежити еволюцію відносин між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом протягом березня – жовтня 1917 р., коли питання національної державності вирішувалось у мирному дусі.

Від утворення Центральної Ради 3-4 березня 1917 р., її зовнішня політика була орієнтована виключно на Росію, проте відносини з Тимчасовим урядом склалися важко. Чимало радянських, а також сучасних російських істориків стверджують, що Лютнева революція та діяльність Тимчасового уряду відкрили Україні широкі можливості для національного розвитку й широкомасштабна програма Центральної Ради нібито отримала повну підтримку російського Тимчасового уряду. Але угруповання соціал-демократів і українських есерів на чолі М. Грушевським взяло курс на формування національної державності у вигляді національно-територіальної автономії України в складі Росії [7, с. 67].

Тимчасовий уряд був категорично проти негайного впровадження автономії, і вважав, що це питання повинно бути вирішено тільки всенародно обраними Всеросійськими установчими зборами [12, с. 69-70].

Вже в перші місяці державотворчої діяльності Центральній Раді довелося вести дипломатичну боротьбу з Тимчасовим урядом, відстоюючи національні інтереси. За відсутності відповідного відомства міжнародну політику визначали і впроваджували в життя керівники Центральної Ради – М. Грушевський та В. Винниченко. Обґрунтовуючи національні права і прагнення України, діячі Центральної Ради посилалися на акт 1654 р. Вони вважали, що українці мали право „домагатися відлучення України і повернення її в те становище, в якому вона стояла перед актом 1654 р... Але українці не мають наміру відділятися від Російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільному і свободному зв'язку з нею. Хочуть тільки, щоб вона ні в чім не обмежувала їх свободи і самостійності національного життя. Для того хочуть широкої автономії України» [1, с. 89].

Громадську думку широкого загалу українців виразно висловило Українське бюро у Швейцарії у листі до міністра закордонних справ Тимчасового уряду Павла Мілюкова від 8 квітня 1917р. У ньому відзначалося: „Як українська республіка під Богданом Хмельницьким злучилася Переяславським договором із своєї власної волі з Московщиною, то запевнила, собі цим договором повну незалежність... право удержувати з загрозою свої дипломатичні зносини, мати національне військо, мати самостійне правительство, власне судівництво, а

навіть свобідне уживання рідної мови, – всі ці права зісталися чергою здавлені і знищені зовсім”.

Отже, український народ „на руїнах старого режиму сподівається він побачити Росію, що повстане як федеративна республіка, якої сподівалися великі мужі України від Хмельницького до Драгоманова, і як рівний із рівним думає тоді зайняти своє місце між іншими народами Росії” [7, с. 68].

Діячі Тимчасового уряду неодноразово демонстрували у заявах та пресі негативне ставлення до Центральної Ради та тих державотворчих процесів, що відбувалися в Україні. Це змусило Київ надіслати до Петрограда делегацію на чолі із В. Винниченком та С. Єфремовим, яка від 16 травня розпочала переговори з представниками Тимчасового уряду: головою уряду Г. Львовим та міністром закордонних справ П. Мілюковим.

Представники Центральної Ради передали їм підготовлену М. Грушевським «Доповідну записку», в якій він наголошував, що найбільш справедливими і вигідними для обох сторін будуть стосунки рівноправних членів федеративної демократичної республіки. Свою концепцію з цієї проблеми він аргументовано виклав у статті „Якої ми хочемо автономії й федерації” в квітні 1917 р. [5, с. 121-133].

Центральна Рада висувала Тимчасовому урядові та Виконкомові рад низку вимог: визнання автономії України та її впровадження після Всеросійських Установчих зборів; участь українських делегацій у міжнародних конференціях, присвячених майбутньому українських земель, зокрема Галичини; заснувати при Тимчасовому уряді посаду комісара у справах України; формування українських військових частин в тилу і на фронті; визнану Тимчасовим урядом українізацію початкової школи поширити на середню й вищу та ін. [2].

Однак Тимчасовий уряд їх відхилив під приводом, що їх впровадження до скликання Установчих зборів містить загрозу для загальноросійської революції. Саме таку точку зору висловив О. Керенський і під час свого візиту до Києва. Але до цього сталися дві доленосні події: Центральна Рада проголосила 10 (23) червня Перший Універсал [9, с. 188]. Він висловлював незгоду з політикою Тимчасового уряду. „І через те, - зазначалося у документі, – ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя” [16, с. 3].

Іншою визначною подією у розбудові держави було створення у червні першого уряду України – Генерального секретаріату на чолі з В. Винниченком. До якого увійшли вісім генеральних секретарів: Х. Баранівський (фінансів), С. Єфремов (міжнаціональних справ), С. Петлюра (військових справ), Б. Мартос (земельних справ), В. Садовський (судових справ), М. Стасюк (харчових справ), І. Стешенко (освіти), П. Христюк (генеральний писар) [14, с. 50].

Енергійні державотворчі процеси в Україні змусили реагувати Тимчасовий уряд. Тому вже 29 червня до Києва прибули три його міністри: О. Керенський, М. Терещенко та І. Церетелі – з метою терміново владнати взаємини з Центральною Радою. Перед цим у київських газетах з’явилися звернення Тимчасового уряду до українського народу із закликом не відриватися від «спільної Батьківщини». Обґрунтовувалася думка, що визволення України тісно пов’язане із визволенням Росії, що російський уряд поважає прагнення українського народу і з часом вони

будуть задоволені. Цікаво, що більшовицька „Правда” наголошувала, що Перший Універсал українців продемонстрував крах національної політики Тимчасового уряду, що тепер «жоден демократ, не говорячи вже про соціалістів, не наважиться заперечувати повної законності українських вимог» [13].

29 червня відбулося засідання за участю Комітету Центральної Ради і Генерального секретаріату у повному складі на чолі з М. Грушевським й В. Винниченком. Російську сторону представляли О. Керенський та міністри Тимчасового уряду. Грушевський відверто заявив росіянам, що вимоги автономії – це програма мінімум. „Якби ми прагнули повної незалежності, то ми б абсолютно однозначно так питання й поставили”. Керенський радив відкласти проголошення автономії до Установчих зборів, обіцяв усіляку підтримку і запевняв, що є щирим прихильником українців [7, с. 69].

Переговори відбувалися у гострій дискусії. Особливу активність виявляв С. Петлюра у питаннях військового будівництва в Україні. Тривалі дебати викликали питання щодо етнічних кордонів України, оскільки замість п'ятиох губерній Центральної Рада висунула претензії на дев'ять: Київську, Полтавську, Подільську, Харківську, Волинську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську і Чернігівську, а також деякі повіти Гродненської, Курської, Воронежської та інших російських губерній, де переважало українське населення. Зрештою, щоб не зволікати з переговорами, українська сторона питання про кордони відклала [10, с.49-50].

У результаті перших дипломатичних переговорів України з Тимчасовим урядом було досягнуте фактичне визнання Петроградом автономії України. Про це свідчила постанова Тимчасового уряду від 3 липня 1917 р.: „Призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган – Генеральний секретаріат...Тимчасове правительство прихильно поставиться до розроблення Українською Центральною радою проекту національно-політичного статуту України ... Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному об'єднанню українців в війську через формування окремих частин виключно українцями” [3]. Останнє зауваження стосувалося процесу українізації армії, який поступово розгортався на фронті і тилу й закладав основи національної армії.

Таким чином, на початку липня 1917 року Центральної Рада змусила Тимчасовий уряд рахуватися з нею. Водночас негативною стороною було те, що із опозиційної для нього організації вона переходила у табір його спільників, відмовляючись від радикальних, незалежних від Петрограда дій.

Справді, у проголошеному 3 липня 1917 р. II Універсал зазначалось, що Центральної Рада продовжує стояти на позиції „не відривати Україну від Росії”. Вважалось великим досягненням визнання Генерального секретаріату найвищою крайовою владою в Україні. Універсал підкреслював, що «ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих Зборів» [6, с.33].

15 липня 1917 р. Мала Рада утворила новий Генеральний секретаріат на чолі з В.Винниченком. Того ж дня делегація виїхала до Петрограда, щоб затвердити розроблений Центральною Радою Статут Генерального секретаріату, що проголошував його права як уряду України. Але Статут було відкинуто, а замість нього Винниченко отримав так звану «Тимчасову інструкцію Генеральному

секретаріатові Тимчасового уряду», текст якої проголошував, що Генеральний секретаріат є вищим органом місцевого самоврядування в Україні, призначається Тимчасовим урядом за поданням Центральної Ради. Його повноваження розповсюджувалися лише на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії. Усі рішення Генерального секретаріату без затвердження Тимчасовим урядом не набирали сили. Впроваджувалися посади комісара Тимчасового уряду у Києві і Генерального секретаріату – у Петрограді [4].

Загалом в інструкції зведено нанівець функції Генерального секретаріату і надано Тимчасовому урядові та його органам в Україні можливість діяти самостійно, обходячи українців. Цілком відкидалися досягнуті на переговорах у Києві угоди. Другий Універсал втрачав компромісний сенс. Все це викликало обурення значної частки українського суспільства і членів Центральної Ради. Але лідери Ради вважали неможливим негайно міняти курс і зайняли позицію «не приймати, але й не відкидати» інструкції. Керівництво Центральної Ради не без підстав побоювалося, що у випадку відкритої конфронтації з Петроградом Україну може чекати доля Фінляндії й постійно мали на увазі, що на території України в той час була могутня військова сила Південно-Західного і Румунського фронтів, підпорядкованих безпосередньо Тимчасовому урядові [7, с.71].

Як наслідок, після прийняття II Універсалу (а потім і Інструкції) вплив і авторитет УЦР в масах почав повільно, але неухильно падати. Її реальна влада обмежувалася одним лише містом Києвом. За свідченням Д. Дорошенка, "в більшості Секретарств не знали, за що попереду взятись, з чого почати. Зв'язку й контакту з провінцією не було майже ніякого... На провінцію не висилалось ні наказів, ні інструкцій, ані інформацій, а тільки самі відозви..." [8, с. 115]. Члени Центральної Ради втратили зв'язок з масами, що був встановлений за короткий час шляхом проведення різних з'їздів. Нескінченні політичні дискусії між домінуючими в Раді українськими есерами і соціал-демократами відволікали увагу від розв'язування пекучих економічних та соціальних завдань: постачання міст продовольством, енергетичними ресурсами, боротьба з безробіттям, налагодження належного по рядуку в містах і т. ін.

Прийняття інструкції викликало „міністерську кризу" в серпні 1917 р., коли Центральна Рада ніяк не могла визначитись із складом Генерального секретаріату. Його формували то В. Винниченко, то Д. Дорошенко, й лише 21 серпня Мала рада ухвалила запропонований В. Винниченком список Генерального секретаріату, а 1 вересня Тимчасовий уряд затвердив його.

„Інструкція" формально взяла гору над „Статутом" Щоправда, конструктивної співпраці між Тимчасовим урядом і Генеральним секретаріатом (за винятком спільної боротьби із заколотом генерала Корнілова), по суті, не було. Офіційний Петроград зволікав із наданням відповідних повноважень Генеральному секретаріатові, а в жовтні внаслідок заяви УЦР про проведення Українських установчих зборів між ними спалахнув новий конфлікт. Цей акт уряд розцінив як намір УЦР підірвати державну владу. Володимира Винниченка викликали до Петрограда для пояснень, пригрозивши розпустити Раду. 22 жовтня він виїхав з Києва, однак давати пояснення урядові не довелося Жовтневий переворот в Петрограді відкрив нову сторінку в історії революції [9, с. 193].

Аналізуючи причини конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом, неможливо уникнути його економічних факторів. Історія свідчить про надзвичайно важливе значення промислового і сільськогосподарського потенціалу України у житті Росії. Адже 1913 р. Донбас давав імперії 70% вугілля, що загалом видобувалося в Росії. У роки світової війни українська індустрія постачала заводам держави 96,7% прокату, 75% чавуну, 68% сортового металу, 81% олова та ін. Ще на початку ХХ століття німецький рейхсканцлер і прусський міністр-президент Бернхард Бюлов писав, що Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона «або зазнає соціального розкладу, або втратить Україну». Питомій вазі економіки України Тимчасовий уряд, а згодом Раднарком надавали надзвичайного значення. Соратник Леніна Яків Свердлов на партійному форумі у Харкові однозначно заявив: «Ви знаєте, що порятунок всієї революції – не лише російської, але й міжнародної – знаходиться в руках України!» [15, с.188].

Отже, українська Центральна Рада намагалася розв'язати «українське питання» у 1917 р. переважно через співпрацю з російським Тимчасовим урядом, пропонуючи йому погодитися на варіант повноцінної автономії у складі Росії. Утім не склалося. Головним чинником, що визначав ставлення Тимчасового уряду до України, було неприховане прагнення утримати її навіть від автономії, як і інші національні утворення на території колишньої Російської імперії, для збереження російської держави в унітарній формі чи під назвою «федерації вільних народів».

Список використаних джерел та літератури

1. Великий українець [Текст] : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / [упоряд. А. П. Демиденко ; редкол.: О. Т. Гончар та ін.]. – Київ : Веселка, 1992. – 552 с.
2. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 8.
3. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 10.
4. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 20-21
5. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть [Текст] / М. С. Грушевський. – Київ : Знання, 1991. – 240 с.
6. Грушевський М. С. Українська Центральна Рада та її Універсали [Текст] / М. Грушевський. – Київ, 1917. – 53 с.
7. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності 1917 – 1923 рр. : дис. докт. іст. наук : 07.00.02 Всесвітня історія [Текст] / Дацків Ігор Богданович – Київ, 2010. – 490 с.
8. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923. В 2-х т. : документально-наукове видання [Текст] / Д. І. Дорошенко. – Київ : Темпора, 2002. – Т.1 – 320 с.
9. Історія України [Текст] / [В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. ; під ред. В. А. Смолія]. – Київ : Альтернативи, 1997 – 416 с.
10. Кудлай О. Переговори Центральної ради і представників Тимчасового уряду (28–30 червня 1917 р.) [Текст] / О. Кудлай // Укр. іст. журн. – 1999. – № 6. – С. 42-58.
11. Павлюк О. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920) [Текст] / О. Павлюк, В. Сідак // Нариси з історії дипломатії України. – Київ : Альтернативи, 2001. – С. 314–397.
12. Панейко В. З'єднані держави Східної Європи і Україна супроти Польщі й Росії [Текст] / В. Панейко. – Відень, 1922. – 82 с.
13. Правда. – 1917. – 30 червня.
14. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. [Текст] / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – Київ : Альтернативи, 1999. – 320 с.
15. Свердлов Я. М. Избранные произведения: в 3-х томах [Текст] / Я. М. Свердлов. – Москва : Госполитиздат, 1960. – Т.3. – 274 с.
16. Чотири універсали [Текст] / упоряд. В. Конашевич. – Київ : Добр. т-волюбителів книги, 1990. – 16 с.

In the article the political relations of the Ukrainian Central Rada Provisional Government of Russia and their influence on the development of the national liberation movement in Ukraine in March and October 1917.

Keywords: *Central Council, Provisional Government.*

УДК 94:355.1(477)"1700/1721"

В. Станчук, магістрант
Науковий керівник: Газін В. В., к.і.н., доцент

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ПЕРІОДУ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ (1700 - 1721 РР.)

У статті, на основі аналізу джерел та літератури, досліджуються організаційні зміни українського козацького війська в умовах Північної війни.

Ключові слова: *Північна війна, Гетьманщина, українське козацтво, І. Мазепа, І. Скоропадський.*

Історія українського війська, зокрема періоду Гетьманщини, знайшла відображення в значній кількості видань [1-14]. Проте, їх аналіз засвідчує необхідність більш глибокого дослідження організаційних змін українського козацького війська в умовах Північної війни.

Протистояння з Кримом і Туреччиною, котрі були основними противниками гетьманського війська наприкінці XVII ст., довгий час не вимагало будь-яких значних змін у тактиці й озброєнні козацтва, а панівне становище самого стану, його тісний зв'язок із владними інститутами й самою моделлю держави лишали недоторканими й організаційні форми війська. Втім, вступ України в Північну війну на боці Росії, а надто - початок модернізаційних реформ Петра I, котрі припали на перше десятиліття XVIII ст. змінили становище кардинальним чином [5, с. 514].

Протягом царювання Петра I козацькі загони вирушають в походи до Ліфляндії та Інгерманландії 1701 - 1702 рр., беруть участь у придушенні царським урядом антимосковського повстання Війська Донського на чолі з Кіндратом Булавіним у 1708 р., в 1708 - 1709 рр. протидіють у складі російської армії силам козацько-шведського альянсу гетьмана І. Мазепи та Карла XII. Під час чергового зіткнення в 1710 - 1713 рр. між Росією та Османською імперією, українські козаки відбивали напади татар і запорожців, прихильників П. Орлика, на Слобідську Україну [14, с. 25].

Якнайефективніше уряд їх використовував, змінюючи їхнє керівництво і встановлюючи прямий контроль над командуванням полками гетьманського регіменту. Ці функції покладалися на російських генералів і спочатку стосувалися лише воєнного часу. Наприклад, уже на початку війни зі Швецією 1 грудня 1700 р. Петро I призначив командиром псковських військ, до складу яких входили найманські й козацькі полки, Бориса Шереметьєва [9, с. 410 - 411]. Фактично, вперше наказний гетьман (Іван Обидовський), який перебував не в головній армії (яку зазвичай очолював сам цар), підпорядковувався російському воєначальникові. Відтепер царські директиви з визначенням цілей і характеру адресувалися виключно російським генералам [5, с. 515]. Трохи згодом козацькі

полки почали передавати до складу не тільки російських, а й польсько-саксонських підрозділів, чого не було раніше [11, с. 1050 - 1051]. У кращому випадку козакам доводилося брати участь у рейдах і дрібних сутичках, в яких випадало поживитися трофеями. У гіршому ж - виконувати другорядні завдання із забезпечення дій головних сил, а саме: утримувати пікети, караули й поштові станції, адже брак регулярного постачання міг призвести до їхнього повного виснаження. Російські кур'єри відбирали в козаків харчі, здобич і навіть верхових коней, внаслідок чого різко знижувалася боєздатність війська. Полковник Мирович доповідав Мазепі : "Поляки бесчестят наших людей, хлопами и свинопасами называют, плашмя саблями бьют, заспоривши за какую-нибудь связку сена или за поросенка. Никто из наших доброго слова от ляхов не услышит, кричат на нас: в наших есте руках, нога ваша не уйдет отсюда, всех вас тут вырубим!" [7, с. 202].

З погляду Петра I, українські козацькі полки як військова сила принципово не відрізнялися від донських козаків, калмиків і московських полків "старого строю". Про це свідчить не тільки використання їх для вирішення допоміжних завдань (ведення рейдів, маневрової війни, розвідки, переслідування, охорони комунікацій тощо) [13, с. 46], а й застосування разом, у межах одних з'єднань і загонів. Після перших перемог у Лівонії й нарощування боєздатності регулярної російської армії Петро I дедалі критичніше ставився до перспектив станового війська. Вимагаючи в серпні 1706 р. вислання в район Острога 4-тисячного загону козацької кінноти, цар вказував вибрати таких козаків, які б "могли быть довольное время на службе и не разбежались" [8, с. 323 - 324].

Істотні особливості існували й у тактиці українського війська. Вироблені під час війн із Кримом і Туреччиною форми бойових порядків ґрунтувалися на використанні активної легкої кінноти, що спиралася на глибокі піхотні шикуння, захищені возами й артилерією. За всієї своєї рухомості, піхотний табір у польовій битві залишався здебільшого пасивним, підтримуючи вогнем атаки кінноти [3, с. 30]. Козацька піхота поза табором діяла вкрай рідко й неактивно (у листі до А. Рєпніна від березня 1706 р. цар називає гетьманські війська "нестройными" [8, с. 135]). Окреслюючи характер дій гетьманських полків у найближчій кампанії, Петро I писав до Мазепи в січні 1707 р.: "...понеже можете знать, что войско малороссийское нерегулярное и в поле против неприятеля стать не может, того советываю вам довольное число лопаток и заступов велеть взять с собою, також и добрую полковую артиллерию, дабы возможно у Днепра (ежели неприятель будет) в удобных местах шанцами или окопами укрепиться..." [5, с. 516].

Поступове впровадження практики командування українськими полками російським генералітетом непомітно створило передумови для виникнення нових військово-адміністративних органів, котрі здійснювали централізоване управління частинами гетьманського реґіменту. Починаючи з 1701 р., функції загального органу управління російськими військами виконував Приказ військових справ (з 1706 р. Ближня канцелярія). В Україні його розпорядження поширювалися на місцеві органи російського управління - київського генерал-губернатора, воєвод та комендантів фортець, які, своєю чергою, дедалі частіше втручалися у внутрішнє життя Гетьманату [2, с. 50 - 51].

Для регулярнішого й ефективнішого керівництва козацьким військом цього було замало, оскільки в своїй діяльності ці органи управління не були пов'язані між собою, а сфера їхньої компетенції потребувала тонових підтверджень від царя. 1706 р. утворено так звану Українську дивізію - окреме формування, що у воєнний час мало характер з'єднання козацьких та охотницьких полків Лівобережної Гетьманщини й Слобідської України [6, с. 250]. Командир Української дивізії призначався царським указом і під час походів перебирав на себе стройове та польове управління всіма українськими полками, а також російськими частинами, котрі тоді перебували Гетьманщині. Призначеному на цю посаду в травні 1708 р. майору Лейб-гвардії Преображенського полку В. Долгорукову приписувалося "быть совсеми москвичи, с столниками, с стряпчими, з дворяны и с царедворцы, и со все ми городовыми и всяких чиновратными людьми, и с конными драгунскими, и с пешими салдацкими, и з слобоцкими Черкасскими, и с кумнанейскими полками, и гетманскими многими региментами на Украйне командиром" [12, с. 681]. Про обсяг повноважень командира дивізії ставився до відома київський воєвода Д. Голіцин, котрий здійснював загальне військово-політичне керівництво українськими збройними силами.

Зміцнюючи підпорядкованість козацької мілітарної організації російській воєнній машині, петровський уряд мав плани і щодо більш серйозного реформування служби в козацьких полках. Відзначимо, що як і у випадку із московськими формуваннями стрільців, рейтарів, гусарів, списників так іншими помісними утвореннями, нове реформування слобідської, втім як і "малоросійської", мілітарної організації, мало носити не поміркований, на кшталт реформи Я. Долгорукого, а радикальний характер. Як проникливо зазначив з цього приводу О. Субтельний, зайнятий модернізацією російської армії Петро I також обмірковував реорганізацію українських козаків у регулярні армійські підрозділи [14, с. 26]. 10 серпня 1707 р. цар надіслав гетьманові розпорядження, "дабывы по обнадеживательному слову к нам о кумпаниях, во всех Малороссийских полках конечно нынешне[й] осенью и зимою определение учинили и неотложно к будущей кумпании оным готовы были, ибо из нынешних некумпанейских ничего добра, разве худа есть, понеже не имеючи определенного жалованья, только на грабеш и тот час домой уйдут" [10, с. 44].

22 серпня Мазепа в своїй відповіді обіцяв старанно виконати цей наказ, проте того ж дня написав канцлеру Г. Головкину листа в зовсім іншій тональності. Повідомивши про царський указ городових полковників, гетьман зазначає, що, докладаючи всіх зусиль до його виконання, старшини "не отрицаются, токмо трудность в том усматревают, что в указе его царского величества изображено, дабы тая компания чрез осень и зиму устроена конечно была и к будущей кампании выготована, а войско рейменту моего всю осень здесь на фортификации Печерской проживает", що зашкодить козацьким господарствам, ускладнюючи підготовку до наступного походу. "Надто и в том узнают не меньшую трудность, - зазначав гетьман, - что всякому з них полковнику надобно полк свой увесь в поле выпроводити, товариство, кони и оружье пересмотрети и разсудително войско перебрати, хто будет угоден. а хто неугоден до компанийской служби... И разсуждают они, полковники, что лутче б было, когда би весною повеленное устроивалось" [10, с. 288 - 289].

В основу реформи, як можна зрозуміти з наведених вище цитат, мало бути покладено вже знайомий для Гетьманщини принцип поділу козацтва па виборних і підпомічників. Прикметно, що аналогічні перетворення в 1700 р. були проведені у військовому устрої Слобідської України [14, с. 23]. Відбір реєстрових козаків мав на меті виділити з їх середовища найкраще підготовлених і озброєних, котрі могли б служити у гетьманському війську на постійній основі. Це давало змогу відокремити справді боєздатну частину козацького війська від незаможної й соціально нестабільної "голоти", яка в умовах майнової диференціації козацького стану вже не могла справно нести воєнну повинність. Хоч як парадоксально, але ці заходи мали багато спільного з тим, що планував Мазепа в 1688 р. [5, с. 517].

Цілком імовірно, що гетьман навіть виступив із такою пропозицією па Жовківській раді наприкінці 1706 р. "Его Царское Пресветлое Величество ему Мазепе во всех полках Компанию указаль чинити, и тое належить до ведомости, ижъ мы той Указъ сами видели и чули, въ которомъ виражено было соизволеніе, по его жъ доношенію, въ Жолкве, жебы по давному звичаю и постановленію учинити реєстровыхъ козаковъ, которые бы въ войско ходили, и за тое зъ войскового скарбу плату брали, а иншіе которые бы не были въ реєстре, домовство управляли" [4, с. 257].

Наслідком задуманих нововведень мало стати переведення козацтва з категорії іррегулярних формувань у регулярні військові з'єднання. На зламі XVII - XVIII ст., відповідно, з'являється проект створення з п'яти слобідських полків окремого "кумпанського" полку, цілком регулярної частини у складі 5 тисяч козаків [14, с. 26].

Втім, зважаючи на організаційні реформи початку 1707 р., котрі навели над Україною нове російське адміністративне управління, значно вище від гетьманського, такого роду зміни навряд чи могли влаштувати Мазепу, оскільки будь-які з них у козацькому стані після заснування Української дивізії й фактичного зосередження адміністративного та оперативного управління в руках київського генерал-губернатора, навіть якщо вони не мали принципового, модернізаторського характеру, вичували для гетьмана лише втрату контролю над військом і перетворення його в подальшому на складову частину російської армії. Загрозу традиційним формам військового устрою України на початку XVIII ст. її еліта (й не тільки) небезпідставно розцінювала як початок зміни всієї моделі влади, суспільних відносин, структур суспільного побуту взагалі [5, с. 517 - 518].

Вочевидь, Петро I не наважився втілити свої плани в дійсність, чи то побоюючись опору з боку козацтва, чи то зважаючи на швидко наближення шведської армії, котра могла б захопити гетьманське військо зненацька, під час комплектування виборних "кумпаний", послабивши таким чином оборону західного напрямку.

Військова підтримка, на яку спиралася мазепинська опозиція, засвідчувала Росії, що самого лише адміністративного контролю над гетьманськими збройними силами, до якого вона вдавалася перед цим, замало. Через це у низці обмежень української автономії, які відбулися після 1709 р. у військовій галузі, царський уряд прагнув перебрати на себе кадрову політику й питання матеріально-грошового постачання. Вже з березня 1709 р. російські урядовці стежили й брали

безпосередню участь у доборі кандидатів на заміщення вакантних посад у реєстрових і охотницьких полках [5, с. 518].

22 січня 1715 р. згідно з наказом про новий порядок заміщення старшинських урядів, зміщувались зі старшинських урядів усі ті особи, "которые были в какой измене", а під час призначення на вакантні уряди полковій і сотенній старшині дозволялося вибирати лише 2-3 претенденти на старшинство, з числа яких гетьман спільно з царським резидентом і мали проводити призначення, "усматривая кто з них к тому уряду годне бать может, и которые всегда были к нам, великому государю, во всякой верности" [4, с. 260; 1, с. 69]. Поряд із цим тривала реорганізація центрального управління козацькими полками. З 1716 р. київський генерал-губернатор, котрий командував ними у воєнний час, став підпорядковуватися військовій канцелярії Сенату, перетвореній в 1718 р. на окрему Військову колегію "для управления армии, гарнизонов и всех воинских дел" [5, с. 518]. У квітні 1722 р. Гетьманщину було остаточно передано до відомого Сенату, що в такий спосіб завершило об'єднання в його колегіях центральних управлінських функцій.

Отже, початок Північної війни ознаменував кардинальні зміни в організації українського козацького війська. У ході війни відбувається поступове впровадження практики командування українськими полками російськими офіцерами з подальшим підпорядкуванням усього гетьманського регіменту російському командуванню та переведення козацтва з категорії іррегулярних формувань у регулярні військові з'єднання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. : монографія / О.М. Апанович. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 229 с.
2. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII веке / Л.Г. Бескровный. – Москва : Военное издательство Министерства обороны Союза СССР, 1958. – 662 с.
3. Гузенко Ю. І. Легка козацька кіннота (кінець XVI - перша половина XVII ст.) : підготовка і тактика / Ю. І. Гузенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. – Миколаїв : МДУ, 2014. – Вип. 3.37 (105) – С. 28-32.
4. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – Київ : Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – 544 с.
5. Історія українського козацтва : Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – Т.1. – 800 с.
6. Лапатійова Н. В. Місцеві органи військового управління та комплектування козацького війська в Україні у XVIII ст. / Н. В. Лапатійова // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. – Київ : Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 249-254.
7. Павленко С. Іван Мазепа / Павленко С. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 315 с.
8. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 4. (1706 г.). – Санкт-Петербург : Государственная типография, 1900. – 553 с.
9. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 1. (1688–1701). – Санкт-Петербург.: Государственная типография, 1887. – 991 с.
10. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 6. (Июль-декабрь 1707 г.) – Санкт-Петербург : Государственная типография, 1912. – 752 с.
11. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.3. (1704-1705). – Санкт-Петербург : Государственная типография, 1893. – 1160 с.
12. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.7. (Январь-июнь 1708 г.) В 2-х вып. – Вып. 2: Примечания – Ленинград - Москва : АН СССР, 1946. – 304 с.

13. Сокирко О. Г. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. / О. Г. Сокирко // Український історичний журнал. – Київ : «Дієз продукт», 2009. – Вип. 2, (№485). – С. 40-51.
14. Яценко В. Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії; друга половина XVII-XVIII ст.: монографія / В. Б. Яценко. – Харків ; Вид. ХНЕУ, 2009. – 72 с.

The article, based on analysis of sources and literature, studied organizational changes Ukrainian Cossack troops in a northern war.

Keywords: Northern War, Hetman, Ukrainian Cossacks, I. Mazepa, I. Skoropadskyi

УДК 94:355.311.5(460)“1941/1943”

Д. Суховій, магістрантка

Науковий керівник: Газін В. П., д.і.н, професор

СИНЯ ДИВІЗІЯ Ф. ФРАНКО (1941-1943 РР.)

У статті розглядається зовнішня політика Ф. Франко під час Другої світової війни, а саме: причини формування та діяльність, так званої, Синьої дивізії на Східному фронті.

Ключові слова: Іспанія, Ф. Франко, А. Гітлер, С. Суньєр, Друга світова війна, Східний фронт, Синя дивізія, фаланга, нейтралітет, добровольці.

Вивчення міжнародних аспектів участі Іспанії у Другій світовій війні має велике наукове значення, адже позиція Ф. Франко та його зовнішня політика у цей період визначається досить суперечливим та неординарним характером. Вона була зумовлена наслідками Громадянської війни в Іспанії, втручанням у неї іноземних держав і тиском з боку Німеччини та Італії на початку військового конфлікту.

Метою роботи є аналіз причин формування та діяльності Синьої дивізії Ф. Франко на Східному фронті у 1941–1943 рр.

Цією проблематикою в українській історичній науці займається вінницька дослідниця О. Іваницька [4]. У своїй праці вона намагається якомога об'єктивніше описати життя Ф. Франко, показує його позитивні і негативні якості як людини, генерала та політика. Слід відзначити і доробок російських істориків-іспаністів Д. Креленка [7;8] та С. Пожарської [11;12], які низку своїх праць присвятили саме зовнішній політиці Іспанії в період диктатури Ф. Франко. Питанням участі Синьої дивізії у Другій світовій війні на російському фронті активно займається новгородський історик Б. Ковальов [5;6]. Дуже цінною, на наш погляд, є праця А. Єлпатьєвського [3]. Вчений детально описує як радянську, так і іспанську історіографію, яка стосується Синьої дивізії та іспанських військовополонених в СРСР. Історик наводить переклад мемуарів другого командира дивізії – Е. Естебан-Інфантеса та «Російських нотаток» Д. Рідруехо, в яких детально описаний весь шлях дивізії та її військові дії під Новгородом до початку 1942 р. Також А. Єлпатьєвський наводить переклад уривків зі статей учасників Синьої дивізії, які були надруковані у фалангістських газетах.

Офіційна назва військового угруповання, якому присвячена стаття – 250-а дивізія іспанських добровольців вермахту. В радянській історіографії відома як «Блакитна дивізія», але у зв'язку з відсутністю в частині європейських мов назви

відтінків синього кольору читається як «Синя дивізія» (ісп. División Azul, нім. Blaue Division) – дивізія з іспанських добровольців, яка воювала на боці Німеччини, в ході Другої світової війни. Назва походить від кольору форми іспанських солдатів.

Незважаючи на те, що ще 27 березня 1939 р. Іспанія приєдналася до Антикомінтернівського пакту, 31 березня уклала з Німеччиною угоду про дружбу, а 9 травня оголосила про свій вихід з Ліги Націй, країна залишалася нейтральною державою у війні. Більше того, Ф. Франко, підписавши вищезгадані угоди, не взяв на себе жодних конкретних зобов'язань, які могли б втягнути Іспанію у нову кровопролитну війну. Ще після розчленування А. Гітлером Чехословаччини, Ф. Франко заявив Лондону і Парижу, що Іспанія буде дотримуватися у майбутньому воєнному конфлікті нейтралітету. Це ж саме він повторив під час зустрічі з Г. Чіано в липні 1939 р., підкресливши при цьому, що для відбудови Іспанія потребує принаймні п'ять років миру [4, с. 177-178].

Дійсно, Іспанія після Громадянської війни була у важкому соціальному та економічному становищі. Для Ф. Франко важливим було, насамперед, збереження миру і стабільності в країні. Його підтримували і військові. Про це свідчить телеграма посла Німеччини в Мадриді – Е. Шторера від 28 червня 1941 р., який доповідав І. Ріббентропу: «...військові кола все більш переконані в необхідності вступити у війну, але, зважаючи на недостатню економічну та військову підготовку, намагаються відтягнути цю подію. Тому, вони б виступили проти вчинення будь-якого рішучого, у відомих умовах, кроку, відносно якого Франко вислухав би їхню думку (Троїстий пакт, оголошення війни Росії)...» [2, с. 87].

У. Черчилль писав у своїх мемуарах: «Політика генерала Франко була упродовж війни виключно користолюбною і холоднокровною. Він дбав лише про Іспанію та іспанські інтереси. Сама думка про подяку Гітлеру й Муссоліні за їх допомогу була йому чужою. Цей тиран з обмеженими поглядами думав лише про те, щоб запобігти участі свого знекровленого народу в новій війні» [13, с. 522].

Виникає питання: якщо Іспанія дотримувалася нейтралітету у Другій світовій війні, то як пояснити Синю дивізію і її участь на Східному фронті? Справа в тому, що своєрідною була концепція національного бачення Другої світової війни в Іспанії. Спочатку це була теорія про «дві війни», а згодом про «три війни». До кожної з них в Іспанії було особливе ставлення: 1) у війні між західноєвропейськими країнами Іспанія дотримувалась нейтралітету; 2) так само не брала участі у війні між США та Японією; 3) війну між Німеччиною та СРСР франкізм розглядав як війну ідей, і в цьому сенсі Іспанія знаходилася на боці Німеччини [4, с. 199].

Із початком радянсько-німецької війни Ф. Франко отримав нову нагоду продемонструвати свою ворожість до комунізму і держави, яка його сповідувала. Як зазначає Д. Креленко – в цьому випадку Іспанія, де юре, залишалася поза конфліктом, оскільки дивізія була добровольчою. Організаційно ж вона входила до складу 16 армії вермахту як 250 піхотна дивізія, таким чином, де факто, вона була інструментом не іспанської, а німецької зовнішньої політики. Ф. Франко в цьому випадку використовував той же прийом, що і І. Сталін в період Іспанської громадянської війни – військове втручання без декларації такого [7].

22 червня 1941 р. міністр закордонних справ Іспанії С. Суньєр повідомив німецького посла Е. Шторера, що іспанський уряд висловлює найбільше задоволення у зв'язку з початком боротьби проти більшовизму, і в рівній мірі співчуває Німеччині, яка вступає в нову і важку війну [11, с. 332]. Пізніше С. Суньєр звернувся до Берліна з проханням дати можливість добровольцям з членів фашистської фаланги взяти участь у боротьбі проти спільного ворога. 24 червня І. Ріббентроп сповістив Е. Шторера про те, що Німеччина вітає формування добровольців фаланги, а Ф. Франко і С. Суньєр закликали іспанців на війну проти СРСР. Однак, формування такого з'єднання не було проведено виключно з членів фаланги, оскільки в країні існували протиріччя між фалангістами і армією [9].

Основний мотив вступу добровольців до лав Синьої дивізії полягав у тому, щоб «повернути візит» СРСР, за її візит у Громадянську війну в Іспанії. Сучасний іспанський журналіст М. Фернандес Бас у інтерв'ю на російській радіостанції «Эхо Москвы» розповів про своє спілкування з колишніми бійцями Синьої дивізії, теперішніми іспанськими ветеранами Другої світової війни. За його словами, один із учасників говорив: «У мене ідеології не було ніякої. Я спокійно жив під Тиродем, прилетів літак радянського виробництва, скинув радянську бомбу, і скоріше за все, пілот був також радянським. Загинула вся моя сім'я. На той момент мені було 14 років, а на початок війни з Радянським Союзом – 17. Звісно, я хотів відомстити. І я поїхав у Росію повернути візит ввічливості» [1]. Відповідно, щоб потрапити у дивізію, солдатам мало би бути не менше 21-го року, тому багато юнаків підробляли документи. Ось це твердження – «повернути візит ввічливості», дуже часто побутовало і у багатьох інших іспанських добровольців.

Саме С. Суньєр оголосив про початок формування дивізії. Головною фразою його виступу стали слова: «Росія винна». Росія винна в Іспанській громадянській війні, Росія винна в тому, що ця війна не закінчилася набагато раніше, Росія винна в тому, що були масові розстріли, що були позасудові розправи. Усе це іспанський міністр закордонних справ і згадував у своєму виступі. Логіка була саме такою: іспанці йдуть воювати не за А. Гітлера, вони будуть воювати за Іспанію, проти комунізму. Присяга, яку приносила дивізія, була, за погодженням з німцями, трішки змінена – вони присягали не фюреру, а боротьбі проти комунізму [1].

Ще одним мотивом створення Синьої дивізії була особиста вигода для Ф. Франко. Відправляючи добровольців у СРСР, генерал спроваджував з Іспанії ортодоксально налаштованих ультра фалангістів, яких не задовольняв його помірний політичний курс всередині країни. Адже саме командира Синьої дивізії М. Грандеса А. Гітлер готував в іспанські лідери, якщо б вдався намічений антифранкістський переворот. Таким чином, Ф. Франко послабив «праву» опозицію своєму режиму. Велика кількість «старих фалангістів», шанувальників ідей Х.-А. Прімо де Рівери, залишилися в Росії назавжди [8, с. 172].

Серед добровольців було шість членів Національної ради Руху і сім цивільних губернаторів, але фактично 70% особового складу дивізії склали солдати іспанської армії, як, до речі, і всі офіцери. Зауважимо, що в збройних силах Іспанії було чимало прихильників фалангізму. Загалом дивізія нараховувала 18 694 особи, в тім числі – 641 офіцер, 2 273 унтер-офіцери і 15 780 солдатів. Поділялася вона на три піхотні полки, чотири артилерійські батальйони,

батальйон розвідки, зв'язку, саперний та протитанковий батальйони, медчастину і штабний дивізіон [12, с. 108]. Із 17 липня 1941 р. дивізія розпочала тренування в Німеччині. За нею було відправлено контингент військових льотчиків-добровольців, об'єднаних у Синю ескадрилью.

Якщо говорити про хронологію, то історію Синьої дивізії можна розбити на декілька етапів. Перший етап: літо 1941 р. – літо 1942 р. Дивізія пішим маршем з Польщі займає частину фронту в районі о. Ільмень біля Новгороду. Саме під час маршу відбувся перший бій, де брали участь іспанські добровольці – котел під Уманню, Київська операція [10]. У ніч з 11 на 12 жовтня 1941 р. перший батальйон іспанців зайняв свої позиції на передовій. Синя дивізія відповідала за ділянку фронту, протяжністю в 50 км, у районі Новгороду. Іспанський штаб розташовувався в Григорово [6, с. 436].

23 серпня 1942 р. цей військовий підрозділ переводиться на північ, на 140-150 км від Новгороду, тобто Синя дивізія приймає безпосередню участь в блокаді Ленінграду. Саме тоді і відбувся бій біля Червоного бору – дивізія зірвала операцію «Полярна зірка», яка мала на меті прорвати блокаду [10]. Наприкінці 1943 р., в умовах переходу стратегічної ініціативи на фронтах Другої світової війни до союзників, Синю дивізію було відведено з переднього краю і переформовано в Синій легіон, який символізував боротьбу проти комунізму. Його чисельність склала 2 133 особи, сформованих у три батальйони.

Досить цікавим є питання ставлення іспанських добровольців до мирного населення. Ним активно займається російський історик Б. Н. Ковальов, який неодноразово спілкувався з жителями Новгородщини. Зокрема, в одній із занотованих розмов, місцеві зазначали: «...чужинці до нас ставилися доброзичливо, не кривдили, були добрими і веселими, часто співали своїх пісень, грали на губній гармоні, показували фотографії своїх сімей. Коли вони отримували посилки з продуктами, завжди пригощали маму і її брата цукерками та шоколадом. Їм було шкода мою бабусю, яка була прикута до ліжка, і чим могли, допомагали...» [5, с. 21]. Подібних прикладів вчений наводить досить багато. Такі стосунки пояснюються тим, що іспанські солдати не вважали слов'ян нижчою расою і ставилися до них як до людей, а не як до робочої сили, що було характерно для нацистів.

У березні 1944 р. Синій легіон відкликали з фронту. Чимало його вояків влилися в есесівські підрозділи і захищали, гинучи, берлінський бункер А. Гітлера, у квітні 1945 р. Щодо втрат серед іспанських добровольців, то в радянській історіографії утвердилась цифра в 42 тис. осіб, тоді як загалом у Росії воювало 47 тис. іспанців. За іспанськими даними, за два з половиною роки війни в Росії загинуло 4 500 осіб, поранено 22 тис., або 47%, пропали без вісті 326, потрапило в полон 321, з яких 219 повернулися в Іспанію 1954 р., 94 померли, залишившись радянськими полоненими. У 1956 р. після довгих намагань Іспанії та зволікань радянської сторони, повернулася решта іспанців. Загальна кількість їхніх репатріантів становила 800 осіб [4, с. 198-199].

Ніякої серйозної ролі в бойових діях Синя дивізія не зіграла, хоча використовувалася активно, а її особовий склад повністю змінювали тричі. Навіть десять іспанських дивізій не могли б змінити хід подій на Східному фронті. По-справжньому серйозну допомогу Ф. Франко міг би надати країнам «Осі»,

повернувши в цей момент Іспанії захоплену колись англійцями фортецю Гібралтар. Однак, таку послугу Рейху іспанці робити не стали. Бази ВПС і ВМС Великобританії справно функціонували впродовж усієї війни, забезпечуючи англійцям певну стабільність на Середземноморському театрі військових дій, і можливість контролю над величезною акваторією Атлантики [7].

У. Черчілль про це писав так: «Єдине, чого ми прагнули, – це нейтралітету Іспанії. Ми хотіли, аби її порти були закриті для німецьких та італійських підводних човнів... У руках Іспанії знаходився ключ до всіх дій Англії в Середземному морі, і ніколи, в найважчі моменти, вона не скористалася цим ключем нам на шкоду... Уряд Франко міг завдати нам нищівного удару ще одним вельми простим способом. Він міг дозволити військам Гітлера перетнути півострів, обложити і захопити Гібралтар, а натомість, окупувати Марокко і французьку Північну Африку» [13, с. 521-522].

Отже, причинами відправки іспанських солдатів в Росію для Ф. Франко стали антикомуністичні настрої каудильйо і його оточення. Також цей захід забезпечив відтік найбільш неспокійних фалангістів з Іспанії. В їх рядах виявилися ті, хто складав «праву» опозицію помірному курсу генералісімуса, ті, хто вважав політику Франко у внутрішніх справах не досить жорсткою, а на міжнародній арені його наміри мало відповідали інтересам держав «Осі». Якщо колишнім супротивникам в Громадянській війні – «лівим» каудильйо підготував розстріли і тюрми, то переконаним фашистам, активістам фаланги, дали змогу почесно загинути на засніжених полях Росії. І, врешті, третьою причиною було бажання підтвердити свою союзницьку вірність А. Гітлеру, при цьому не втягуючись ґрунтовно в військову співпрацю з Рейхом.

Список використаних джерел та літератури

1. «Голубая дивизия» и другие испанцы [Електронний ресурс]: [інтерв'ю з шефом бюро іспанського агентства новостей «EFE» в Москві М. Фернандесом Басом / вели В. Дымарский, Д. Захаров] // Эхо Москвы. – 2010. – 16 августа. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/programs/victory/703276-echo/>. – Назва з екрана.
2. Документы министерства иностранных дел Германии: Выпуск III. Германская политика и Испания (1936–1943 гг.). – Москва : ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1946. – 184 с.
3. Елпатьевский А. В. Голубая дивизия. Военнопленные и интернированные испанцы в СССР / А. В. Елпатьевский. – Санкт-Петербург : Алетей, 2015. – 268 с. – Електрон. аналог друк. вид.: режим доступа: <http://www.litmir.me/br/?b=267926>
4. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії / О. П. Іваницька. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 432 с.
5. Ковалев Б. Н. Воспоминания мирного русского населения о военнослужащих испанской «Голубой дивизии» (1941–1943) / Б. Н. Ковалев // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Серия «Гуманитарные науки». – Великий Новгород, 2015. – № 87, Ч. 2. – С. 20–23
6. Ковалев Б. Н. Испанцы на Новгородчине (40–50-е гг. XX в.): от «Голубой дивизии» до Боровичского лагеря военнопленных / Б. Н. Ковалев // Новгородский исторический сборник. – Санкт-Петербург, 2011. – 12(22). – С. 436–452
7. Креленко Д. М. Франкистская Испания во Второй мировой войне или краткий рассказ о том, что Франко не сделал для Гитлера / Д. М. Креленко [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступа: <http://eurasianworkshop.com/?p=249>. – Назва з екрана
8. Креленко Д. М. Франсиско Франко: путь к власти / Д. М. Креленко. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2002. – 216 с.

9. Нагиева Э. А. Внешняя политика Испании во время Второй мировой войны (1939–1945 гг.) / Э. А. Нагиева, А. А. Челядинский [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа: <http://www.evolutio.info/content/view/2188/235/>. – Назва з екрана
10. Невероятные приключения испанцев в России [Электронный ресурс]: [интервью с шефом бюро испанского агентства новостей «EFE» в Москве М. Фернандэсом Басом и д-ром ист. наук Б. Ковалевым / вели В. Дымарский, Д. Захаров] // Эхо Москвы. – 2011. – 5 февраля. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/programs/victory/747317-echo/>. – Назва з екрана.
11. Пожарская С. П. Испанская «Голубая дивизия» на советско-германском фронте (1941–1943 гг.) / С. П. Пожарская // Крестовый поход на Россию: Сборник статей. – Москва : Яуза, 2005. – С. 328–375
12. Пожарская С. П. Тайная дипломатия Мадрида / С. П. Пожарская. – Москва : Международные отношения, 1971. – 272 с.
13. Черчилль У. Вторая мировая война (В 3-х книгах) / У. Черчилль. – М.: Воениздат, 1991. – Кн. 1. Т. I-II. – 592 с.

This paper deals with foreign policy F. Franco during the Second World War, and it causes the formation and activities of the Blue Division on the Eastern Front.

Keywords: *Spain, F. Franco, A. Hitler, C. Sunyer, Second World War, Eastern Front, Blue Division, phalanx, neutrality, volunteers.*

УДК 94:323.281(477.43)«1941/1944»

С. Татарніков, магістрант

Науковий керівник: Баженов Л. В., д.і.н. професор

РЕПРЕСІЇ НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ ПРОТИ НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено репресії нацистського режиму проти населення Хмельниччини в роки Другої світової війни. Проаналізовано документи, що підтверджують злочини окупантів проти цивільного населення, й на основі виявлених фактів встановлено мету й засоби гітлерівського терору.

Ключові слова: *Друга світова війна, нацистська окупація, нацистський режим, «новий порядок», Хмельниччина.*

З часу закінчення Другої світової війни пройшло вже понад 70 років. Проте й досі український народ зберігає пам'ять про всі ті страхіння і злочини, які ніс нацистський режим на окупованій території України, і, зокрема, на Хмельниччині. Відображенням цього є створена потужна історіографія, яка висвітлює роки воєнного лихоліття того часу.

Зокрема, викриттю злочинів гітлерівських загарбників у 1941-1944 рр. на Хмельниччині присвячені праці О. Т. Щура, видання «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область» (Київ, 1971), «Нариси історії Поділля» (1990), робота Ю. В. Олійника та О. М. Завальнюка «Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі “Волинь-Поділля”» [4], робота І. В. Рибачка «Наш край в історії України» [12]. Документальні свідчення злочинної діяльності окупаційного режиму на Хмельниччині зафіксовані в десятитомному виданні «Книга пам'яті України. Хмельницька область» (1995-1997), у чотиритомнику «Книга Скорботи України. Хмельницька область» (Хмельницький, 2000-2004), в збірках документів «Поділля у роки Великої вітчизняної війни» (Львів, 1960) [1] та «Нацистський

окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944» (Кам'янець-Подільський, 2009) [4].

Однак є потреба ще раз звернутися до цієї трагічної теми в історії нашого краю.

На окупованій українській території нацисти встановили так званий «новий порядок» – режим, метою якого була експлуатація усіх можливих ресурсів захоплених земель. Ця мета вимагала встановлення відповідного ладу, що дозволив би тримати населення окупованої території в страху та покорі. «Новий порядок» не мав собі рівних за масштабами витворених нацистами жахів. Вони мали місце й на Хмельниччині, що увійшла до т.зв. генеральної округи Волинь-Поділля [9, с. 38].

Нацистський терор однією з основних своїх складових мав репресії проти місцевого населення. Ліквідація неблагоннадійних елементів (партійний актив, комсомольці, працівники міліції, євреї) увійшла до числа найбільш пріоритетних завдань, які перед собою поставили гітлерівці [4, с. 11]. Джерела свідчать про наступні факти репресій нацистського режиму проти населення Хмельниччини.

В травні 1941 р. головне командування Вермахту розробило наказ «Про комісарів», в якому зазначалося: «Носіїв державної політичної думки та політичних керівників (комісарів) потрібно знищувати» [4, с. 9].

Червоноармійці, що залишилися на окупованій території, під страхом смерті мали самі з'явитись до найближчої німецької комендатури – «Хто не з'явиться 8 серпня 1941 р. – буде арештований і розстріляний як бандит» [6, с. 61].

7 листопада 1941 р. дунаєвецький окружний комісар Еггерс видав наказ, за яким репресії застосовувалися проти місцевого населення, що ухилялося від мобілізації на сільськогосподарські роботи: «2. Громадян, що ухилятимуться від трудової мобілізації, оштрафувати в сумі 100 крб. і коли вдруге ухилятимуться, то таких заарештовувати і направити в окружну міліцію. 3. Попередити керівників сіл та господарств, що коли вони надалі проявлятимуть саботаж у збиранні врожаю, до них буде вжито заходів кари за законом військового часу» [3, с. 46].

Серед методів нацистського терору було утримування заручників. 15 листопада 1941 р. в старокостянтинівській газеті «Нове життя» було опубліковано розпорядження окружного комісара Ворбса про розстріл за розповсюдження відозв «проти німецької держави». В публікації йшлося, що «якщо подібні ворожі німецькій державі повторяться, відповідальним буде населення даної місцевості. При кожному повторенні цього буде взято двадцять заручників, які через 3 дні будуть розстріляні, коли винуватці не будуть виявлені та віддані поліції» [14, с. 47].

Подібна практика не була поодинокю. Знаходимо інший приклад: 11 лютого 1942 р. опубліковано оголошення про розстріл нацистами 10 заручників: «Пан ГЕБЦКОМІСАР доводить до відмову населення міста про слідує: у січні місяці цього року невідомий злочинець перерізав кабель ФЕЛЬДКОМЕНДАТУРИ. Слідству з метою викрити цього саботажника не вдалося його винайти. За наказом КОМАНДУВАЧА АРМІЇ УКРАЇНИ було арештовано ДЕСЯТЬ заложників, яких 9-го лютого цього року ранком РОЗСТРІЛЯНО. Цей випадок дає мені підставу ЩЕ РАЗ якнайсерйозніше попередити населення міста, що КОЖЕН ЗАМАХ, скерований ПРОТИ німецької

Армії, чи ПРОТИ цивільних німецьких установ буде КАРАТИСЬ ЯК НАЙСУВОРИШЕ...» [7, с. 432-433].

Згадана газета «Нове життя» під тим же 15 листопада містить інше повідомлення: «Поліційний суд військового часу, який засідав 8 листопада 1941 р. в Шепетівці, присудив 13 осіб до смертної кари через розстріл за такі злочини: 1. Саботаж німецької державної залізниці. 2. Відмовлення від праці та заклик інших до відмовлення від праці. 3. Зрада та шкідництво по відношенню до української народності колишніми працівниками та комісарами НКВС. 4. Шкідництво по відношенню до німецьких збройних сил. Вирок в цей же день виконано» [11, с. 47].

В щоденнику К. К. Кошарського, учасника проскурівського підпілля, що був страчений нацистами, міститься запис: «Створені поліцейські і шпигунські загони в місті і частково у селі майже щодня розстрілюють командирів, міліціонерів, комуністів та інших працівників Радянської влади» [2, с. 49].

11 лютого 1942 р. з'явилося оголошення голови Кам'янець-Подільської міської управи про покарання смертною карою за надання допомоги постороннім особам: «Хто не місцевим мешканцям, які не мають особистих документів буде давати помешкання, їжу, одягу та буде уділяти іншим чином допомогу і підтримку в буд якій формі – буде розстріляний (підкреслено у джерелі – С.Т.)» [5, с. 86].

25 січня 1943 р. біля сіл Вульки та Губельці було вбито німецького офіцера, німецького солдата, представника фольксдойче й тяжко поранено німецького солдата. «Протизаходом на це населення сіл Вульки та Губелець, на яке падало підозріння у бандитизмі, було розстріляно та його майно спалено [...] Дальшим протизаходом було розстріляно 80 осіб, які за підтримку бандитів сиділи у в'язниці Шепетівки. В майбутньому буде кожний, хто підтримує бандитів притулком, харчовими продуктами або іншим способом, разом із своєю родиною розстріляний та його майно спалене. Крім цього буде кожний, хто без причин ухиляється від роботи та хоч на короткий час знаходитиметься поза своїм місцем мешкання, розглядатись як бандит та до нього будуть застосовані ці самі заходи» [8, с. 433].

28 серпня 1943 р. вийшло розпорядження Дунаєвецького гебіткомісара щодо дій старост сіл при появі в них приїжджих осіб: «Коли буде виявлено, що староста чи керівник громадського господарства навмисне, чи байдуже віднесли до затримання немісцевих осіб [...] будуть персонально відповідати нарівні із злочинцями» [13, с. 109-110].

Не можна оминати увагою винищення нацистами єврейського населення Хмельниччини. Так, 31 серпня 1941 р. у газеті «Комуніст», що виходила на території, зайнятій радянськими військами, повідомила про розстріл у Кам'янці-Подільському «400 євреїв, головним чином жінок і дітей» [1, с. 44]. 9 травня 1942 р. есесівці оточили містечко Вінківці, виганяли з домівок жінок, дітей та літніх людей, зігнали їх до глибокого яру, примусили роздягнутись та розстріляли. Через три місяці було знищено ще одну велику групу євреїв. Загалом, у Вінківцях винищили 1,8 тис. осіб єврейської національності. В с. Дем'янківці Дунаєвецького району у фосфоритній шахті гітлерівці живцем замурували понад 2,5 тис. євреїв. Загалом, частка жертв серед єврейського населення від рук нацистів на Поділлі

склала 85% усього їх населення [12, с. 164-165]. Гітлерівці не цуралися дітоубивства: у Кам'янці-Подільському було страчено 500 дітей єврейської національності, більшість з них не розстріляли, а закопали живцем [4, с. 12].

Жертвами гітлерівців ставали також особи циганської національності. Так, у Полонському районі Хмельницької області напередодні війни проживало до 2 тис. циган – майже всі вони за період окупації були знищені. В згаданому Дунаєвецькому районі циган та євреїв знищували разом – у серпні-вересні 1941 р. відбулися масові страти біля сіл Маниківці, Смотрич, Балин, Маків. Під Чаньківським лісом понад 600 осіб заживо поховали під землею. Найбільше розстрілів циган відбулося у Кам'янці – особливо дітей до 10 років [10, с. 159].

Нацисти винищували хворих та інвалідів. 14 квітня 1943 р. окупанти та місцеві поліцаї розстріляли в урочищі Солоничник під Дунаївцями інвалідів Громадянської війни з Кривчицького будинку-інтернату [4, с. 12].

За три роки окупації на Хмельниччині нацистами було знищено 27 сіл, в таборі «Гросс-лазарет» у містечку Славута убито близько 150 тис. осіб, у Проскуріві – 65 тис., у таборі в Шепетівці – 20 тис., у Кам'янці-Подільському таборі – 6 тис. осіб, у Старокостантиніві – понад 3 тис. Загалом окупаційний режим знищив 255,876 людей [12, с. 164; 4, с. 10].

Беручи до уваги наведені факти, слід зробити висновок, що репресії нацистського режиму мали на меті розправу над особами, що чинили спротив окупації, та утримання в покорі місцевого населення. Документи, що засвідчують покарання за надання допомоги стороннім чи підозрілим особам, були спрямовані на боротьбу із партизанами, червоноармійцями, що залишилися за лінією фронту, або утікачами.

В той же час, особливий акцент нацисти ставили на боротьбі із особами, що так чи інакше були пов'язані із радянською владою – солдатами Червоної армії, міліціонерами, партійними функціонерами, комсомольцями тощо, й «унтерменшинами» – євреями, циганами і т.д. Такі заходи були обґрунтовані не лише нацистською ідеологією, але й суто практичними потребами: ще з римських часів до нас дійшла максима «розділяй та володарюй». Ділити й володарювати на українській землі було кого: в пам'яті населення свіжими залишались спогади про розкуркулення та колективізацію, тож боротьба із «червоними» могла, з одного боку, викликати (хоча б на перший час, адже надалі нацисти без будь-яки обмежень проявляли свою нелюдську жорстокість і до українців) симпатії більшої частини населення, а з іншого – залучити окремих осіб до співпраці з окупаційним режимом, користуючись їх бажанням помститись «червоним» за давні кривди. В той же час, завжди гострим залишалось національне питання, в тому числі й у випадку євреїв – клеймо ворога могло подобатись й представникам антисемітський налаштованих кіл українського населення.

Наведені цифри, а також окремі факти поведінки нацистів із місцевим населенням говорять про масштаби й жорстокість нацистських репресій, їх мету та наслідки для Хмельниччини.

Список використаних джерел та літератури

1. З повідомлення радянського інформбюро про розстріл фашистами 400 євреїв у м. Кам'янці-Подільському // // Поділля у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). Зб. док. і матеріалів. — Львів, 1960. — С. 44.

2. З щоденника активного учасника проскурівського підпілля К. К. Кошарського, розстріляного гітлерівцями // Поділля у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). — С. 49.
3. Наказ дунаєвецького окружного комісара про застосування репресій проти населення за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи // Поділля у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). — С. 46.
4. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: документи і матеріали / упоряд. М. П. Вавринчук; ред. Л. В. Баженов. — Кам'янець-Подільський: Оіном, 2009. — 576 с.
5. Оголошення голови Кам'янець-Подільської міської управи про покарання смертною карою за надання житла, їжі та одягу постороннім особам // Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. — С. 86-87.
6. Оголошення про реєстрацію червоноармійців-втікачів у найближчій німецькій комендатурі // Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. — С. 61.
7. Оголошення про розстріл 10-ти заручників та попередження голови Кам'янець-Подільської міської управи про суворе покарання за замаху проти окупаційних військ та німецьких цивільних установ // Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. — С. 432-433.
8. Оголошення Шепетівського гебіткомісара про розстріл за вбивство трьох німців жителів сіл Вульки і Губелець та 80 ув'язнених у Шепетівці // Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. — С. 433.
9. Олійник Ю.В. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.) / Ю.В. Олійник, О.М. Завальнюк. — Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. — 320 с.
10. Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни: Збірник документів, матеріалів та спогадів. — Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2013. — 208 с.
11. Повідомлення Шепетівського гебіткомісара про розстріл 13 радянських громадян за антифашистську діяльність // Поділля у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). — С. 47.
12. Рибак І.В. Наш край в історії України. — Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2007. — 260 с.
13. Розпорядження Дунаєвецького гебіткомісара щодо дій старост сіл при появі в них приїжджих осіб // Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. — С. 109-110.
14. Розпорядження Шепетівського гебіткомісара про розстріл за розповсюдження відозв проти окупантів // Поділля у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). — С. 47.

This article explores the repression of the Nazi regime against the population of Khmelnytsky during the Second World War. Analysis of documents confirming the occupation crimes against the civilian population, and based on the findings set purpose and means of Nazi terror.

Keywords: World War II, the Nazi occupation, the Nazi regime, "new order", Khmelnytsky

УДК 94 (477.43) "1919/1920"

Н. Ткачук, студент 4 курсу

Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор

ЗБРОЙНА БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ НА ПОДІЛЛІ У 1919-1920 РР.: ХІД, МАСШТАБИ І НАСЛІДКИ

У статті досліджується перебіг бойових дій та їх наслідки на території Поділля у 1919-1920 рр., з одного боку між українськими військами та їх союзниками, а з іншого, з підрозділами Червоної армії та армії генерала Денікіна, які були ворогами УНР.

Ключові слова: Українська армія, Галицька армія, Директорія, Українська Народна Республіка, бойові дії, Червона армія, Добровольча армія.

Як і 100 років тому, питання захисту незалежності українського народу знову набрало своєї актуальності, оскільки наш північно-східний сусід розв'язав гібридну війну на Донбасі, анексував Крим. У зв'язку з цим актуалізується попередній історичний досвід, зокрема 1919-1920 рр., щодо захисту суверенітету України.

Мета статті, полягає у висвітленні боротьби українського народу за незалежність своєї держави на території Поділля 1919-1920 рр. найбільш складний і драматичний період Української революції.

Початок 1919 р. в Україні дуже нагадував ситуацію яка була у 1917-1918 роках. У Києві домінувала Директорія - уособлення української влади. Було відновлено Українську Народну Республіку, йшов пошук такої народоправчої платформи, яка б найбільше відповідала інтересам трудового населення, по можливості створила передумови для замирення соціальної і національної революцій, призвела до розв'язання дипломатичним шляхом конфлікту між УНР і РСФРР [10, с. 5]. Для спільної боротьби з більшовиками український уряд почав створювати власну національну армію. Вона повинна була сформуватися в тримісячний термін в кількості 300000 осіб, причому в разі недостачі українських старшин дозволялося запрошувати офіцерів із російських добровольців[6].

Розвиваючи свій наступ, більшовики на початку лютого захопили Київ, а у лютому-березні 1919 р. Червона армія посилила свої військові дії проти Директорії і змусила її відступати з Вінниці до Проскурова, а згодом до Кам'янця-Подільського[2]. На жаль, молода Українська Армія уже з перших днів свого існування мала чимало дефектів, які важко було виправити під час безупинної війни: великий брак амуніції, палива, обмундирування, зброї[1]. Окрім цього, сили Директорії танули через те, що посилювалось дезертирство та слабшала підтримка населення.

Навесні 1919 р. армія УНР перебувала у надзвичайно скрутному становищі. Втративши ще на початку 1919 р. у боях з більшовиками Лівобережну та Південну Україну, українські війська поступово відступали й з Правобережжя. Поділля без особливого опору було здано більшовикам упродовж березня – першої половини квітня 1919 р.

Наприкінці травня 1919 року Українська армія була вже фактично оточена, з одного боку, червоними, а з другого — поляками, яких очолював генерал Ю. Галлер. Перед штабом армії постало важке завдання: вивести армію з катастрофічного стану. А вихід був один — розбити Червону армію й прорватися на Схід. Тому було укладено перемир'я з поляки, яке дало змогу Українській армії провести реорганізацію в чотири армійські групи: Січових стрільців, Запорізьку, Волинську і Південно-Східну, охоплюючи разом близько 15 000 бійців і на початку червня зручним наступом витиснула більшовиків з південно-західного Поділля[1].

З початку червня починається перший період Проскурівської операції Українська армія перейшла у загальний наступ проти більшовиків на фронті в 140 км, 3 червня 1919 р. Третя Стрілецька дивізія Армії УНР під командуванням полковника Олександра Удовиченка, атакувавши більшовицькі частини під Кам'янцем-Подільським і розбивши їх, оволоділа містом. З ряду причин Кам'янець вирішено було зробити тимчасовою столицею УНР. Розпочався

кам'янецький період Директорії УНР (кам'янецька доба УНР), який тривав майже півроку. 10 червня сюди вперше прибув голова Директорії та Головний Отаман Армії УНР Симон Петлюра. На наступний день в його честь місцева влада влаштувала урочистий обід[13].

Особливо ж запеклі й гарячі бої розпочалися 5 червня за Проскурів, який надвечір того ж дня був взятий українцями. Ось як про цю подію писала армійська газета „Український козак”: „Селяни в околиці Проскурова, коли побачили, що більшовики тікають, почали обстрілювати їх кулеметами та рушницями, що внесло страшну дезорганізацію в їхні ряди” . З нагоди важкої перемоги командуючий з'єднаними групами отаман Тютюнник надіслав наказ, у якому прославив і возвеличив мужність кращих бійців: «Напівозброєні, хорі, Ви кинулися знову на ворога і невпинно гнали його біля півтора ста верст. Слава ж Вам, орли України» [1].

Захоплення Проскурова і просунення частин у напрямку на Жмеринку стурбували командування 12-ї більшовицької армії, внаслідок чого воно наспіх почало проводити перегрупування своїх сил для контрнаступу, щоб завдати головного удару в ліве крило Української Армії з одночасним наступом на Проскурів з боку Жмеринки [11, с. 70].

15 червня 1919 року стало завершальним днем першого періоду Проскурівської операції. У цей день бої закінчилась на користь української армії. Також зайнявши Красилів, вона отримала можливість завдати більшовикам флангового удару[4, с. 73]. 30 червня 1919 р. військові історики вважають датою закінчення другого періоду операції, в районі Проскурова.

На жмеринському напрямку 6-а дивізія біла ворога та просувалася до станції Комарівці; 2-а дивізія вела бої в районі міста Бар і частиною своїх сил намагалася вийти в запілля, допомагаючи цим 6-й дивізії. 3-я дивізія планомірно й енергійно наступала, обсаджуючи станцію Катюжани та виділивши частину своїх сил для захоплення Шаргорода. Продовжувався наступ Дієвої Армії на Могилівському напрямку. 19 червня з боєм зайнято села Татариська і Курашівці, що у восьми верстах від станції Жмеринка-Могилів, де було „захоплено біля 200 полонених, 6 бомбометів, 5 кулеметів, багато рушниць, набоїв, а також озброєний обоз”. 27 червня Вінницю захопили повстанці на чолі із отаманом Саранчою[1].

На початку липня більшовики знову здобули втрачену територію, захопивши Проскурів і підійшовши до Кам'янця. Однак в середині липня, зміцнившись повстанським загonom Ю. Тютюнника (рештки загону Григор'єва), що пробився крізь зону, контрольовану більшовиками, Армія УНР відтиснула більшовиків за лінію Городок — Ярмолинці — Шаргород — Дунаївці — Нова Ушиця — Вапнярка[8].

Виконуючи угоду про об'єднання українських військ для спільної боротьби з Червоною армією, Диктатор і весь уряд ЗОУНР вранці 16 липня переїхали до Кам'янця-Подільського. УГА зуміла переправити на Поділля всі свої обози. Разом з військом на Збруч перейшла велика кількість біженців, що декілька днів супроводжувала армію і завдавала їй значних незручностей. Так несподівано, вперше за багато століть, на історичній арені вступила об'єднана українська армія[3, с. 63].

У другій половині липня відбувалися бої об'єднаних українських армій за стратегічну ініціативу на протибільшовицькому фронті. Здобуття українськими частинами Могилева, Чорного Острова, Проскурова надало можливість планування з цього плацдарму військових дій для розгортання наступу на Київ. Увечері 30 серпня 1919 року частинам об'єднаної української армії героїчними зусиллями вдалося відвоювати у більшовиків столицю, але вже наступного дня довелося віддати його денікінцям, тож Кам'янець-Подільський і далі залишався тимчасовою столицею УНР[5].

У присвяченій літній кампанії 1919 р. праці генерал-хорунжого армії УНР М.Капустянського (виданій вперше у 1921 р. й перевиданій 1946 р.) вказується, що влітку 1919 р. Дієва армія УНР мала у своєму складі 30000 – 35000 людей при 15000 багнетів і шабель[4, с. 135]. Наведені М.Капустянським цифри стали хрестоматійними, будучи фактично єдиним джерелом про чисельність армії УНР у вказаний період. До сьогоднішнього дня дослідники або повторюють дані Капустянського, або взагалі не торкаються цієї теми.

Стан Дієвої армії УНР на середину вересня 1919 р. складав не більше 3000 старшин, 1000 підстаршин та 30000 вояків. На жаль, немає точних даних про кількість її бойового складу, проте, за нашими підрахунками, він становив не менш як 13000 багнетів і шабель. Цікаво відзначити, що наприкінці вересня 1919 р. білогвардійська розвідка повідомляла з Кам'янця-Подільського, що бойовий склад армії УНР не перевищує 10000 багнетів[12, с. 13].

16 листопада 1919 року Директорія і уряд УНР залишили Кам'янець, місто зайняли поляки, хоча для вторгнення різних державних питань тут залишили міністра Івана Огієнка[5].

В ході польсько-українсько-радянської війни 1920 р. на Поділлі відбувалися кровопролитні бої між ворогуючими сторонами. Перший етап цього протистояння проходив успішно для поляків, які зайняли низку українських міст, маючи потрійну перевагу. Керування сподівалося на антибільшовицькі повстання в тилу радянських військ. Однак польський режим викликав незадоволення серед українців, яке згодом переросло у сплеск селянських повстань[9].

11 липня 1920 року Кам'янцем у третє за 3 роки заволоділи більшовики.

У вересні 1920 року під час нового польсько-українського наступу армія УНР, розгромивши частини 14-ї радянської армії між Дністром і Збручем, звільнила Тернопіль і Проскурів. 19 вересня 1920 року українські війська востаннє зайняли Кам'янець-Подільський. З 11 листопада в місті засідав уряд УНР. Відбулося п'ять засідань, останнє — 14 листопада о 18.00. На ньому ухвалили рішення про евакуацію уряду та державних почати в ніч з 14 на 15 листопада в напрямку Лянцкорунь (нині Зарічанка), Чемерівці, Сатанів [5].

16 листопада 1920 року у Кам'янець-Подільський надовго перейшов під контроль більшовиків: сюди увійшли частини 41-ї стрілецької дивізії, якою командував латиш Жан Зомберг (опівдні в місто увійшла кінна розвідка дивізії, а ввечері основні сили з'єднання). У перші дні наказом по дивізії в місті створено волосний революційний комітет, головою якого став Шаулко, і повітовий комітет КП(б)У, секретарем якого став 21-річний Володимир

Сазанський[5]. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1919-1920 рр. Подільська губернія увійшла до складу УСРР.

Таким чином, у 1919-1920 рр. на Поділлі йшли кровопролитні бої за українську державність проти російських більшовиків та білогвардійців, які у підсумку завершилися поразкою, що і визначило долю революції. Важливою причиною такого фіналу стала недостатня бойова чисельність армії УНР, якій часто доводилося мати справу з кількісно й якісно переважаючим противником. Низький рівень національної свідомості населення регіону не дозволяв розраховувати на значне поповнення української армії за рахунок добровольців. Провести ж повноцінну мобілізацію державна адміністрація УНР виявилась не в змозі – втім, як і створити впорядковане запілля. Уряд, цивільна влада, тилові військові установи УНР не докладали достатніх зусиль, щоб забезпечити армію зброєю, амуніцією та санітарним майном. Неспроможність налагодити запілля, постійне ігнорування потреб війська (що, врешті-решт, призвело до падіння його боєздатності) звели нанівець увесь “мобілізаційний потенціал” регіону з його чималими людськими ресурсами.

Список використаних джерел та літератури

1. Армія УНР на Поділлі у травні-липні 1919 року: поразки та перемоги (За газетною періодикою 1919 Р.) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4958.html>
2. Боротьба за владу в Україні у 1919 – 1920 рр. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://readbookz.com/book/170/5267.html>
3. Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919-травень 1920 рр.): монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – 292с.; іл.
4. Капустянський М. Похід Українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. Маланюк Є. Уривки зі спогадів. Документи та матеріали / М. Капустянський. – Київ : „Темпора”, 2004. – 558 с.
5. Кам'янець-Подільський в 1917-1920 рр. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://k-p.net.ua/istoriya_kamyantca/istoria/4115-gromadska-viyna.html
6. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції . 1917-1921: Частина, перша, друга, третя / І. Мазепа. – Мюнхен : Прометей, 1950-1952. – 674 с.
7. Наказ про мобілізацію Головного отамана Петлюри // Новий шлях. – 1919 р. – 15 червня. – Ч.5. – С. 4.
8. Радянсько-Українська війна 1917-21 рр. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://характерництво-спас.укр/ua/history/rus-ukraine/soviet-vs-ukraine-1917-21.html>
9. Радянсько-польська війна і Україна. Розгром військ Врангеля і загонів Махна (квітень 1920 – листопад 1921 рр.) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrmap.su/uk-uh10/267.html>
10. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу : історичні есе-хроніки : У 4 т. – Т. III: Рік 1919 / В. Ф. Солдатенко. – Київ : Світогляд, 2010. – 453 с.
11. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 / О. Удовиченко. – Київ : Україна, 1995. – С. 70
12. Чисельність армії УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень – листопад 1919 р.) у світлі архівних документів // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77647/12-Kovalchuk.pdf?sequence=1>
13. Як Кам'янець столицею став // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://h.ua/story/404382/#ixzz4cRIBeQLE>

The article examines the course of hostilities and their consequences on the territory skirts in 1919-1920. On the one hand between the Ukrainian army and its allies, on the other hand with units of the Red Army and Army General Denikin, who were enemies of the UPR.

Key words: Ukrainian army Galician Army, Singapore, Ukrainian People's Republic, the fighting, the Red Army.

УДК 94(4):355.533(092) «15»

М. Тютюнник, студент 4 курсу
Науковий керівник: Степанков В. С., д.і.н., професор

ВІЙСЬКОВІ ПОХОДИ СУЛТАНА СУЛЕЙМАНА І ЗАКОНОДАВЦЯ ДО ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В 20-Х РР. XVI СТ.

У статті досліджено османські завоювання в Південно-Східній і Центральній Європі в 20-х роках XVI ст.

Ключові слова: Османська імперія, Європа, Сулейман I Законодавець, військові походи.

«Турки радіють кожній талановитій людині.

До неї ставляться як до знайденого скарбу, не шкодують зусиль, щоб виплекати її, особливо якщо вона проявляє здібності у воєнній сфері»

Огір Гізелін де Бусбек

Експансія Османської імперії другої половини XV – першої половини XVI століття - це важливе в світовій історії явище. За ці роки Порта суттєво розширила свої території і здобула світовий авторитет. Османському султану Мехмеду II (1451-1481) вдалося реалізувати головну мету османських правителів у «священній війні з невірними» (газавату) - завоювати Константинополь. Після цього основні наступальні операції проводились на Балканах. У 50-70 –х рр. XV ст. турки встановили свою владу у Сербії, на півострові Пелопоннес, у Боснії та у Албанії, захопили острови Егейського моря, почали збирати данину з Молдови, васальними державами імперії стали Валахія та Крим [9, с.35-36].

Всі ці завоювання відбулися в часи правління султанів Мехмеда II та Баязида II і зробили балканську політику однією з провідних напрямків розширення імперії. Син Баязида султан Селім I хоч і приділяв увагу насамперед малоазійському вектору політики імперії, проте встигав контролювати Балкани. Всі завойовані на Балканах області входили до складу ейялету Румелія (від слова «Рум», тобто «царство ромеїв», так турки називали Візантію). У 1520 р. на Балканах було 6 ейялетів. Це було не випадково: області під управлінням бейлербея створювались в новозавойованих землях в якості плацдарму для продовження експансії [11, с. 92].

Тому на долю Сулеймана I, який став правителем після смерті батька Селіма I, випало нелегке завдання: зберегти та примножити володіння імперії, регулювати життя на завойованих землях, брати активну участь у міжнародних відносинах. Він увійшов в історію як чудовий полководець та законодавець, встигав проводити активну зовнішню політику як у Європі, так і в арабських країнах. На початку свого правління Сулейман здійснив військові походи у Белград (1521 р.), на Родос (1522 р.) в Угорщину(1526 р.) та Австрію (1529 р.)

Тема дослідження є актуальною, оскільки допомагає з'ясувати причини активної османської політики у Південно-Східній і Центральній Європі, важливості ролі врегулювання відносин з Габсбургами і встановлення свого впливу в Угорщині.

Вагомий внесок у дослідження теми зробили провідний український дослідник турецької історії академік Агатангел Кримський, турецький історик Галіль Іналджик та радянський вчений Арон Новичев. При підготовці статті суттєво допомогли праці В. Ярового, Е.Іхсаноглу, М. Мейера, Г. Лемба, І. Грекова, М. Гасратяна, С. Орешкової та Ю. Петросяна.

На основі вивчення джерел літератури і **ставимо за мету** вияснити причини, хід та наслідки воєнної кампанії Сулеймана I в Європу в 20-ті рр. XVI ст., та його роль як полководця.

Сулейман здобув непогану освіту, в дитинстві вивчав астрономію і юриспруденцію, адже знав, що достойного місця в державній ієрархії можна було добитися лише завдяки власним здібностям. Він був гордий, вірний своєму слову, обережний в судженнях, високо цінував відданість, довіру, добре розумів потреби людей [7, с.81].

На початку свого правління Сулейман забажав вирішити проблеми на турецько-угорському кордоні, де щоразу відбувалися заколоти. Османський уряд відправив до Угорщини посланця з вимогою платити султану данину, але угорці його вбили. Це було сприйнято султаном як привід до початку війни з Угорщиною. Однак для того щоб розпочати похід, треба було встановити контроль над турецько-угорським шляхом і захопити сербське місто-фортецю Белград, що знаходилося під владою Угорщини. Так, у 1521 р. розпочався перший (північний) похід султана Сулеймана в Європу [3, с. 520].

Воєнні сили турків склалися з сухопутних військ і флоту. Сухопутна армія поділялася на постійну і провінційну. Постійне військо знаходилося під опікою уряду. До його складу належали яничарський корпус та деякі інші військові частини, зокрема пушкарі. Гордістю султана була кінна гвардія, яка забезпечувала охорону вищих сановників під час походів та прикривала фланги яничарів під час битв. З посиленням імперії чисельність постійного війська зростала і в часи правління Сулеймана налічувалося 12 тис. осіб. До середини XVI ст. основною силою османської армії були провінційні загоны. До їх складу входили сипахійське кінне військо та допоміжні частини. За різними даними провінційні підрозділи налічували від 130 до 200 тис. осіб. Після того, як в османській армії стало більше вогнепальної зброї, провідну роль отримала озброєнна пішляями (пізніше мушкетами) піхота [5,с. 214]

Рухаючись на північ, османське військо захоплювало невеликі фортеці довкола Дунаю, а по річці пливли бойові човни і баржі з боєприпасами та провіантом. Відправившись в сторону Белграда Сулейман робив короткі записи у власному щоденнику. У серпні 1521 р. турки підійшли до Белграда, який намагались підкорити ще з 1440 року. Поруч з ним вони розмістили великий гарнізон (на вершині гори Авали, на місці сербського укріплення Жрнов), який став опорним пунктом для подальшого наступу. Облогою Белграда керував Пірі-паша, під натиском турків 29 серпня містяни відкрили ворота. Белград став

центром санджака і швидко перетворився на великий торгівельний і транспортний центр [6, с.147]

Сулейман був задоволений результатами воєнної кампанії. З цієї нагоди він навіть направив офіційні повідомлення до Венеції та Дубровника [7 с.53]. Надіслав листа і до великого магістра родоського ордена Вільє де л'Іль Адама. Відносини між імперією та Родосом вже давно були напружені, бо лицарський острів знаходився на морському шляху між Стамбулом і Єгиптом (у складі імперії з 1517 року), і часто пірати з Родоса грабували турецькі кораблі, узбережжя Греції, острови Егейського моря та узбережжя Малої Азії. Тому магістр сприйняв листа як погрозу Родосу і одписав йому у ворожому тоні. В результаті спалахнув конфлікт.

На початку 1522 р. османський флот підплив до Родоса. Хоча військо магістра було невеликим, проте облога острова тривала цілих півроку [2, с.47]. Вже через кілька днів облоги султан відправив до фортеці посланця, який переконував, що лицарів і інше населення турки зачіпати не будуть і вони зможуть зберегти віру та майно. І хоча це була лише пропозиція, її жваво обговорювали. Європейські правителі виражали лиш підтримку на словах. Через свою гордість магістр і лицарі довго не наважувалися прийняти рішення про капітуляцію. Магістр попросив три дні на роздуми. І в цей час, незважаючи на заборону Венеції, на Родос з Криту прибув корабель з добровольцями. Османи сприйняли це як порушення перемир'я і зробили новий невдалий штурм. Після цього магістр порадившись з військовим інженером та офіцерами, відправив у табір турків посла з повідомленням про капітуляцію. Облога припинилась. Султан дотримав свого слова: дозволив лицарям і населенню покинути острів та навіть надав для цього кораблі, адже він дуже шанував героїзм родоських лицарів. Відвоювавши Родос, турки отримали свою першу базу на морі. Йоаніти покинувши острів, через кілька років осіли на острові Мальта, який надав їм для ленного володіння імператор Карл V [7, с. 79]

Завоювання острова Родос мало дуже важливе значення, причому не лише у європейському напрямку політики, а й у арабському. Лицарів які перехоплювали турецькі кораблі, підтримував Папа Римський та антиосманська коаліція. Тому підкоривши острів, турки показали, що їх армія надзвичайно сильна і зможе протистояти на всіх напрямках експансії. Події на Родосі справили на султана величезне враження, котрий суттєво змінив своє ставлення до війни. Він вирішив призупинити на деякий час походи, саме тому наступної весни вже не били в барабани на честь нової завойовницької кампанії. Такі кампанії взагалі не проводилися на протязі трьох наступних років. Це була перша перерва у війнах з того часу, як 14 років назад султаном став Селім I, адже користування мечем входило в обов'язки турецьких султанів, а серед турків був поширений вислів «Забери у людей зброю і вони втратять силу» [7, с.83]. За межею мирної території знаходилася «зона війни» - землі гяурів, яких мусульмани, згідно звичаю, були зобов'язані підкоряти силою зброї. І тому султан не мав можливості порушити цю традицію, а міг лише змінити засоби і методи введення війни.

В квітні 1526 року турецька армія на чолі з великим візиром Ібрагімом розпочала новий похід. Біля Белграду до них приєднались санджакбеї Боснії та Герцеговини. По Дунаю пливли човни з яничарами. В середині липня 1526 р.

військо підійшло до укріпленого міста Петерварад. Тут вони зустріли героїчний опір, але перевага в чисельності та озброєні дозволила туркам захопити місто. Лише в середині серпня угорському королю Людовіку II вдалося зібрати невелику армію, яку він розмістив біля Мохача, куди підійшли й турки. Не дочекавшись допомоги з Трансильванії, король 29 серпня кинувся в атаку, але зазнав неймовірної поразки і загинув [10, с. 87]

За два тижні після цього, 10 вересня 1526 р., Сулейман був уже в угорській столиці Будапешті й майже вся Угорщина на 150 літ потрапила під турецький контроль. Країна прекрасних степів і озер повинна була стати Маджаристаном, територією мадяр, які б мали самоврядування під захистом і владою султана. Новим королем угорської держави став визнаний султаном Януш Заполья. Угорщину було звільнено від виплати данини в обмін на збройну підтримку турецького війська [7, с.138]. Проте частина угорців (мадяр і слов'ян) закликали правити в Угорщину ерцгерцога австрійського Фердинанда. Відтоді тут почалося протистояння турків з Габсбургами [6, с.148].

Повідомлення Сулеймана про перемогу під Мохачем, розіслані в найвіддаленіші землі імперії, зміцнювали віру військових у те, що успіх супроводжує султана. В повідомленнях говорилось: «Милістю Аллаха моїм доблесним арміям дарована перемога, яка не має собі рівних». [7, с.114]. Сулейман не хотів, щоб яничари та сипахи грабували землі угорців, бо поважав християн, знаючи, що його мати Хафіза колись була християнкою. В молодості її привезли в Дім Османів в якості наложниці для його батька Селіма I. Сулейман дуже шанував свою матір, як це було в традиціях синів-турків, котра стала хорошою валіде. [7, с. 30]. Проте офіційно заборонити грабунки він не міг. Це була давня традиція, пов'язана з забезпеченням достатку воїнів. Він лише наказав не вбивати жінок і дітей. Частину юних дівчат забрали у рабство у якості служниць або для продажу [7, с. 116].

Історіограф Сулеймана I Кемаль-паша-заде писав, що султан залишив Угорщину, бо ісламу ще «рано» було володіти цією провінцією [7, с.119]. Проте, скоріше за все на це рішення вплинули листи Франціска I з проханням допомогти повернути трон, з яким султан вів переписку. Всі наступні роки європейські королівські двори не одноразово будуть шукати шляхи вирішення своїх проблем встановлюючи контакти зі Сходом. У 1528 році була укладена таємна франко-турецьку угода у зв'язку з угорськими справами: король Франції попросив султана вирядити війська до Угорщини, щоб відвернути туди увагу імператора Карла V і його брата Фердинанда. Султан був зацікавлений в організації нового походу, адже на цей час якраз успішно вирішив військові питання в Малій Азії та міг повернутися до розв'язання суперечок з Габсбургами. [6, с. 148]

Тому у травні 1529 р. Сулейман виступив у новий похід, з армією, що нараховувала 250 тис. осіб (включаючи ремісників та слуг). В Мохачі до султана приєднався Заполья з військом. Угорщина була захищена від грабунків як земля, що належала до «зони миру». Турецькі підрозділи пройшли через центральну рівнину, не зустрівши опору. У вересні султан захопив Буду і відновив там владу Запольї. [8, с. 165]. Невдовзі військо вступило на австрійську територію, на якій легкій кавалерії дозволили грабіж поселень. Деякі із загонів займали ліси довкола Відня і розпочинали бої з австрійською кіннотою. Австрійці в свою чергу,

відповідали обстрілами з пагорбів вздовж дороги. Сулейман попрямував до Відня і взяв його в облогу. Навколо стін міста перебувало 120 тис. воїнів та артилерія - 300 гармат. Міцну фортецю обороняли 20 тис. австрійців з 72 гарматами. З 28 вересня до 14 жовтня турки багато разів безуспішно штурмували місто [10, с.88]. Обидві армії були знесилені, тому було укладено перемир'я, а територія Угорщини так і залишилася під контролем обох держав.

В одному з листів Ібрагіма-паші написана офіційна причина відступу турків: «ми прибули сюди, не для того щоб захопити ваше місто, але для того щоб дати бій ерцгерцогу. Саме це примусило нас втратити тут свій час, так і не зустрівшись з ним» [7, с. 147]. Через деякий час до Константинополя прибуло посольство Габсбургів з пропозицією укласти мир, в якому їм було відмовлено. [4, с. 28]. Це мало лише один позитивний результат: престиж турецького султана було відновлено. Як і епопея з Родосом, цей зимовий похід через Балкани вразив Сулеймана. Після Родоса він розлюбив війну, а після відступу з під Відня він її зненавидів. [7, с. 150].

Таким чином, військові походи Сулеймана I в Європу в 20-х рр. XVI ст. не вирішили проблем турецько-угорських відносин. Встановити повний контроль над Угорщиною туркам заважали Габсбурги, які прагнули захистити Європу від турецьких завоювань. Проте в цей час османам вдалося завоювати острів Родос, який став їхньою першою базою на морі. Османська імперія стала брати активну участь в європейських міжнародних відносинах.

Список використаної літератури та джерел:

1. Лист турецького Султана Сулеймана I Пишного до короля Франціска I // Хрестоматія з історії середніх віків за ред. М.П.Граціанського, С.Д. Сказкіна. – Київ: Рад.школа, 1953. – Т.ІІІ. – С. 291-293.
2. Іналджик, Г. Османська імперія: класична доба 1300–1600 / Пер. з англ. О. Галенко; наук. ред. В. Остапчук; НАН України. Інститут сходознавства. — Київ: Критика, 1998. — 286 с.
3. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: навч. посібник/ В.І. Яровий, П.М. Рудяков, В.П. Шумило та ін. – К.: Либідь, 2001. – 632 с.
4. История Османского государства, общества, и цивилизации: В 2 т. / под ред. Э. Ихсаноглу; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры пер ред. М.С. Мейера. – М.: Вост. лит., 2006. Т.1. История османского государства и общества. – 2006. – 602 с.
5. История стран Азии и Африки в средние века /Под ред. Ф.М. Ацамба, З.Г. Лапиной, М.С. Мейера. Изд. 3-е. - Ч. 2. -С. 214.
6. Кримський А. Історія Туреччини/ А. Кримський. К.: Друк. Укр. Академії Наук. – 1924.- 228 с.
7. Лэмб Г. Сулейман Великолепный. Век завоеваний, предательства и любви/ Пер с англ. Л.А. Игоревского. –М.: Центрполиграф, 2013. – 383 с.
8. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV – XVI вв. под ред. И.Б. Грекова. А.В.Заборовского, Г.Г. Литаврина и др. М.: Наука, 1984.- 304 с.
9. Очерки истории Турции/ Под ред. М.А. Гасратяна, С.Ф. Орешковой, Ю.А. Петросяна. – М.: Наука, 1983 – 296 с.
10. Новичев А.Д. История Турции. Т.1. Эпоха феодализма(XI – XVIII века). – Ленинград, 1963. – 315 с.
11. Фрейденберг М.М. Дубровник и османская империя/ М.М. Фрайденберг. М, : Наука, 1984.- 286 с.
12. Hammer-Purgstall J. Histoire de l'empire Ottoman/ J. von Hammer-Purgstall. – Wien, 1836, Т. V. - С. 407-413. [Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books>]
13. <https://uk.wikipedia.org/>

The article describes is about the Ottoman conquest of the Europe in the 20 years of the XVI century.

Key words: *the Ottoman Empire, Europa, Suleiman I Kanuni, the Ottoman conquest.*

УДК 94(=161.2:=162.1) (436) “18”

О. Черняк, магістрантка

Науковий керівник: Сидорук С. А., к.і.н., доцент

“УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ” В ПОЛІТИЦІ ВІДНЯ ЯК ПРОТИВАГА ПОЛЬСЬКОМУ РУХУ

У статті висвітлюється політичні заходи Відня спрямовані на посилення українського руху задля зменшення сепаратистських настроїв у середовищі польської еліти в сер. ХІХ ст.

Ключові слова: *національний рух, поляки, українці, Головна руська рада, Ф. Стадіон, А. Голуховський.*

У середині ХІХ ст. Східна Галичина стала об'єктом боротьби між представниками польських та українських політичних організацій. Кожна із сторін вбачала своє виняткове право на ці території, але панівне становище в регіоні займала польська еліта. Під впливом посилення польського революційного руху в Російській імперії, Пруському королівстві, та у «Великій еміграції», австрійська влада, занепокоєна таким станом речей, вирішила скористатися польсько-українським протиріччями та відносно молодим українським національним рухом щоби послабити польські відцентрові тенденції, тим самим застосувавши на практиці вислів “розділяй і владарюй”.

Політика використання етнічних конфліктів зустрічається і в сучасних реаліях, коли третя сторона задля здійснення імперських планів розбухує міжетнічні протиріччя.

Джерельною базою, що частково висвітлює окремі аспекти роботи, являються протоколи засідань Головної руської ради розміщені в збірник “Головна Руська Рада (1848 – 1851): протоколи засідань і книга кореспонденції”[1].

На сьогодні окремого комплексного дослідження щодо «українського питання», в політиці Відня, як противазі польському руху поки що немає, але окремі аспекти проблеми зустрічаються у працях М. Стахова [11], К. Левицького [6], О. Рудої [10], М. Мудрого [8], І. Рудянина [9],

П- Р. Магочія [7], Н. Дейвіса [2], А. Кучеренка [5], М. Демковича-Добрянського [3], Я. Несцьорука [12].

Метою нашої розвідки постає використання Віднем прагнень українців Галичини до національного самовизначення, як противагу польському руху.

Після поділів Речі Посполитої західноукраїнські землі опинилися в складі імперії Габсбургів, яка являла собою поліетнічну імперію. Панівне місце в регіоні зайняла польська шляхта, яка обійняла головні адміністративні посади та сприяла розвитку Галичини як суто польського регіону. Але поширення незалежницьких ідей з «великої еміграції» та посилення революційних рухів у Європі призвело до польських повстань на території Пруссії та Австрії, які мали на меті проголошення незалежності Польщі. Це дуже занепокоїло австрійську владу, адже

у «клаптиковій імперії» надзвичайного посилення набули ще й мадярський та чеський національний рухи, а приєднання до них польськогоруху призвело б до знищення імперії. Тому, поки польський рух не набув такої сили як угорський, потрібно було здійснити заходи задля зменшення впливу поляків в регіоні. У 1848 році губернатор Галичини граф Ф. Стадіонодрозу ж почав вживати відповідних заходів. Першим кроком було заручення підтримкою польського та українського селянства. Якому було вказано бажання шляхти повернутися до старих устоїв Речі Посполитої.

Другим кроком губернатора було розширення політичних прав відносно молодому українському руху. Адже, тоді представництво у крайовому сеймі розділиться на польське та українське, що дозволить імперській владі використовувати українсько-польські протиріччя протиріччя відповідно до власних інтересів.

Така політика імперії сколихнула політично не готових українців. Адже національне відродження тільки почало формуватися в середовищі греко-католицьких священників, які були повністю лояльні австрійській владі. А більша частина української шляхти, яка мала б відстоювати права українців на самовизначення була під впливом ідей *gente Rutheni, natione Poloni*. Основою яких було ідентифікація себе поляком, при цьому підкреслюючи руське коріння та шлях до національної (мовно-культурної), а не державної “польськості” [8, с.463]. Така позиція українських кіл була на руку Відню, тому Ф. Стадіон розпочав роботу серед греко-католицьких священників, які вже 19 квітня 1848 року вручили губернаторові для передачі імператору “Адрес Русинів” - петицію з вимогами забезпечення прав української мови в школах, державних установах і судочинстві та релігійної рівноправності між католиками та греко-католиками [1, с.XIV]. Що зустріло швидко відповідь влади, яка фактично дала добро на політичні заходи українців.

Утворена 2 травня 1848 року Головна Руська Рада під головуванням Михайла Куземського обрала керівником Георгія Яхимовича. На першому ж засіданні вона засвідчила лояльність імперії і бажання розвивати руську народність та не піддаватись на вмовляння поляків прийняти латиницю [1, Засідання1, с. 1]. Пізніше окреслилися загальні вимоги: поділ Галичини на Західну (польську) та Східну (українську) по річці Сян; створення окремого коронного краю зі Сх. Галичини та Пн. і Пд. Волині; запровадження української мови у всіх сферах життя суспільства; визнання самобутності українського народу; утворення місцевого парламенту та представництво в австрійському парламенті; публікація урядових та неурядових видань українською мовою; утворення окремих національних збройних сил; заміщення державних посад українцями; скасування панщини та наділення селян землею [10]. Ці вимоги зустріли підтримку австрійської влади, але вимоги виконувалися з інтересів імперії.

Так, Галичину не було поділено, а надано автономію з однаковими правами обох народів. Це ж стосувалося і мови, адже як поляки так і Відень вбачали за потрібне латинізувати руське письмо створивши цим самим єдність з австрійською імперією. Ця ідея була негативно сприйнята ГРР, яка офіційно прийняла правопис Максимовича [10]. Така прихильність до українських ідей Наддніпрянщини прямо зв'язувала український рух Галичини з Російською

імперією. А виокремлення із нього москвофілів вбачалося цісарською адміністрацією загрозовою. Згодом у Львівському університеті було створено кафедру української мови та літератури, але через клопотання поляків мовою викладання залишилася польська.

Зрозуміло, що проукраїнська політика Ф. Стадіона занепокоїла польський рух, який до того ж був неоднорідним. В даний період серед представників шляхти визріло два угруповання краківських станьчиків та подоляків. Якщо перші визнавали етнічну самобутність українців, не визнаючи їх окремою нацією, намагаючись підпорядкувати розвиток українського руху національним інтересам Польщі, тим самим ігноруючи його право на самостійність. До них входили: С. Тарновський, Ш. Юзеф, С. Козьмян, М. Бобжинський, В. Калінка. Подоляки, взагалі вважали український рух штучним та незрілим явищем створеним на основі соціального та політичного конфлікту в польській нації [9,с.509]. Їхніми провідними діячами були: О. Дідушицький, Ю. Дідушицький, Вол. Дідушицький, Ю. Яблоновський, Л. Яблоновський, А. Голєєвський, Л. Стецький, А. Шумлянський, С. Шумлянський.

Український рух також не стояв на місці, у ньому відбулося формування трьох течій: москвофільського, народовського та українофільського. Москвофільство або старорусинство вважало русинів Галичини частиною єдиного російського народу і в своїх програмах прагнуло єднання з «Великою Росією». Його опонентом були народовці, які виступали за об'єднання всіх українських земель та національне пробудження народу. Третьою течією було найбільш лояльне імперії русинство, яке ґрунтувалося на культурних правах українців в межах габсбургської Австрії [7].

Ситуація в Галичині змінилася після “Весни народів”, коли першим намісником новоствореного королівства Галичини та Володимирії став представник поміркованих станьчиків Агенор Голуховський (1849-1859). Факт того, що намісником був призначений поляк говорило про переорієнтацію Відня в сторону поляків. Вибір Голуховського був очевидний, адже попри своє польське походження він перш за все був вірним імперії і вважав, що зосередження сил на невеликих, але конкретних завданнях швидше покращить польське становище, аніж невдалі повстання [5, с.82] . Йому, як наміснику Галичини було надано широкі повноваження, що дало можливість закріпити становище поляків регіону.

З початку свого правління А. Голуховський взявся до повернення полякам впливу в регіоні. Перш за все він спромігся переконати Франца Йосифа II у недоцільності поділу Галичини, поставив на всіх керівних посадах поляків та вказував на зрадливість русинів і їх проросійську орієнтації, що у випадку їх посилення в кінцевому етапі призведе до приєднання українських земель до складу Російської імперії. Окрім цього А. Голуховський розв'язав азбучну війну та відкидав можливість культурних зв'язків із Наддніпрянщиною [5, с. 84]. Попри те, така політика знаходила незадоволених як в середовищі українців так і поляків. Одні вважали її колонізаторською, інші занадто поміркованою.

Таким чином, політика Відня стосовно використання “українського питання” в протистоянні з польським рухом виявилась успішною, адже польський рух повернувся до поміркованих позицій і став на позиціях відстоювання культурних інтересів. Діяльність Ф. Стадіона призвела до переформатування українського

руху в регіоні і становленні Галичини як П'ємонту українського національного відродження на західноукраїнських землях.

Список використаних джерел та літератури

1. Головна Руська Рада (1848 – 1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. Олега Турія, упорядн. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. – XXXIV + 270 с.
2. Дейвіс Норман Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. З англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
3. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / М. Демкович-Добрянський. – Мюнхен : Український Вільний Університет. – 114 с.
4. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів/ Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
5. Кучеренко А. А. Українське питання в діяльності Агенора Голуховського / А. А. Кучеренко // Історичний архів. – Вип.14. – С. 80-85
6. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 / К. Левицький. – Львів: Накладом власним. З друкарні ОО. Василян у Жовкві. –1926. – 736 с.
7. Магочій Павло-Роберт Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій. — Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2012. — 794 с.
8. Мудрий Мар'ян “Русинипольської нації” (gente Rutheni, natione Poloni) В Галичині ХІХ ст. і поняття “вітчизни” / Мар'ян Мудрий// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. -15/2006-2007. – С. 461-474
9. Руда Оксана Інтерпретація українського національного відродження польськими істориками кінця ХІХ – початку ХХ століття / Оксана Руда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. -17/2008. – С. 508-517
10. Рудянин І. П. До питання про участь Григорія Яхимовича у громадському та політичному житті Східної Галичини[Електронний ресурс]/ І.П. Рудянин // [Інтернет-сайт]. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fesnuir.eenu.edu.ua%2Fbitstream%2Fdoc&name=Григорій%20Яхимович%20народився%2016%20лютого%201792%20року%20у%20селі%20Підберізі.doc&lang=uk&c=58e12c09e44d>
11. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / М. Стахів. –Том II. – Скрентон, 1958. – 224 с.
12. Nieścioruk Jarosław Galicja Wschodniajako Piemontukraińskiego od rodzenia narodowego / JarosławNieścioruk // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XVI. – Дрогобич: Коло, 2012. – С. 311-322

The article highlights the Vienna policies aimed at strengthening Ukrainian movement to reduce separatist sentiment among the Polish elite in the mid-nineteenth century.

Keywords: national movement, Polish, Ukrainian, Ruthenian Main Board, F. Stadium, A. Goluchowski.

УДК 94 (477.43)''19''

Б. Швед, студент 4 курсу

Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор

РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЗА ДИРЕКТОРІЇ УНР (НА ПРИКЛАДІ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО)

На основі опублікованих джерел та наукової літератури, з'ясовується становище загальноосвітніх навчальних закладів Кам'янець-Подільського в контексті реформаторської діяльності урядів УНР у 1919-1920 рр.

Ключові слова: Директорія УНР, загальноосвітня школа, українізація освіти, реформування освіти, Кам'янець-Подільський.

Україна встала на шлях реформ. Освітній простір, будучи стратегічним ресурсом конкурентоспроможності держави на міжнародній арені та важливим чинником поліпшення добробуту громадян, не стане винятком. Дискусії з приводу наявних проблем та майбутнього вітчизняної освіти тривають давно, проте досі ніяких якісних перетворень галузь так і не зазнала. Та стан і тенденції розвитку світової освіти вимагають від нашої держави негайної та динамічної трансформації вітчизняних освітніх стандартів. Прикладом може служити реформування загальноосвітньої школи за Директорії УНР, оскільки навіть в період Української революції 1917-1921 рр. національно-культурні перетворення, складовою частиною яких є освіта, стали початком вільного життя, до якого долучалося щоразу більше і більше народу, вбачаючи в ньому здійснення загальнолюдських потреб.

Відомі українські історики С. Сірополко [9], А. М. Боровик [1], О. Завальнюк [2], Е. Мельник [6], В. Коваль [4] та інші формулювали принципи єдиної загальноосвітньої школи доби Директорії УНР. Необхідно відзначити, що в роботах сучасних вчених відсутній єдиний підхід до класифікації праць з історії освіти України вищезгаданого періоду [8, с. 110].

У новій політичній ситуації, що створилася в Україні після падіння російського самодержавства, домінуючим став процес національного державотворення. З початку утворення Центральної Ради розпочалася активна державна підтримка розвитку української освіти. З проголошенням УНР запроваджувалася політика спрямована на реформування діючої системи загальноосвітніх навчальних закладів. Цей процес мав місце і за Гетьманщини, і за другої УНР, де певних успіхів було досягнуто в Подільському регіоні. [3, с. 15].

На становище нової української школи на поділлі у зазначений період звертали увагу історики С. Сірополко [9], А. Боровик [1], В. Коваль [4].

Утім вони не дали цілісного розуміння реформаторської діяльності української влади у Кам'янці-Подільському, який був державним центром УНР і виділявся результатами в перебудові освітньої галузі. [4].

Директорія, ставши на позицію, що тільки національна освіта може витворити активну українську націю, поставила освіту у своїй політиці на перше місце [11]. У грудні 1918 р. загальноосвітня школа ще залишалася поза її увагою. Про неї уряд повів мову у січні 1919 р., коли прийняв закон про державну мову. Відповідно до нього міністр освіти І.Огієнко видав наказ, за яким мовою викладання у всіх школах України – початкових, середніх і вищих повинна стати українська. Усі вчителі повинні були негайно, відразу після ознайомлення з цим наказом, перейти на україномовне навчання зі своїх предметів [2, с. 429].

На Поділлі станом на 1 січня 1919 р. нараховувалось 117 середніх шкіл, з них 12 українських. З цієї кількості на повітові міста краю було 83 середніх школи, а в сільській місцевості (заштатні міста, містечка, села) було тільки 34. Губернська народна управа вживала найактивніші заходи для більш-менш рівномірного розташування їх на Поділлі. З цією метою на початку лютого 1919 р. нею була розіслана всім повітовим управам анкета з мережею середніх шкіл у певному повіті. Невдовзі повітові комісари почали надсилати до губернської управи та звані «посвідчення» [11].

Варто зазначити, що І. Огієнко залишив яскравий, незабутній слід у царині культурно-просвітницького життя Кам'янця-Подільського. Будучи міністром освіти, він дбав про обов'язкову початкову освіту, домігся того, що кожні роковини народження Т. Шевченка ставали справжнім святом української культури в усіх школах. Ставши офіційно уповноваженим представником уряду УНР під час польського адміністрування Поділлям І. Огієнко не залишав поза увагою сферу освіти й культури [10, с. 533].

17 січня 1919 р. міністр освіти І. Огієнко затвердив для шкільного вжитку на всій території України правила українського правопису, що їх виробила спеціальна комісія [9, с. 484]. 26 січня 1919 р. Директорія затвердила закон про збільшення державної допомоги на утримання учителів початкових шкіл, а саме, річне утримання учителів визначено в 3600 крб. [4, с. 485].

Підтримку цій політиці надавала Всеукраїнська учительська спілка (ВУС), яка на своєму другому делегатському з'їзді (15-18 січня 1919 р.) висловилася за перехід на навчальні програми єдиної української школи, її регіональні осередки, зокрема подільський на чолі з С.Іваницьким. Після з'їзду зросла мережа ВУС в містах і повітах краю. Зокрема, учителі-українці Кам'янця-Подільського 26 січня 1919 р. вийшли зі складу створеного ще до революції «Каменецкого учительського професійного союзу» і утворили українську «Учительську спілку м. Кам'янця-Подільського», яка стала опорою у проведенні політики українізації школи. До складу управи міської спілки учителів увійшли С. Іваницький, С. Назаревич, І. Кишківський, М. Журман [2, с. 429].

І. Огієнко опікувався всіма українськими інституціями в Кам'янці-Подільському [6, с. 21]. За інструкцією, яку міністр освіти надіслав 5 лютого 1919 р. губернському і повітовим комісарам освіти, необхідно було створити спеціальну комісію для точного з'ясування, хто не зможе провадити навчальний процес українською. Цій категорії учительства пропонувалося надати право вживати на уроках російську мову, але лише до 1 липня 1919 р. Певну роботу у цьому напрямку проводив і сам міністр І.Огієнко. Прибувши 17 лютого 1919 р. до Кам'янця-Подільського, він провів нараду керівників середніх, інспекторів вищих і завідувачів нижчих початкових шкіл, де чітко заявив, що у кожній загальноосвітній школі «всі предмети повинні викладатись на українській мові» [2, с. 430].

Відомо, що перші курси для підготовки учителів для вищих початкових шкіл за часів Директорії були створені в Кам'янець-Подільському університеті. Однорічні курси підготовки вчителів для середніх шкіл мали стати основною ланкою в забезпеченні викладання українознавчих дисциплін, проте відповідний законопроект був підготовлений і затверджений Директорією лише в середині жовтня 1919 р., тож часу для його реалізації вже не залишалося. Натомість досить результативно діяли створені раніше тримісячні курси, які були обов'язковими для вчителів середніх шкіл, що недостатньо чи й зовсім не володіли українською мовою [5].

Подільські діячі мислили перспективно, і вважали за доцільне відкрити в регіоні учительський інститут, який би готував педагогів для вищих початкових шкіл (одних відкритих у Кам'янці-Подільському курсів, на їх думку, було замало). 19 лютого 1919 р. спеціальна делегація місцевої інтелігенції (В.Приходько, М.

Река, С. Іваницький, А. Воронець, П. Бутовський) нанесла візит І. Огієнкові з тим, щоб прояснити питання щодо можливості відкриття цього навчального закладу в адміністративному центрі Поділля. У відповідь отримали підтримку своєї ідеї, утім реалізувати її міністр запропонував з 1919-1920 навчального року. Щоправда, вже 28 березня 1919 р. газета «Життя Поділля» вмістила телеграму І. Огієнка про те, що Рада Народних Міністрів УНР прийняла ухвалу про заснування запропонованого подолянами Кам'янець-Подільського учительського інституту [2, с. 433].

Влітку 1919 р. Рада Народних Міністрів прийняла закон «Про перетворення шкіл духовного відомства в загальноосвітні», згідно з яким школи переходили у підпорядкування МНО [11]. Зокрема, у Кам'янці-Подільському відкрили державну дівочу селянську гімназію. Її утворили за законом від 27 серпня 1919 р. на базі місцевої державної дівочої духовної школи. Заклад був україномовним. Директором призначили відомого просвітнього діяча Є. Кондрацького [2, с. 437].

МНО ухвалило проводити українізацію шляхом з'єднання колишніх російських шкіл з тими українськими, які вже існували до 1919 р. Так, наказом освітнього відомства від 5 вересня 1919 р. за № 148 Кам'янець-Подільська хлоп'яча гімназія об'єднувалася з українською гімназією ім. С. Руданського. Все рухоме і нерухоме майно двох навчальних закладів переходило до об'єднаної гімназії, яка отримала назву «Кам'янець-Подільська державна українська гімназія ім. С. Руданського». З представників МНО, а також педагогічних рад обох гімназій, було створено комісію, яка мала встановити склад педагогічного персоналу новоутвореного закладу [11].

22 вересня 1919 р. Директорія затвердила закон про утворення анкетно-ревізійних комісій, яка мала право знайомитися з навчальним та господарським станом школи, а при потребі розслідувати конфліктні ситуації. Після перевірки середніх шкіл м. Кам'янця-Подільського комісія констатувала, що у більшості з них українізація проходить формально, частина учителів не виявляють до неї інтересу, продовжують проводити уроки та спілкуватись з учнями російською мовою. Така робота учителів впливала на виховання учнів, які мали досить низький рівень національної свідомості [1, с. 87].

Вкрай складною виявилася проблема спорудження власних приміщень для українських середніх шкіл, оскільки в державних для цього не було ні необхідних коштів, ні часу. Знайти ж будівлі, які були б вільними і відповідали необхідним освітнім нормам, було досить складно. А це примушувало українські середні заклади працювати у приміщеннях російських шкіл у другу і третю зміни [11].

Стан української середньої школи в зазначений період, безпосередньо залежав від забезпечення її необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям. Складність розв'язання цієї проблеми полягала в тому, що, по-перше, до революції в Україні не було власної національної системи книговидавання, а, по-друге, необхідно було в таких складних воєнно-політичних умовах і за короткий проміжок часу створити шкільні підручники нового типу, написані українською мовою, які б відповідали новим програмним вимогам української середньої школи. Особливо активну участь брало у виданні підручників і художньої літератури приватне видавництво «Дністер», яке знаходилося у Кам'янці-Подільському, протягом 1919 р. ним було надруковано

такі підручники, як «Хімія», «Електротехніка», «Арифметика», «Всесвітня історія». Товариство підготувало до друку ще 23 шкільних видання. Для самоосвіти товариство «Дністер» видало книжки «Природа та цивілізація» Букля, «Халдеї» - культурно-історичний нарис [11].

Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі» на чолі з професором В. Бідновим, яка розмістилася у Кам'янці-Подільському, у 1919-1920 рр. видала для учнів (щонайменше 13 найменувань) [2, с. 438].

Отже, національні пріоритети в революційних подіях за часів Директорії УНР, за всієї їх неоднозначності і суперечливості, дали могутній поштовх національно-культурному відродженню українського народу, а в його руслі – розвитку національної освіти. Директорія також стала на цю позицію. Мовою викладання у всіх школах стала українська. Вчителі перейшли на україномовне навчання учнів з своїх предметів. Міністр освіти уряду УНР І. Огієнко не залишав поза увагою сферу освіти на Поділлі, в тому числі й у Кам'янці-Подільському, де значно збільшилася кількість шкіл.

Список використаних джерел та літератури

1. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.): монографія / А. М. Боровик. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
2. Завальнюк О. М. Діяльність подільської інтелігенції зі створення української загальноосвітньої школи в добу Директорії УНР (грудень 1918 – листопад 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. – 2014. – Вип. 7: На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). – С. 428-444.
3. Зубалій О. Д. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917-1920 рр.) / О. Д. Зубалій, Д. С. Рященко // Укр. іст. журнал. – 1998. – № 3. – С. 12-23.
4. Коваль В. В. Деякі аспекти українізації шкіл Поділля в період революційних подій 1917-1918 рр. / В. В. Коваль // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С.230-240.
5. Купрійчук В. М. Доба Директорії УНР: від мовної українізації до українознавчого змісту освіти / В. М. Купрійчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kupriyuchuk.pdf>
6. Мельник Е. М. Подільська духовна семінарія / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. – Т.18. – С. 16-28.
7. Олійник С. В. Діяльність Відділу для освіти при Команді етапу Української Галицької армії на території Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. – Т.18. – С. 335-340.
8. Підлісний Д. В. Вища школа України в період 1917 – 1921 рр.: історіографія проблеми / Д. В. Підлісний. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/14107/1/vestnik_HPI_2011_20_Pidlisnyi_Vyshcha_shkola.pdf
9. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
10. Сохацька Є. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918–1920) / Є. Сохацька // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – № 19. – С. 531-535.
11. Становище середньої школи в Україні в добу Директорії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=7169&chapter=1>

Based on published sources and scientific literature, explored situation of secondary schools Kamenetz-Podolsk in the context of the reform efforts of the UNR government in 1919-1920.

Keywords: *Directory UNR, School, ukrainization education, education reform, Kamenets.*

*Т. Юрчак, студентка 4 курсу
Науковий керівник: Завальнюка О. М., д.і.н., професор*

ВНЕСОК СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА О.П. РЕЄНТА У ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР. В УКРАЇНІ

У статті з'ясовується творчий портрет видатного сучасного українського історика Олександра Петровича Реєнта, його наукові погляди та доробок у вивченні Української революції

Ключові слова: О.П. Реєнт, історик, Українська революція, історіографія.

Після проголошення незалежності України розпочався новий період у вітчизняній історичній науці. Вона отримала можливість для свого розвитку. Вчені нарешті одержали змогу неупереджено, спираючись на факти, відтворювати історичне минуле. Це швидко відбилося на результатах досліджень, зокрема на вивченні таких фундаментальних, базових понять, як характер революції в Україні, її соціальна база та особливості у 1917 – на початку 1918 рр.

В 1992-1999 рр. були опубліковані дослідження І. Хміля, О. Щусь, В. Солдатенка, А. Гриценко, О. Реєнта, Б. Андрусишина, В. Верстюка, Ф. Турченка, Я. Грицака та інші, в яких проаналізована поведінка різних соціальних верств в революції 1917 - початку 1918 рр. в Україні. Ці автори прийшли до висновку, що Центральна Рада, українські національні партії протягом всього 1917 р. мали досить широку соціальну підтримку, а вплив військ радянської Росії на події в Україні був набагато сильнішим, ніж вважалося до цього. Ці дві обставини - усвідомлення широкою соціальною базою Центральної Ради і значних масштабів втручання радянської Росії в українські справи, яке переросло у війну з УНР, підштовхнули істориків до широких узагальнень щодо суті тодішніх подій в Україні: була відкинута, як помилкова, концепція переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, крізь призму якої радянська історіографія розглядала політичний процес в Україні 1917 р., і поновлена в правах концепція національної революції. Досить часто історики характеризують її ширшим поняттям – Українська революція. Інші користуються терміном - Українська національно-демократична революція[12, с. 1-4]. Серед таких нових дослідників, що переосмислювали події початку ХХ ст. є Олександр Петрович Реєнт.

Метою статті є проаналізувати творчий доробок О. П. Реєнта та особливості його поглядів на Українську революцію 1917-1921 рр.

Український історик, краєзнавець та педагог- Олександр Реєнт народився і виріс у селі Дяківці на Вінниччині. З дитинства цікавився взаємозв'язком давніх подій, тож для навчання обрав історичний факультет. Закінчив Київський державний педагогічний інститут ім. О.М. Горького, отримав значок ЦК ВЛКСМ «За відмінне навчання» та рекомендацію до аспірантури. О. П. Реєнт був активним учасником студентського життя: очолював будівельний студентський загін «Славутич» у Казахстані, керував інститутською групою молоді під час

педагогічної практики у Німецькій демократичній республіці. У 1974–1977 рр. виконував обов'язки секретаря комітету комсомолу КДПІ ім. О. М. Горького. Нагородою за сумлінне навчання для Олександра Петровича стало зарахування його у 1977 р. до аспірантури Інституту історії АН УРСР із відривом від виробництва. З 1980 р. – молодший науковий співробітник відділу історії Жовтневої революції й громадянської війни, а з 1984 р. – старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР. У цей час видав першу монографію [5, с. 219].

Новий етап у професійному житті розпочався у 1994 р., з призначенням виконувача обов'язків заступника директора Інституту історії України з наукової роботи та заступником головного редактора «Українського історичного журналу». З 1999 р. коло обов'язків розширилося, О. П. Реєнта було призначено завідувачем відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. Протягом багатьох років спеціалізується на проблемах теорії та методології історичної науки, історіографії, націогенезу і державотворення, соціально-економічного та політичного життя, національно-визвольних і суспільно-політичних рухів у ХІХ–ХХ ст., історії церкви, української революції 1917-1921 рр., Гетьманат П. Скоропадського та ін. [2, с. 265-267].

Останніми роками увагу дослідника привернули важливі аспекти внутрішньої політики Центральної Ради і її уряду – Генерального Секретаріату. У цьому плані новизною і аргументованими висновками позначена монографія О. Реєнта [9], присвячена історії робітничої політики українських урядів впродовж 1917-1920 рр. У праці рельєфно показані згубні наслідки русифікації робітників України, що спричинилося до їх індиферентності в умовах національно-визвольної боротьби й вело до неприйняття ними української державності [6, с. 186-187].

Позиція О. Реєнта, щодо постаті П. Скоропадського охарактеризовано у його серії монографій “Особистість і доба” [1, с. 10]]. Власне, лєвова її частка, мабуть, обґрунтована, присвячена подіям, пов'язаним із гетьмануванням П. Скоропадського. Часто сюжети набувають навіть не суто біографічного, а значно ширшого характеру: мова йде про процеси, у центрі яких перебував і вирішальною мірою впливав на які гетьман. І тут автор уникає необґрунтованих перебільшень, абсолютизацій, у порівнянні з іншими начебто “приземляє” свого героя. Насправді він знаходить рівнодіючу між крайнощами і, враховуючи різні точки зору, намагається відтворити реальну картину 1918 р.: розкрити “пружини”, які “виштовхнули” П. Скоропадського на політичний Олімп, схилиючись при цьому до скептичної оцінки Української народної громади, намагаючись зрозуміти особисті мотивації поведінки гетьмана [3, с. 10-26], оцінити його персональний внесок у вироблення і здійснення політичного курсу Української Держави.

Всебічно проаналізувавши всі найважливіші зрізи функціонування гетьманської системи (органів влади, судової системи, внутрішньої і зовнішньої політики, духовно-культурного сегменту), О. Реєнт об'єктивно підкреслює позитивні моменти, водночас звертає увагу на негативи будівництва і розвитку Української Держави, політичні прорахунки, показує, як практично у кожній сфері життя накопичувалися передумови її невідворотного краху. Зрештою закономірний фінал гетьманату, на думку автора, був детермінований всім ходом

подій, а Грамота про федерацію з Росією була тактичним маневром у фармажорних обставинах, стала каталізатором (а не головною причиною) повстання [13, с. 18-20].

На жаль, складаючи історичне мозаїчне панно, О. Реєнт у низці моментів некритично поставився до деяких мемуарних свідчень, приміром, Н. Суровцевої. Зокрема, всупереч її твердженням, В. Винниченко ніяк не міг проводити 30 квітня 1918 р. засідання політичних партій на київській приватній квартирі [4, с. 245], оскільки перебував на хуторі Княжа Гора неподалік Канева і про переворот дізнався значно пізніше, взагалі ніякої участі в політичних подіях з кінця січня 1918 р. до арешту гетьманською вартою і наступного швидкого звільнення на початку липня 1918 р. не мав.

Не можна погодитися з істориком і в тому, що “грамота про федерацію з Росією ніяких практичних та юридичних наслідків не мала, залишаючись декларацією намірів”, що “цей політичний козир гетьманська влада вжила суто для внутрішнього користування” [14, с. 3-26]. Ця теза посилено відстоюється тими, хто намагається всіляко применшити ефект від одного з відчайдушних, водночас цілком закономірних кроків П. Скоропадського. Насправді, практична безрезультатність згаданого задуму була зумовлена зовсім не тим, що гетьманська адміністрація не докладала зусиль до реалізації документа. Особливу активність тут, природно, виявляв Г. Афанасьєв — міністр закордонних справ, відомий антантофіл, який 14 листопада 1918 р. змінив на посаді міністра закордонних справ “германофіла” Д. Дорошенка [6, с. 186-187].

Водночас із заглибленням у складну діалектику суспільно-політичних й економічних процесів в Україні періоду 1917–1920 рр. розширюється творчий діапазон та коло наукових інтересів О. П. Реєнта. Так, з'являються праці "Україна: намежі цивілізацій (історико-політологічні розвідки) [11], "Україна: проблеми самоорганізації (Начерки новітньої доби) [10], "Українська національна ідея і християнство" [8], статті з проблем формування національної свідомості українського народу, історії релігії й церкви, історичного краєзнавства. В грудні 1996 р. О. П. Реєнта обрано заступником голови Спілки краєзнавців України, а вже наступного року як член редколегії він брав участь у підготовці до друку двох цікавих видань – "II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців. Матеріали та документи" (К., 1997), а також "VIII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство і культура" (Наукові доповіді та повідомлення. -К.-Х., 1997, у 2-х частинах). На останньому форумі конференції Олександр Петрович виступив з доповіддю, в якій проаналізував сучасний етап вітчизняного краєзнавства. Вона дала імпульс для плідної дискусії й вироблення відповідних теоретичних рекомендацій і практичних кроків [7, с. 314].

Прагнення осмислити здобутки, прорахунки й уроки минулого і перспективи вітчизняної історичної науки спонукали Олександра Петровича звернутися до української історіографії кінця 80-90-х рр., а також аналізу методологічних та загальнотеоретичних проблем сучасної історії. Предметом його критичного розгляду стали праці співробітників Інституту історії України НАНУ за останнє 10-річчя (Історичні зошити. – К., 1997, у співавторстві) [2, с. 385].

За цикл праць з проблем історії й культури України О. П. Реєнта удостоєно премії Президії НАНУ ім. М. І. Костомарова за 1997 рік. Протягом 1998-1999

років з'являється кілька його статей, присвячених стану сучасної історичної науки, кризовим явищам і досягненням перехідної доби, внеску українських суспільствознавців у світову науку. Ці публікації викликали неоднозначні оцінки та жваву полеміку серед фахівців, поставили ряд питань, які рано чи пізно доведеться вирішувати науковцям [5, с. 364].

Наступним кроком у дослідженні неосвоєних тематичних ніш стала розробка вченим проблем Першої світової війни, над якими відділ працював протягом 2001–2003 років [13, с. 43].

Керуючи проектом, О. П. Реєнт поставив за мету дослідити маловивчену до того проблематику взаємозв'язку між імперськими війнами російського самодержавства та піднесенням українського національного руху у ХІХ – на початку ХХ ст. Він зосередив увагу на висвітленні ролі українських політичних партій, економічних, культурно-освітніх інституцій у протидії спробам царизму русифікувати український народ, перетворити його на безправне "гарматне м'ясо" [2, с. 397].

Разом з О. В. Сердюком О. П. Реєнт опублікував фундаментальну монографію "Перша світова війна і Україна", яка стала підсумком кількарічних наукових досліджень вчених. Книга відразу стала раритетом, адже в Україні протягом тривалого періоду не виходили праці, присвячені цьому доленосному, рубіжному періоду нашого минулого. Сили кращих фахівців відділу та провідних спеціалістів України сконцентровані на завершенні колективної монографії "Велика війна і Україна" [12, с. 1-4].

О. П. Реєнт постійно перебуває у пошуку нових форм реалізації власних творчих задумів. Одним з його результатів став ініційований ним науково-методологічний проект "Україна Соборна", який дістав підтримку широкого наукового загалу. У проекті, присвяченому 15-річчю незалежності України, поряд з Інститутом історії України НАНУ задіяні Донецький національний університет, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. Його метою задекларовано об'єднання зусиль академічних вчених та професорсько-викладацького складу кількох вузів країни для проведення спільних досліджень і наукових конференцій (щорічно, почергово у кожному навчальному закладі), підвищення теоретичного рівня молодих фахівців з історії, етнополітології, релігієзнавства тощо, видавничої діяльності, підготовки методичної літератури узагальнюючих праць, культурно-освітньої роботи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Васильєв В. Про Україну в імперську добу (Рец. на кн.: Реєнт О.П. Українав імперську добу (ХІХ – поч. ХХ ст.) / НАН України, Інститут історії України. -К., 2003.- 340 с.) / В. Васильєв // Урядовий кур'єр. – 2004. – 13 лютого, № 28. – С. 10.
2. Олександр Петрович Реєнт // Вчені Інституту історії України : біобібліографічний довідник. Серія "Українські історики" НАН України, Інститут історії України. - Київ, 1998. – Вип. 1. – С. 265-267, 385, 397.
3. Реєнт О. П. Потенціал національного відродження України / О. П. Реєнт //Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: Науковий збірник/ За ред.

- В.Смоля, О.Реєнта, Ю.Терещенка та ін. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 10-26.
4. Реєнт О. П. // Національна Академія наук України: Персональний склад. 1918-1998. – Київ: Вид-во УАН ФЕНІКС,1998. – С. 245.
 5. Реєнт Олександр Петрович // Хто є хто в Україні. 1997 рік : біографічний словник. – Київ : Вид-во Укр. академії наук нац. прогресу ФЕНІКС,1998. – С. 219, 364.
 6. Реєнт Олександр Петрович // Краєзнавці України : сучасні дослідники рідного краю : довідник. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Том 1. – С. 186-187.
 7. Реєнт Олександр Петрович // Кияни : біографічний словник. – Київ : Фенікс,2004. - С. 314.
 8. Реєнт О. Українська національна ідея і християнство / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко. – Київ : Богдан, 1997. – 128 с.
 9. Реєнт О. Українська революція і робітництво / О. Реєнт. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1996. – 265 с.
 10. Реєнт О. Україна: Проблеми самоорганізації (начерки новітньої доби) / В. М Ткаченко,О. П. Реєнт, В. М. Головатюк. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1996. – 104 с.
 11. Реєнт О. Україна: на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки) / О. П. Реєнт, В. М. Ткаченко. – Київ, 1995. – 160 с.
 12. Реєнт О. Криза сучасної історичної науки : методологічний і джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Історія України. – 1999. – № 13, квітень. – С. 1-4.
 13. Солдатенко В. Ф. Вступ. Історіографічні нотатки / В. Ф. Солдатенко // Українська революція. Історичний нарис. – Київ, 1999. – С.3-66.
 14. Солдатенко В. Ф. Вступ. Попередні міркування та застереження / В. Ф. Солдатенко // Українська революція: концепція та історіографія. – Київ, 1997. – С.3-26.

The article describes the outstanding figure of contemporary Ukrainian historian Alexander Petrovich presenter. We draw attention to his views and scientific achievements in the field of Ukrainian Revolution 1918-1921 biennium.

Keywords: *A. Reient, historian, Ukrainian revolution, Skoropadskyi, history, historiography.*

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, історичний
факультет, вул.Татарська, 14, м.Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул.Татарська, 14,
м.Кам'янець-Подільський, 32301

